ТЕОСОФИЯ

ВЪВЕДЕНИЕ В СВРЪХСЕТИВНОТО
ПОЗНАНИЕ ЗА СВЕТА
И МИСИЯТА НА ЧОВЕКА

Рудолф Щайнер

Теософия

Въведение в свръхсетивното познание за света и мисията на човека

(GA 9)

Всички права са освободени.

Можете да използвате и разпространявате тази книга или части от нея напълно свободно и неограничено. За целта не е нужно никакво разрешение от издателите или преводача. Нещо повече – имате нашата благословия за всяко усилие да споделяте духовното познание, от което човешките души днес се нуждаят повече от всякога, за да изпълнят своята земна мисия и да направят следващата си крачка по светлия път на Христа.

Благодарим ви и Бог да бъде с вас!

„Даром сте приели, даром давайте.“

Исус Христос

Съдържание

Въведение 3
Същността на човека 9
I. Тялото на човека 13
II. Душата на човека 14
III. Духът на човека 15
IV. Тяло, душа и дух 17
Превъплъщение на духа и съдба 42
Трите свята 68
I. Душевният свят 68
II. Душата в душевния свят след смъртта 81
III. Светът на духовете 93
IV. Духът в света на духовете след смъртта 101
V. Физическият свят и връзката му с душевния свят .. 116
VI. За мисловните форми и човешката аура 126
Пътят на познанието 141

Въведение

През есента на 1813 г. *Йохан Готлиб Фихте* изложи своето „учение“ като зрял плод на един живот, изцяло посветен на истината. Още в самото начало той заяви: „За това учение е необходим съвсем нов вътрешен сетивен орган, чрез който се разкрива нов свят – свят, който изобщо не съществува за обикновения човек.“ След това чрез едно сравнение той показа колко неразбираемо трябва да бъде учението му за всеки, който иска да го прецени според представите, придобити чрез обикновените сетива: „Представете си свят, населен със слепи по рождение. Тъкмо поради това те познават само онези

неща и отношения между тях, които могат да възприемат чрез допир. Отидете сред тях и им говорете за цветовете и за всичко онова, което може да се възприеме само благодарение на светлината и зрението. За тях ще бъде така, сякаш им говорите за нещо несъществуващо. По-добре е да ви го кажат, защото така бързо ще осъзнаете грешката си и ако не можете да им отворите очите, ще прекратите безполезното говорене."

И наистина, човек твърде често се оказва в положението на виждащ сред слепородени, когато говори на хората за нещата, към които Фихте насочва вниманието тук. Но тези неща се отнасят тъкмо до истинската същност на човека и до най-висшата му цел. Затова онзи, който смята, че е необходимо „да се прекрати безполезното говорене", би трябвало да се отчае от човечеството. Напротив, нито за миг не бива да се съмняваме, че е възможно на всеки, който проявява добра воля, „да се отворят очите" за тези неща.

Именно на тази предпоставка са се опирали всички, които са говорили и писали, усещайки, че у самите тях се е развил „вътрешният сетивен орган". Чрез него те са можели да познаят истинската същност на човека, скрита за външните сетива. Ето защо още от най-древни времена отново и отново се говори за такава „скрита мъдрост". Който е достигнал поне отчасти до тази мъдрост, чувства, че я притежава, със същата сигурност, с която човекът със здрави очи чувства, че притежава представи за цветовете. Затова за него тази „скрита мъдрост" не се нуждае от „доказателство".

Той знае също, че тя не се нуждае от доказателство и за онзи, у когото също се е пробудило „висшето сетиво". На такъв човек той може да говори за духовните истини така, както пътешественик разказва за Америка на хора, които сами не са я виждали, но могат да си я представят. Ако им се отдаде възможност, те биха видели всичко, което е видял и той.

Но наблюдателят на свръхсетивния свят не бива да говори само на изследователите на духовния свят. Той трябва да отправя думите си към всички хора, защото нещата, за които говори, засягат всеки човек. Нещо повече, той знае, че без познание за тези неща никой не може да бъде „човек“ в истинския смисъл на думата. Затова се обръща към всички, съзнавайки, че казаното от него може да бъде разбрано в различна степен. Знае също, че могат да го разбират и онези, които са още далеч от мига, когато ще получат възможност сами да изследват духовния свят. Защото у *всеки* човек са заложени *чувството* за истината и *способността* да я разбира. Той се обръща най-напред именно към тази способност, която може да проблесне във всяка здрава душа.

Знае също, че това разбиране носи сила, която постепенно и неизбежно води към по-висшите степени на познанието. Отначало човек може *изобщо* да не вижда *нищо* от онова, за което му се говори. Но самото чувство за истината е като вълшебник, който отваря „духовното око“. Това чувство се пробужда в тъмнината. Душата още не *вижда*, но *силата на истината* я завладява чрез това чувство. Тогава истината постепенно се приближава до душата и отваря нейното „висше сетиво“. При един човек това може да отнеме по-малко време, при друг – повече. Който има търпение и постоянство, достига целта. Защото не всеки човек с вродена физическа слепота може да бъде опериран, но *всяко духовно око* може да бъде отворено – въпросът е само кога.

За да се отвори това „висше сетиво“, не са нужни нито ученост, нито научно образование. То може да се разкрие както у човек без научна подготовка, така и у високообразован учен. Онова, което днес често се нарича „единствената“ наука, може дори да се окаже по-скоро пречка, отколкото помощ за постигането на тази цел. Защото по самото си естество тази наука признава за

„действително“ само достъпното за обикновените сетива. Колкото и големи да са заслугите ѝ за познаването на *тази* действителност, тя същевременно поражда множество предразсъдъци, когато обявява за мерило на цялото човешко знание онова, което е необходимо и плодотворно за *собствената ѝ* научна област. Тези предразсъдъци затварят достъпа до по-висши действителности.

Срещу казаното тук често възразяват, че човешкото познание има „непреодолими граници“, поставени веднъж завинаги. Според това възражение човек не може да прекрачи тези граници и затова трябва да се отхвърли всяко познание, което не зачита подобни „граници“. Смятат за твърде нескромен всеки, който се осмелява да твърди нещо за онова, което според мнозина несъмнено е извън възможностите на човешкото познание. Но подобно възражение напълно пренебрегва факта, че за да достигне до висшето познание, човек трябва първо да *развие* у себе си нови способности за възприемане и разбиране. След като се пробудят заложените в него способности, онова, което *преди* е било отвъд границите на познанието, вече се намира изцяло *в областта на познанието*.

И все пак има още нещо, което не бива да пренебрегваме. Някой би могъл да попита: каква полза има да се говори на хората за неща, които остават недостъпни за тях, тъй като нужните за познаването им сили още не са пробудени? Подобна преценка обаче е погрешна. За да бъдат тези неща *открити*, са нужни определени способности. Но след като бъдат открити и *съобщени*, *всеки* човек може да ги разбере, стига да е готов да разсъждава логично и непредубедено и да се ръководи от здраво чувство за истината.

В тази книга се излагат само неща, в които читателят може да види задоволителен път към разбирането на загадките на човешкия живот и явленията в света. Това е

възможно за всеки, който мисли всестранно и непредубедено и оставя чувството си за истина да действа свободно и без предразсъдъци. Достатъчно е да се запитаме: ако изложените тук твърдения са верни, дават ли те удовлетворително обяснение на живота? Тогава ще открием, че *животът* на всеки човек ги потвърждава.

Разбира се, за да бъде човек „учител“ във висшите области на битието, не е достатъчно само да е придобил способността да ги възприема. Необходимо е и „научно познание“ за тези области, също както учителят в обикновения свят трябва добре да познава онова, което преподава. „Висшето виждане“ само по себе си не прави човека „знаещ“ в духовната област, както и здравите сетива не го правят „учен“ в сетивния свят. Защото *сетивната* и *висшата духовна действителност* всъщност са само две страни на една и съща действителност. Затова човек, който е невеж в по-нисшите области на познанието, най-често ще остане невеж и във висшите области.

Този факт поражда у човека, който се чувства духовно призван да говори за висшите области на битието, чувство за огромна отговорност. Това му налага скромност и сдържаност. Но това не бива да възпира никого да се занимава с висшите истини. Не бива да възпира дори онзи, чийто живот не му дава повод да се занимава с обикновените науки. Човек може да изпълнява задачата си като човек, без да има познания по ботаника, зоология, математика и други науки. Но не може да бъде „човек“ в пълния смисъл на думата, без по някакъв начин да се е доближил до същността и предназначението на човека, които се разкриват чрез познанието за свръхсетивното.

Човек нарича най-висшето, към което може да отправи поглед, „Божественото“. Той трябва да смята, че най-висшето му предназначение е свързано по някакъв начин с Божественото. Ето защо мъдростта, която

надхвърля сетивното и разкрива на човека собствената му същност, а заедно с нея и предназначението му, с право може да се нарече „Божествена мъдрост“, или *Теософия*. Изучаването на духовните процеси в човешкия живот и във Вселената може да се нарече *Духовна наука*. От Духовната наука могат да се обособят по-специално онези резултати, които се отнасят до духовното ядро на човека – както е направено в тази книга. Тогава за тази област може да се употреби названието „Теософия“, защото от векове то се използва в такъв смисъл.

Въз основа на посочената тук нагласа тази книга очертава в общи линии теософския светоглед. Авторът иска да излага само онова, което за него е *факт* в същия смисъл, в който преживяното във външния свят е факт за очите, ушите и обикновения разсъдък. Става дума за преживявания, които могат да станат достъпни за всеки, решил да поеме по „пътя на познанието“, описан в специален раздел на тази книга.

Подхождаме правилно към нещата от свръхсетивния свят, когато приемаме, че чрез здраво мислене и чувстване можем да разберем всяко истинно познание, идващо от висшите светове. Ако изхождаме от *това* разбиране и *чрез него* положим здрава основа, вече сме направили значителна крачка към собственото си духовно виждане. За да достигнем до това виждане обаче, е нужно и друго. Но ако пренебрегнем този път и решим да проникнем във висшите светове *единствено* с други средства, сами затваряме вратата към истинското висше познание. Убеждението, че трябва да признаем висшите светове едва след като сами сме ги видели духовно, пречи на самото духовно виждане.

И обратно, стремежът най-напред да разберем чрез здраво мислене онова, което по-късно може да бъде видяно духовно, подпомага това виждане. Този стремеж сякаш по вълшебство пробужда важни сили на душата, които водят до това „ясновидско виждане“.

Същността на човека

Следните думи на *Гьоте* прекрасно показват откъде започва един от пътищата към познанието за същността на човека: „Щом човек забележи предметите около себе си, той ги разглежда с оглед на самия себе си – и с право, защото цялата му съдба зависи от това дали те му харесват или не, дали го привличат или отблъскват, дали му носят полза или вреда. Този напълно естествен начин, по който човек разглежда и преценява нещата, изглежда колкото лесен, толкова и необходим. И все пак човек е изложен на хиляда заблуди, които често го карат да се срамува и вгорчават живота му. Много по-трудна задача си поставят онези, които, водени от силен стремеж към познание, искат да наблюдават нещата в природата сами по себе си и да изследват връзките помежду им. Защото скоро разбират, че вече им липсва критерият, по който като хора са преценявали нещата според отношението им към самите тях.

Вече не могат да се ръководят от това дали нещо им харесва или не, дали ги привлича или отблъсква, дали им носи полза или вреда. От подобна лична преценка трябва напълно да се откажат. Като безпристрастни и сякаш божествени същества, те трябва да търсят и изследват онова, което е, а не онова, което им допада. Истинският ботаник например не бива да се влияе нито от красотата, нито от полезността на растенията. Той трябва да изследва устройството им и връзката им с останалия растителен свят. И както слънцето кара всички растения да израстват и ги огрява, така и той трябва с един и същ спокоен поглед да разглежда и обхваща всички тях. Основанията за своите изводи трябва да черпи не от себе си, а от самите неща, които наблюдава.“

Тази мисъл на Гьоте насочва вниманието на човека

към три неща. На първо място са предметите, от които той непрестанно получава сведения чрез сетивата си: докосва ги, помирисва ги, вкусва ги, чува ги и ги вижда. На второ място са впечатленията, които тези предмети оставят у него. Те се проявяват като харесване и нехаресване, желание или отвращение: човек намира едни предмети за привлекателни, други – за отблъскващи, едни – за полезни, а други – за вредни. На трето място са познанията, които човек придобива за предметите, когато ги разглежда „сякаш е божествено същество“. Това са тайните на тяхното действие и съществуване, които му се разкриват.

Тези три области ясно се разграничават в човешкия живот. Така човек осъзнава, че е свързан със света по три различни начина. Чрез първата връзка той просто възприема онова, което му се разкрива като даден факт. Чрез втората превръща света в нещо, което го засяга лично, в нещо, което има значение за него. А третата възприема като цел, към която трябва непрестанно да се стреми.

Защо светът се явява на човека по тези три начина? Едно просто разсъждение може да ни даде отговора:

Вървя през поляна, покрита с цветя. Чрез очите си възприемам техните цветове. Това е просто факт, който приемам такъв, какъвто е. Радвам се на прекрасните цветове. Така онова, което възприемам, придобива лично значение за мен. Чрез чувствата си свързвам цветята с *моето* собствено съществуване.

След една година отново минавам през същата поляна. Сега там има други цветя и те ми носят нова радост. А радостта от миналата година изплува като спомен. Тя е останала в мен, а цветята, които са я породили, вече ги няма. Но цветята, които виждам сега, са от същия вид като миналогодишните и са израснали според същите закони. Ако съм опознал този вид цветя и законите, по които се развиват, ще разпозная в тазгодишните цветя същия вид и същите закони, които съм

познал в миналогодишните.

Тогава може би ще разсъждавам така: цветята от миналата година са изчезнали, а радостта ми от тях е останала само като спомен. Тя е свързана единствено с моето съществуване. Но онова, което съм познал в миналогодишните цветя и познавам отново в тазгодишните, ще остане, докато растат цветя от този вид. То ми се е разкрило, но не зависи от моето съществуване по същия начин, както радостта ми. Радостните ми чувства остават в *мен*; законите и *същността* на цветята остават извън мен, в света.

Така човек непрестанно се свързва с нещата в света по тези три начина. Нека засега не влагаме в този факт нищо повече, а го приемем такъв, какъвто ни се представя. От него следва, че *човешката същност има три страни*. Тъкмо тези три страни – и нищо друго – засега наричаме *тяло, душа* и *дух*. Който свързва тези три думи с каквито и да било предварително оформени възгледи или дори с хипотези, неизбежно ще разбере погрешно по-нататъшното изложение. Под *тяло* тук разбираме онова, чрез което нещата от околния свят се разкриват пред човека – например цветята на поляната от предишния пример. С думата *душа* обозначаваме онова, чрез което човек свързва нещата със собственото си съществуване. Чрез нея той изпитва във връзка с тези неща харесване и нехаресване, удоволствие и неудоволствие, радост и болка. Под *дух* разбираме онова, което се проявява в човека, когато той, по думите на Гьоте, разглежда нещата „сякаш е божествено същество“. В този смисъл човек се състои от *тяло, душа* и *дух*.

Чрез тялото си човек се свързва с нещата в момента, в който ги възприема. Чрез душата си запазва впечатленията, които те оставят у него. А чрез духа си достига до онова, което принадлежи на самите неща и не зависи от личните му впечатления. Тези три страни показват трите различни начина, по които човекът е сроден с

останалия свят. Затова само ако разглеждаме човека от тези три страни, можем да се надяваме да разберем същността му.

Чрез тялото си човекът е сроден с нещата от външния свят, които възприема със сетивата си. Тялото му е изградено от веществата на външния свят, а силите на този свят действат и в самото тяло. Със сетивата си човек наблюдава нещата от външния свят, а по същия начин може да наблюдава и собственото си тяло. Но душевният му живот не може да бъде възприет така. Всички процеси, които протичат в тялото ми, могат да бъдат възприети чрез телесните сетива. Но нито аз, нито друг човек можем да възприемем с телесните сетива чувствата ми – харесването и нехаресването, радостта и болката. Душевният живот е недостъпен за сетивното възприятие. Тялото на човека е видимо за всички, докато душевния *си* свят той носи вътре в себе си.

Чрез *духа* обаче външният свят му се разкрива по един по-висш начин. Неговите тайни се разкриват във вътрешния свят на човека, но чрез духа човек излиза от рамките на собствената си гледна точка и оставя нещата да говорят сами за себе си – за онова, което има значение не за него, а за *тях*. Човекът вдига поглед към звездното небе. Възторгът, който изпитва душата му, е негов. Но вечните закони на звездите, които той схваща с мисълта и *духа* си, принадлежат не на него, а на самите звезди.

Така човекът е гражданин на *три свята*. Чрез *тялото* си той принадлежи към външния свят и също така го възприема; чрез *душата* си изгражда свой собствен свят; а чрез собствения му *дух* пред него се разкрива свят, по-висш от другите два.

Изглежда очевидно, че съществените различие между трите свята налага да ги разглеждаме по три различни начина. Само така можем да добием ясна представа за тези три свята и за участието на човека в тях.

I. Тялото на човека

Чрез телесните сетива опознаваме човешкото тяло. И можем да го изследваме единствено така, както опознаваме и другите неща, достъпни за сетивата. Както наблюдаваме минералите, растенията и животните, така можем да наблюдаваме и човека. Той е сроден с тези три форми на съществуване: подобно на минералите изгражда тялото си от веществата на природата; подобно на растенията расте и се размножава; подобно на животните възприема нещата около себе си и въз основа на впечатленията от тях формира у себе си вътрешни преживявания. Следователно можем да припишем на човека минерално, растително и животинско съществуване.

Различията в строежа на минералите, растенията и животните съответстват на тези три форми на съществуване. Със сетивата възприемаме именно този строеж – формата – и само него можем да наречем тяло. Човешкото тяло обаче се различава от животинското. Тази разлика трябва да признае всеки, независимо какво е мнението му за родството на човека с животните. Дори най-крайният материалист, който отрича всичко душевно, не може да не се съгласи със следното твърдение на *Карус* в „Органон на познанието за природата и духа“:

„По-финият, най-вътрешен строеж на нервната система, и особено на мозъка, все още остава неразрешена загадка за физиолога и анатома. Но е напълно установено, че концентрацията на тези структури нараства от по-нисшите към по-висшите животни, а при човека достига степен, каквато не се среща у никое друго същество. Тази концентрация е от първостепенно значение за развитието на човешкия дух; нещо повече – можем дори да кажем, че тя сама по себе си е достатъчна, за да обясни

това развитие. Ето защо не може, разбира се, да става дума нито за появата на оригинални идеи, нито за познание, когато мозъкът не се е развил както трябва и е видимо малък и недоразвит, както при микроцефалите и идиотите. Също толкова невъзможно е да се говори за продължаване на рода при хора с напълно деформирани размножителни органи. Обратно, здравият и добре развит строеж на цялото човешко тяло – и особено на мозъка – сам по себе си още не поражда гениалност, но при всички случаи осигурява първото и най-необходимо условие за висше познание."

Приписваме на човешкото тяло три форми на съществуване – минерална, растителна и животинска. Освен тях трябва да му припишем и четвърта – специфично *човешка*. По минералната си форма на съществуване човекът е сроден с всичко видимо; по растителната – с всички същества, които растат и се размножават; по животинската – с всички, които възприемат заобикалящата ги среда и у които външните впечатления пораждат вътрешни преживявания. Специфично човешката му форма на съществуване обаче го обособява като самостоятелно царство още в телесно отношение.

II. Душата на човека

Душата на човека е негов *собствен* вътрешен свят и се различава от телесната му природа. Това, че този свят е лично негов, се проявява веднага, щом насочим вниманието си към най-простото сетивно усещане. Първоначално не можем да знаем дали друг човек преживява едно просто сетивно усещане точно така, както го преживяваме ние.

Известно е, че някои хора с цветна слепота виждат нещата само в различни оттенъци на сивото. При други цветната слепота е частична. Затова те не могат да

възприемат определени цветови нюанси. Така очите им дават картина на света, различна от тази на така наречените нормални хора. В по-голяма или по-малка степен същото важи и за останалите сетива.

Оттук е съвсем ясно, че дори простото сетивно усещане принадлежи към вътрешния свят. С телесните си сетива мога да възприема червената маса, която възприема и другият човек, но не и неговото усещане за червено. Следователно сетивното усещане трябва да се определи като душевно явление. Щом си изясним напълно този факт, скоро ще престанем да смятаме вътрешните преживявания *само* за мозъчни процеси или нещо подобно.

След сетивното усещане идва *чувството*: едно усещане поражда у човека удоволствие, друго – неудоволствие. Това са прояви на вътрешния му душевен живот. В чувствата си човек създава за себе си втори свят наред с външния, който му въздейства.

На трето място идва волята. Чрез нея човек на свой ред въздейства върху външния свят и оставя върху него отпечатъка на вътрешната си същност. Във волевите му действия душата сякаш се излива навън. Именно по това човешките дела се различават от събитията във външната природа: те носят отпечатъка на вътрешния му живот.

Така *душата*, като собствен вътрешен свят на човека, се разграничава от външния свят. Човек получава подтици отвън, но в съответствие с тях изгражда свой собствен свят. Тялото служи като основа на душевния живот.

III. Духът на човека

Душевното у човека не се определя единствено от тялото. Човекът не се лута без посока и цел от едно сетивно впечатление към друго. Не действа и под влиянието на

каквото и да е дразнение, независимо дали то идва отвън, или е породено от процесите в собственото му тяло. Той *размишлява* върху възприятията и действията си. Като размишлява върху възприятията си, придобива познания за нещата, а като размишлява върху постъпките си, внася разумен ред в живота си. И знае, че изпълнява достойно задачата си като човек само когато се ръководи от *правилни мисли* както в познанието, така и в действията си.

Следователно душата е изправена пред два вида необходимост. Тя е подчинена на законите на тялото по природна необходимост. Но сама се подчинява на законите, които я водят към правилно мислене, защото свободно признава тяхната необходимост. Природата подчинява човека на законите на обмяната на веществата, а той сам се подчинява на законите на мисленето. Така човек сам става част от порядък, по-висш от онзи, към който принадлежи чрез тялото си. Този порядък е *духовният*.

Както телесното се различава от душевното, така и душевното се различава от духовното. Докато говорим единствено за частиците въглерод, водород, азот и кислород, които се движат в тялото, нямаме предвид душата. Душевният живот започва едва когато при движението на тези частици възникне усещането: „усещам сладък вкус“ или „изпитвам удоволствие“.

По същия начин духът остава извън погледа ни, докато се ограничаваме до душевните преживявания, които преминават през човека, когато той се отдава изцяло на външния свят и на телесния си живот. Душевното всъщност е само основата за духовното, както телесното е основата за душевното. Изследователят на природата изучава тялото, изследователят на душата (психологът) – душата, а изследователят на духа – *духа*. Всеки, който иска да разбере същността на човека чрез мисленето, трябва да си изясни разликата между тяло, душа и дух, като размишлява върху самия себе си.

IV. Тяло, душа и дух

Човек може да разбере правилно самия себе си само ако си изясни значението на *мисленето* за собственото си същество. Мозъкът е телесният инструмент на мисленето. Както виждането на цветовете изисква добре устроено око, така мисленето изисква подходящо устроен мозък. Цялото човешко тяло е устроено така, че неговият строеж намира своя завършек в мозъка – органа на духа. Затова устройството на човешкия мозък може да се разбере само във връзка със задачата му да служи като телесна основа за мислещия дух. Това личи от сравнението с животинския свят. При земноводните мозъкът е все още малък спрямо гръбначния мозък; при бозайниците е относително по-голям, а у човека той е най-голям спрямо останалата част от тялото.

Съществуват немалко предразсъдъци срещу възгледи за *мисленето* като изложените тук. Някои са склонни да подценяват *мисленето* и да поставят над него „съкровения живот на чувствата“ и „усещането“. Стига се дори до твърдението, че човек достига до висши познания не чрез „трезвото мислене“, а чрез топлината на чувството и непосредствената сила на усещанията. Хората, които говорят така, се страхуват, че ясното мислене ще притъпи чувствата. Това несъмнено се случва, когато всекидневното мислене е насочено единствено към практически полезното. Когато обаче мисленето води към висшите области на съществуването, става тъкмо обратното. По топлота, красота и възвишеност никое чувство и никое въодушевление не могат да се сравнят с усещанията, породени от чистите, кристално ясни мисли за висшите светове. Най-висшите чувства не възникват „от само себе си“, а са плод на усилена мисловна работа.

Устройството на човешкото тяло е съобразено с *мисленето*. Същите вещества и сили, които се срещат и в

минералното царство, са съчетани в човешкото тяло така, че мисленето да може да се прояви. По-нататък ще наричаме този минерален строеж, оформен според предназначението си, *физическо тяло* на човека.

Минералният строеж, чийто център е мозъкът, възниква чрез *размножаването* и придобива завършената си форма чрез растежа. Размножаването и растежът са общи за човека, растенията и животните. По тях живото се отличава от неживия минерал. Живото възниква от живо чрез зародиша. В редицата на живите същества потомъкът следва своя предшественик. Силите, чрез които възниква минералът, действат върху самите вещества, от които е изграден. Планинският кристал например се образува благодарение на силите, присъщи на съединените в него силиций и кислород. Силите, които оформят дъба, трябва да търсим в майчиното и бащиното растение, като проследим пътя им през зародиша. При размножаването *формата* на дъба се запазва и преминава от предците към потомците. Живото има *вътрешни* условия, *присъщи му по рождение*.

Според един примитивен възглед за природата нисшите животни, дори рибите, можели да възникнат от тиня. Формата на живото обаче се предава *по наследство*. Развитието на едно живо същество зависи от бащиното или майчиното същество, от което е произлязло – с други думи, от *вида*, към който принадлежи. Веществата, от които е съставено, непрестанно се сменят, но *видът* се запазва през целия му живот и се предава на потомците. Следователно видът определя как се съчетават веществата. Тази сила, която образува видовете, ще наричаме *жизнена сила*[1]. Както минералните сили се

[1] До неотдавна говоренето за жизнена сила се смяташе за признак на ненаучно мислене. Днес обаче тук-там дори в науката отново се допуска идеята за „жизнена сила“, подобна на приеманата в по-стари времена. Но който разбира хода на

проявяват в кристалите, така формообразуващата жизнена сила се проявява във видовете или формите на растителния и животинския живот.

Чрез телесните си сетива човек възприема минералните сили, но може да възприеме само онова, за което има съответно сетиво. Без око няма възприятие за

съвременното научно развитие, ще види, че по-последователно разсъждават онези, които тъкмо с оглед на това развитие не искат и да чуят за „жизнена сила“. „Жизнената сила“ определено не принадлежи към онова, което днес се нарича „природни сили“. За „жизнена сила“ не бива да говори онзи, който не желае да премине от мисловните навици и начините за изграждане на представи в съвременните науки към повисши форми на мислене и изграждане на представи. Само ако се изхожда от начина на мислене и предпоставките на „Духовната наука“, подобни въпроси могат да се разглеждат, без да се изпада в противоречие.

През втората половина на 19 век се приемаше, че и жизнените явления трябва да се обясняват единствено със сили, които действат и в неживата природа. Днес от това убеждение са се отказали дори мислители, които искат да изграждат възгледите си изцяло върху природознанието. Забележително явление в науката е книгата на изтъкнатия природоизследовател Оскар Хертвиг „Възникването на организмите. Опровержение на Дарвиновата теория за случайността“. Тя оспорва допускането, че живото може да се оформи единствено чрез взаимовръзките между физичните и химичните закони. Показателно е също, че така наречения неовитализъм отново утвърждава възгледа за особено действие на силите в живото – възглед, споделян и от по-старите привърженици на „жизнената сила“. Но онова, което действа в живота отвъд неорганичните сили, е достъпно само за възприятие, което се издига до съзерцание на свръхсетивното. Който не може да признае това, няма да стигне в тази област отвъд смътните абстрактни понятия. Задачата не е просто да приложим по същия начин и към живота природонаучното познание за неорганичния свят, а да постигнем познание от друг вид.

светлина, без ухо – за звук. От сетивата, с които разполага човекът, най-нисшите организми имат само някакъв вид осезание[2]. От всичко, което човек възприема, тези организми възприемат само минералните сили, които се разкриват на осезанието. Колкото по-развити са останалите сетива при по-висшите животни, толкова по-богат и разнообразен е за тях околният свят, който възприема и човекът. Следователно от органите на едно същество зависи каква част от външния свят то възприема и усеща. У човека например определено движение на въздуха се превръща в усещане за звук.

Човек не възприема проявите на жизнената сила чрез обикновените сетива. Той *вижда* цветовете на растението и *усеща* мириса му, но при *такова* наблюдение жизнената сила остава скрита. Както слепороденият няма основание да отрича цветовете само защото не ги вижда, така и човек няма основание да отрича жизнената сила само защото обикновените му сетива не я възприемат. Цветовете стават достъпни за слепородения, щом зрението му бъде възстановено чрез операция. По същия начин, щом у човека се развие съответният орган, той възприема не само отделните *индивиди*, но и разнообразните *видове* растения и животни, създадени от жизнената сила.

С пробуждането на този орган пред човека се разкрива съвсем нов свят. Той вече възприема не само цветовете, миризмите и другите качества на живите същества, но и *самия им* живот. Във всяко растение и във всяко животно той долавя не само физическата форма,

[2] Когато тук се говори за „осезанието“ на нисшите организми, думата се употребява в смисъл, различен от обичайния в описанията на „сетивата“. Дори от гледна точка на Духовната наука има немалко основания за възражение срещу това название. Под „осезание“ тук се разбира по-скоро общо долавяне на външно впечатление, за разлика от специфичното долавяне чрез зрението, слуха и т.н.

но и *духовната форма, изпълнена с живот*. Тази изпълнена с живот духовна форма ще наричаме *етерно тяло*, или *жизнено тяло*[3].

За изследователя на духовния живот етерното тяло *не* е просто резултат от веществата и силите на физическото тяло, а самостоятелна, реална същност, която

[3] Дълго след написването на тази книга авторът започна да употребява и названието „тяло на формообразуващите сили" за онова, което тук е наречено етерно тяло, или жизнено тяло. Подтикна го убеждението, че трябва да се направи всичко възможно, за да не се смесва употребяваното тук понятие за етерно тяло с „жизнената сила" на по-старото естествознание. Авторът донякъде споделя позицията на онези, които от гледна точка на съвременното природознание отхвърлят тази по-стара представа за жизнена сила. Чрез представата за жизнена сила са се опитвали да обяснят особения начин, по който неорганичните сили действат в организма. Но неорганичното в организма действа по същия начин, както и в неорганичния свят. Законите на неорганичната природа са едни и същи в организма, в кристала и т.н. В организма обаче има и нещо различно от неорганичното: животът, който създава формите. Негова основа е етерното тяло, или тялото на формообразуващите сили.

Приемането на етерното тяло не пречи на природонаучното изследване да изпълни напълно основателната си задача – да проследи как силите, наблюдавани в неорганичната природа, действат и в света на организмите. И според истинската Духовна наука има основание да се отхвърли представата, че някаква особена жизнена сила изменя действието на тези сили в организма. Изследователят на духовния свят говори за етерно тяло, доколкото в организма се проявява и нещо, което не се проявява в неживото. Въпреки всичко това авторът на тази книга не вижда основание тук да замени названието „етерно тяло" с „тяло на формообразуващите сили". В цялостния контекст на изложението недоразумението е изключено за всеки, който иска да вникне в него. Такова недоразумение може да възникне само ако названието се употреби в изложение, което не позволява да се види тази взаимовръзка.

вдъхва живот на *тези* физически вещества и сили. Духовната наука формулира това така: едно изцяло физическо тяло – например кристал – получава формата си от физическите формообразуващи сили, присъщи на неживото. Живото тяло обаче не получава формата си от тези сили, защото, щом животът го напусне и то остане *единствено* под тяхното действие, започва да се разпада. Жизненото тяло е същност, която във всеки миг от живота предпазва физическото тяло от разпадане.

За да *види* и възприеме жизненото тяло у друго същество, човек се нуждае от пробудено *духовно око*. Без него може по логически път да стигне до извода, че жизненото тяло съществува; духовното око обаче му позволява да го *съзерцава* така, както физическото око вижда цвета.

Названието „етерно тяло“ не бива да ни смущава. Тук „етер“ означава нещо различно от хипотетичния етер във физиката. Нека просто приемем думата като название на описаното тук. И както устройството на човешкото физическо тяло съответства на неговата задача, така е и с етерното тяло на човека. Можем да разберем и него само ако го разглеждаме във връзка с мислещия дух. Човешкото етерно тяло е устроено в съответствие с мислещия дух и тъкмо това го отличава от етерното тяло на растенията и животните.

Както чрез физическото си тяло човек принадлежи към минералния свят, така чрез етерното си тяло принадлежи към света на живота. След смъртта физическото тяло се разтваря в минералния свят, а етерното – в света на живота. С думата „тяло“ обозначаваме онова, което придава „облик“, „форма“ на същество от какъвто и да е вид. Понятието „тяло“ обаче не бива да се отъждествява с телесната форма, достъпна за сетивата. В смисъла, в който думата е употребена в тази книга, тя може да обозначава и онова, което придобива душевен и духовен облик.

Жизненото тяло все още не принадлежи към вътрешния свят на човека. С първия трепет на усещането вътрешният свят на човека откликва на дразненията отвън. Колкото и далеч да проследяваме онова, което с право наричаме външен свят, никъде в него няма да открием самото усещане. Светлинните лъчи проникват в окото и достигат до ретината, където предизвикват химични процеси в така наречения зрителен пурпур. Въздействието на тези дразнения се предава по зрителния нерв до мозъка, където възникват други физически процеси. Ако можехме да ги наблюдаваме, щяхме да виждаме именно физически процеси, както навсякъде другаде във външния свят.

Ако човек може да наблюдава и жизненото тяло, ще възприеме физическия процес в мозъка едновременно и като жизнен. Но по този път никъде няма да открие усещането за синия цвят, което преживява човекът, когато възприема светлинните лъчи. То възниква едва в неговата душа. Следователно, ако същността на възприемащия човек се изчерпваше с физическото и етерното тяло, усещането не би могло да съществува.

Усещането възниква благодарение на дейност, която се различава съществено от действието на формообразуващата жизнена сила. Именно тази дейност извлича вътрешно преживяване от действието на жизнената сила. Без нея би протичал само жизнен процес, какъвто наблюдаваме и при растението. Нека си представим човек, който от всички страни получава впечатления. Той обаче не само приема впечатленията, а е и източник на душевната дейност, чрез която им откликва с усещания. Нека наречем този източник на дейност *Сетивна душа*. Сетивната душа е също толкова действителна, колкото физическото тяло. Ако пред мен стои човек, но аз пренебрегна Сетивната му душа и си представя само физическото му тяло, това би било все едно да гледам картина, а да виждам единствено платното.

За Сетивната душа важи нещо подобно на казаното по-рано за етерното тяло. Телесните органи са „слепи“ за нея; „сляп“ за нея е и органът, чрез който животът може да бъде възприет като живот. Но както чрез този орган се *съзерцава* етерното тяло, така чрез още повисш орган вътрешният свят на усещанията може да стане предмет на особен вид свръхсетивно възприятие. Тогава човек не просто усеща впечатленията от физическия свят и от света на живота, а съзерцава самите усещания. Светът на усещанията у друго същество се разкрива пред него като външна действителност. Трябва ясно да различаваме преживяването на собствения свят на усещанията от съзерцаването на този свят у друго същество. Всеки човек, разбира се, може да се вглежда в собствените си усещания, но само *духовно зрящият* с отворено „духовно око“ може да *съзерцава* усещанията у друго същество. Без духовно зрение човек познава света на усещанията единствено като свой „*вътрешен*“ свят – като скритите преживявания на собствената си душа. Когато обаче насочи отвореното си „духовно око“ навън, пред него засиява онова, което иначе живее само „вътре“ в другото същество.

* * *

За да избегнем недоразумения, трябва изрично да уточним: духовно виждащият не преживява в себе си същите усещания като другото същество. *Другото същество* преживява усещанията отвътре, от собствената си гледна точка, докато *духовно виждащият* възприема проявата им – външния израз на този свят на усещанията.

В своята дейност Сетивната душа зависи от етерното тяло. Именно от него тя извлича онова, което трябва да прояви като усещане. А тъй като етерното тяло е животът във физическото тяло, Сетивната душа зависи

косвено и от физическото. Усещанията за цвят са възможни само ако окото е добре устроено и функционира правилно. По този начин тялото въздейства върху Сетивната душа, определя и ограничава дейността ѝ. Тя живее в границите, които тялото ѝ поставя.

Физическото тяло се изгражда от минералните вещества, етерното тяло го оживотворява, а самото физическо тяло на свой ред ограничава Сетивната душа. Който притежава споменатия по-горе орган за нейното „съзерцаване“, я възприема именно като ограничена от тялото. Но границата на Сетивната душа не съвпада с границата на физическото тяло. Сетивната душа се простира отвъд него. Оттук се вижда, че е по-могъща от него. Силата, която ѝ поставя граница, обаче произтича от физическото тяло. Така се откроява още една особена съставна част на човешкото същество – *душевното тяло, или сетивното тяло*. То стои между физическото и етерното тяло, от една страна, и Сетивната душа, от друга. Можем да го изразим и така: една част от етерното тяло е по-фина от останалата. По-фината част образува единство със *Сетивната душа*, а по-грубата – своеобразно единство с физическото тяло. Самата Сетивна душа обаче, както вече казахме, се простира отвъд душевното тяло.

Онова, което тук наричаме усещане, е само част от душевната същност. Названието Сетивна душа е избрано за по-голяма простота. Към усещанията се прибавят чувствата на удоволствие и неудоволствие, нагоните, инстинктите и страстите. Всички те, както и усещанията, имат свой собствен живот и зависят от тялото.

* * *

Сетивната душа взаимодейства не само с тялото, а и с мисленето, с духа. Отначало мисленето ѝ служи. Човек осмисля усещанията си и така си изяснява външния

свят. Детето, което се е изгорило, размишлява и стига до мисълта: „Огънят пари.“ Човек също не следва сляпо своите нагони, инстинкти и страсти, а чрез размисъл намира начин да ги удовлетвори. Онова, което наричаме материална култура, се развива изцяло в тази посока: мисленето служи на Сетивната душа. Към тази цел са насочени неизмеримо много мисловни сили. Силата на мисленето е създала корабите, железниците, телеграфите и телефоните. Всичко това служи предимно за задоволяване на потребностите на Сетивната душа.

Както формообразуващата жизнена сила прониква във физическото тяло, така силата на мисленето прониква в Сетивната душа. Формообразуващата жизнена сила свързва физическото тяло с предшествениците и потомците и така го подчинява на закономерности, които не се отнасят до чисто минералната природа. По същия начин силата на мисленето подчинява душата на закономерности, на които Сетивната душа сама по себе си не е подчинена.

Чрез Сетивната душа човек е сроден с животното. И при животното наблюдаваме усещания, нагони, инстинкти и страсти, но то ги следва непосредствено. При него те не се преплитат със самостоятелни *мисли*, които надхвърлят непосредственото преживяване[4]. В известна

[4] Изложенията на Духовната наука трябва да се разбират съвсем точно, защото имат стойност само когато идеите са изразени прецизно. Да вземем например изречението „У него (тоест у животното) те (усещанията и т.н.) не се преплитат със самостоятелни мисли, които надхвърлят непосредственото преживяване“. Ако при четенето му не се обърне внимание на думите „самостоятелни“ и „които надхвърлят непосредственото преживяване“, лесно може да се създаде погрешното впечатление, че тук се твърди: усещанията или инстинктите на животните не съдържат мисли. Истинската Духовна наука обаче се основава именно на познанието, че всички вътрешни преживявания на животните, както и всяко битие изобщо, са

степен същото важи и за неразвития човек. Затова Сетивната душа, взета сама по себе си, се различава от повисшата, развита съставна част на душата, която поставя мисленето в своя служба. Тази душа, на която мисленето служи, ще наричаме *Разсъдъчна душа*. Можем да я наречем и душа на чувствата, или просто душевност.

Разсъдъчната душа прониква в Сетивната душа. Затова човекът, който притежава органа за „съзерцаване“ на душата, възприема Разсъдъчната душа като особена същност, различна от Сетивната душа сама по себе си.

* * *

Мисленето извежда човека отвъд собствения му вътрешен живот и му дава нещо, което надхвърля пределите на душата му. За него е очевидно, че законите на мисленето съответстват на реда в света. Именно затова той се чувства като у дома си в него. Това съответствие е един от важните факти, чрез които човек опознава собствената си същност. В душата си човек търси истината – чрез тази истина намират израз не само душата му, но и нещата в света. Истината, позната чрез мисленето, има самостоятелно значение, което се отнася до нещата в света, а не само до собствената душа. Възторгът ми от

пронизани от мисли. Мислите на животното не са самостоятелни мисли на един Аз, който живее в него. Те принадлежат на животинския групов Аз, който трябва да се разбира като Същество, владеещо животното отвън. За разлика от човешкия Аз този групов Аз не се намира във физическия свят. Той въздейства върху животното от душевния свят, описан в следващ раздел от тази книга. (По-подробно за това се говори в моята книга „Въведение в Тайната наука“ (GA 13).)

Съществено при човека е, че мислите придобиват самостоятелно съществуване в него и той ги преживява и душевно – не косвено в усещането, а непосредствено като мисли.

звездното небе е преживяване в самия мен. Мислите ми за орбитите на небесните тела обаче имат едно и също значение за моето мислене и за мисленето на всеки друг човек. Би било безсмислено да говоря за *своя* възторг, ако самият аз не съществувах. За мислите си обаче мога да говоря смислено, *без да ги свързвам* със самия себе си. Защото истината, за която мисля днес, е била *истинна* и вчера и ще бъде истинна утре, макар да се занимавам с нея само днес.

Радостта, която ми носи едно познание, има значение само докато живее в мен. А *истинността на това познание* има своето значение напълно независимо от тази радост. Когато душата схване истината, тя се свързва с нещо, което има стойност само по себе си. Тази стойност нито възниква заедно с душевното усещане, нито изчезва заедно с него. Онова, което действително е истина, нито възниква, нито отминава – значението му е неунищожимо. Това не се опровергава от факта, че отделни човешки „истини“ имат само преходна стойност, понеже в даден момент се оказват частични или пълни заблуди. Човек трябва да съзнава, че истината все пак съществува сама по себе си, макар *собствените* му мисли да са само преходни форми, в които се проявяват вечните истини. Лесинг казва, че се задоволява с вечния стремеж към истината, понеже пълната, чиста истина може да съществува само за Бога. Дори онзи, който изказва такъв възглед, не отрича вечната стойност на истината – тъкмо с това твърдение я потвърждава. Защото само онова, което носи в себе си вечно значение, може да пробужда вечен стремеж към него. Ако истината не съществуваше самостоятелно, а получаваше стойността и значението си от усещанията на човешката душа, *тя не би могла* да бъде *обща* цел за всички хора. Като се стремим към нея, ние признаваме *самостоятелната ѝ същност*.

Каквото важи за истинното, важи и за *истинското добро*. Моралното добро е независимо от склонностите

и страстите, доколкото не им се подчинява, а им повелява. Харесването и нехаресването, желанието и отвращението принадлежат към душевния живот на човека; дългът обаче стои над харесването и нехаресването. Той може да бъде толкова значим, че човек да пожертва живота си за него. И човек се издига толкова по-високо, колкото повече е облагородил склонностите си, своето харесване и нехаресване, така че те сами да следват осъзнатия дълг – без принуда и без да се налага да бъдат подчинявани. Подобно на истината, моралното добро носи в себе си вечната си ценност и не я получава от Сетивната душа.

Истинното и доброто съществуват сами по себе си. Когато човек им позволи да оживеят в него, той се издига над Сетивната душа, взета сама по себе си. Тогава вечният Дух засиява в душата. В нея изгрява непреходна светлина; доколкото душата живее в тази светлина, тя има дял в нещо вечно. Така свързва собственото си битие с вечното. Истинното и доброто, които носи в себе си, са *безсмъртни* в нея. Ще наричаме *Съзнателна душа* онова, което засиява в душата като вечно.

За *съзнание* може да се говори и при по-нисшите прояви на душата. Дори най-обикновеното усещане е предмет на съзнанието. В този смисъл и животното притежава съзнание. Тук обаче под *Съзнателна душа* разбираме ядрото на човешкото съзнание – *душата в душата*. Съзнателната душа е особена съставна част на душата и се различава от Разсъдъчната душа. Разсъдъчната душа все още е вплетена в усещанията, нагоните, афектите и т.н. Всеки човек знае, че отначало приема за *истинно* онова, което предпочита под влияние на своите усещания и т.н. *Трайна* е обаче само *онази* истина, която се е освободила от *всеки* примес на подобни симпатии и антипатии, свързани с усещанията и т.н. Истината остава истина дори когато всички лични чувства се бунтуват срещу нея. Онази част от душата, в която живее

тази истина, ще наричаме Съзнателна душа.

Както в тялото, така и в душата трябва да разграничим три съставни части: *Сетивната душа*, *Разсъдъчната душа* и *Съзнателната душа*. Както телесната природа действа върху душата отдолу нагоре и я *ограничава*, така духовното начало действа върху нея отгоре надолу и я *разширява*. Защото колкото повече душата се изпълва с истинното и доброто, толкова по-широко и всеобхватно се разгръща вечното в нея.

Човек излъчва сияние, защото вечното в него се разширява. За онзи, който може да „съзерцава“ душата, това сияние е също толкова действително, колкото за сетивното око е светлината, излъчвана от пламъка. За „виждащия“ телесният човек е само част от *целия човек*. Тялото е най-грубата от тези форми, които проникват както в него, така и една в друга. Етерното тяло изпълва физическото тяло като жизнена форма, а душевното тяло (астралната форма) се простира във всички посоки отвъд етерното тяло. Отвъд душевното тяло се простира Сетивната душа, а след нея – Разсъдъчната душа.

Колкото повече истинно и добро приема Разсъдъчната душа, толкова повече се разширяват границите ѝ: именно истинното и доброто я разширяват. Ако човек живееше единствено според склонностите си и според онова, което харесва или не харесва, границите на Разсъдъчната му душа биха съвпадали с границите на Сетивната душа. Всички тези взаимно проникващи форми обгръщат физическото тяло като облак и могат да се нарекат *човешка аура*. Именно човешката аура обогатява „същността на човека“, когато съзерцаваме тази същност по начина, който книгата се стреми да представи.

* * *

В развитието на детето настъпва момент, когато то за пръв път усеща себе си като самостоятелно същество,

отделено от целия останал свят. За хората с фина чувствителност това е значимо преживяване. Поетът *Жан Паул* разказва в автобиографията си: „Никога няма да забравя онова вътрешно явление, за което досега не съм разказвал никому: станах свидетел на раждането на собственото си самосъзнание и мога да посоча мястото и времето. Една сутрин, когато бях още съвсем малко дете, стоях на прага на къщата и гледах наляво към мястото за дърва. Внезапно, като мълния от небето, ме връхлетя вътрешното видение „аз съм Аз“ и оттогава остана да сияе. В този миг моят Аз за пръв път видя самия себе си – и то завинаги.

Тук едва ли е възможна измама на паметта, защото никакъв чужд разказ не би могъл да прибави нещо към събитие, разиграло се единствено в забулената светая светих[5] на човека; тъкмо защото случилото се е било нещо съвсем ново, в паметта ми са останали дори тези толкова обикновени подробности около него.“

Известно е, че малките деца казват за себе си: „Карл е послушен“, „Мари иска това“. Струва ни се естествено да говорят за себе си по същия начин, както за другите, защото още не са осъзнали своята самостоятелна същност и у тях още не се е родило съзнанието за самите себе си[6].

---

[5] Светая светих – най-вътрешната и най-свещена част на старозаветната Скиния, а по-късно и на Йерусалимския храм, в която първосвещеникът влизал само веднъж годишно. Изразът се употребява и преносно за най-съкровената, свещена и недостъпна област на нещо. – бел. ред.

[6] Когато се казва, че малките деца говорят за себе си: „Карл е послушен“, „Мари иска това“, по-важно е кога свързват думата „Аз“ със съответната представа, а не колко рано започват да я употребяват. Когато чуват думата от възрастните, те могат да я употребяват, без още да имат представа за Аза. В повечето случаи обаче децата започват да я употребяват късно. Това действително сочи към важен факт в развитието: представата за Аза постепенно се разгръща от смътното чувство за Аза.

Чрез самосъзнанието човек определя себе си като самостоятелно същество, отделено от всичко останало – като „Аз“. В своя Аз той *обединява* всичко, което преживява като телесно и душевно същество.

Тялото и душата са носители на Аза, а той действа в тях. Както физическото тяло има своя център в мозъка, така душата има своя център в Аза. Външните дразнения пораждат у човека усещания; чувствата му се проявяват като резултат от въздействието на външния свят; волята му е насочена навън, защото се осъществява чрез външни действия. Но Азът – самата същност на човека – остава напълно невидим. Затова Жан Паул сполучливо нарича осъзнаването на Аза събитие, „разиграло се единствено в забулената светая светих на човека“. В своя Аз човек е съвсем сам.

Тъкмо този Аз е самият човек. Затова човек има основание да вижда в Аза истинската си същност. Той може да нарече тялото и душата си „*обвивки*“, в които живее, и да ги разглежда като телесните условия, чрез които действа. С развитието си човек постепенно се научава да поставя тези инстру*мен*ти в служба на своя Аз. Думичката „Аз“ – например немското „Ich“ – е име, което се различава от всички други имена. Който правилно вникне в природата на това име, открива и път към подълбокото познание за човешката същност. Всички хора могат да употребяват всяко друго име по един и същ начин, за да назовават съответното нещо.

Всеки може да нарече масата „маса“, а стола – „стол“. С името „Аз“ не е така. Никой не може да назове с него друг човек; всеки може да нарече „Аз“ единствено себе си. Когато името „Аз“ назовава мен, никога не мога да го чуя, изречено от друг човек. Само отвътре, единствено *чрез самата себе си*, душата може да се назове „Аз“. Когато човек нарича самия себе си „Аз“, в него заговаря нещо, което не принадлежи към *нито един* от световете, от които произхождат споменатите дотук „обвивки“.

Азът все повече става господар на тялото и душата.

Това личи и в аурата. Колкото повече Азът овладява тялото и душата, толкова по-ясно се оформя аурата и толкова по-разнообразна и богата на цветове става тя. „Виждащият“ може да съзерцава въздействието на Аза върху аурата. Самият Аз обаче остава невидим дори за него, защото действително пребивава „зад завесата на човешката светая светих“. И все пак Азът приема в себе си лъчите на вечната светлина, която засиява в човека.

Както човек обединява в Аза преживяванията на тялото и душата, така приема в Аза и мислите за истината и доброто. От едната страна пред Аза се разкриват сетивните явления, а от другата – *духът*. Тялото и душата се отдават на Аза, за да му служат, а Азът се отдава на духа, за да се изпълни с него. Азът живее в тялото и душата, а духът – в Аза. И онова, което Азът носи от духа, е вечно. Защото Азът получава своята същност и значение от онова, с което е свързан. Доколкото живее във физическото тяло, Азът е подчинен на минералните закони; чрез етерното тяло – на законите на размножаването и растежа. Чрез Сетивната душа и Разсъдъчната душа той е подчинен на законите на душевния свят, а доколкото приема в себе си духовното – на законите на духа. Всичко, което се изгражда според минералните закони и законите на живота, възниква и отминава. Духът обаче няма нищо общо с възникването и отмирането.

* * *

Азът живее в душата. Макар най-висшата проява на Аза да принадлежи на Съзнателната душа, той се излъчва оттам и изпълва цялата душа, чрез която въздейства върху тялото. В Аза на свой ред живее духът. Духът сияе в Аза и живее в него като в своята „обвивка“, както Азът живее в тялото и душата като в свои „обвивки“. Духът изгражда Аза отвътре навън, а минералният свят –

отвън навътре. Ще наричаме „Дух-Себе“ духа, който изгражда един „Аз“ и живее като „Аз“, защото се проявява като „Аз“, или „Себе“, на човека.

Разликата между Дух-Себе и Съзнателната душа може да се изясни така. Съзнателната душа *се докосва* до истината, която съществува сама по себе си и не зависи от никаква симпатия или антипатия. Духът-Себе носи в себе си същата истина, но приета и обхванатата от Аза. Азът я индивидуализира и я включва в самостоятелната същност на човека. Когато вечната истина по този начин се обособи и се съедини с Аза в едно цяло, самият Аз придобива вечност.

Духът-Себе е откровение на духовния свят в Аза, а сетивното *усещане* – откровение на физическия свят в него. В червеното и зеленото, светлото и тъмното, твърдото и мекото, топлото и студеното човек разпознава откровенията на телесния свят, а в истинното и доброто – откровенията на духовния свят. Както откровението на телесното се нарича усещане, така откровението на духовното ще наричаме *Интуиция*[7]. И най-простата мисъл вече съдържа Интуиция, защото не можем да я докоснем с ръце, нито да я видим с очи: трябва да я приемем чрез Аза като откровение от духа.

Когато един неразвит и един развит човек гледат едно и също растение, в Аза на единия живее нещо съвсем

---

[7] Същинската природа на „Интуицията“ е описана в книгите ми „Как се постигат познания за висшите светове?“ (GA 10) и „Въведение в Тайната наука“ (GA 13). Невнимателният читател лесно може да остане с впечатлението, че употребата на тази дума в двете книги противоречи на употребата ѝ на стр. 52 от настоящата книга. Противоречие няма, ако се вземе предвид следното. Чрез Интуицията пред свръхсетивното познание се разкрива нещо от духовния свят в пълната му действителност. Пред Духа-Себе същото духовно съдържание се разкрива в най-нисшата си проява – така, както външното битие на физическия свят се разкрива в усещането.

различно от онова, което живее в Аза на другия. И все пак един и същ предмет поражда усещанията и у двамата. Единият обаче може да изгради много по-съвършени мисли за този предмет, отколкото другият. Ако предметите се разкриваха единствено чрез усещането, напредъкът в духовното развитие не би бил възможен. Дори дивият човек усеща природата, но природните закони се разкриват едва в мислите на по-високо развития човек, проникнати от Интуицията. И детето усеща дразненията от външния свят като подтик за волята си; повелите на моралното добро обаче му се разкриват едва в хода на развитието, когато се учи да живее в духа и да разбира неговото откровение.

Както без окото не би имало усещания за цвят, така без висшето мислене на Духа-Себе не би имало Интуиции. И както усещането не създава растението, в което се проявява цветът, така и Интуицията не създава духовната действителност, а само ни известява за нея.

Човешкият Аз оживява в душата и чрез Интуициите получава послания отгоре – от духовния свят. По същия начин чрез усещанията получава послания от физическия свят. Така Азът включва духовния свят в собствения си душевен живот, както чрез сетивата включва в него физическия свят. Душата, или проблясващият в нея Аз, отваря вратите си в две посоки: към телесния и към духовния свят.

Физическият свят може да се разкрие пред Аза само като изгради от своите вещества и сили тяло, в което да живее Съзнателната душа. В това тяло душата разполага с органи, чрез които възприема телесния свят извън себе си. По същия начин духовният свят изгражда от своите духовни вещества и сили духовно тяло, в което Азът може да живее и чрез Интуициите да възприема духовното. (Ясно е, че взети буквално, изразите „духовно вещество“ и *„духовно тяло“* съдържат противоречие. Те се употребяват само за да насочат мисълта към

онова в духовното, което съответства на физическото тяло на човека.)

Както във физическия свят отделното човешко тяло се изгражда като обособена същност, така и в духовния свят духовното тяло се изгражда като обособена същност. И там човек има свое „вътре“ и „вън“, както и във физическия свят. Както човек приема вещества от физическото си обкръжение и ги преработва във физическото си тяло, така приема духовното от духовното си обкръжение и го усвоява като свое. Духовното е вечната храна на човека. И както човек е роден от физическия свят, така се ражда и от духа чрез вечните закони на истинното и доброто. Като самостоятелно същество той е отделен от заобикалящия го духовен свят така, както е отделен от целия физически свят. Тази самостоятелна духовна същност ще наричаме Човек-Дух.

Когато изследваме физическото човешко тяло, откриваме в него същите вещества и сили, които съществуват извън него в останалия физически свят. Същото важи и за Човека-Дух: в него пулсират елементите на външния духовен свят и действат силите на останалия духовен свят. Както физическата кожа очертава границите на едно живо и усещащо същество, така и в духовния свят съществува „духовна кожа“. Тя отделя Човека-Дух от единния духовен свят и го обособява в този свят като самостоятелно духовно същество, което има собствен вътрешен живот и чрез Интуиция възприема духовното съдържание на света. Тази „духовна кожа“ ще наричаме *духовна обвивка* (аурична обвивка). Трябва обаче да помним, че в хода на човешкото развитие тя непрестанно се разширява, така че духовната индивидуалност на човека (неговата аурична обвивка) може да нараства безгранично.

В тази духовна обвивка *живее* Човекът-Дух. Духовната жизнена сила го изгражда така, както физическата жизнена сила изгражда физическото тяло. Както

говорим за етерно тяло, така при Човека-Дух трябва да говорим и за етерен дух. Този етерен дух ще наричаме *Дух-Живот*. Следователно духовната същност на човека се състои от три части: *Човек-Дух*, *Дух-Живот* и *Дух-Себе*.

За „виждащия“ в духовните области духовната същност на човека – по-висшата, същински духовна част на *аурата* – е възприемаема реалност. В духовната обвивка той „съзерцава“ Човека-Дух като Дух-Живот. Вижда как този Дух-Живот непрестанно нараства, като приема духовна храна от външния духовен свят. Вижда също как с приемането на тази храна духовната обвивка непрекъснато се разширява, а Човекът-Дух става все по-голям. Доколкото това „нарастване“ се „съзерцава“ пространствено, то, разбира се, е само образ на действителността. И все пак чрез представата за този образ човешката душа се насочва към съответната духовна действителност. Физическата същност на човека има ограничен размер, докато духовната може да нараства безгранично. Защото онова, което се приема като духовна храна, има вечна ценност. Затова човешката аура се състои от две части, които взаимно се пронизват. Едната получава цвета и формата си от физическото съществуване на човека, а другата – от духовното му съществуване.

Азът разграничава двете части на аурата по следния начин. Физическата природа се отдава по присъщия ѝ начин и изгражда тяло, в което може да оживее една душа. Азът на свой ред се отдава и позволява в него да оживее духът. А духът пронизва душата и ѝ дава цел в духовния свят. Чрез тялото душата е затворена във физическия свят; чрез Човека-Дух ѝ израстват криле, с които да се движи в духовния свят.

* * *

За да обхванем *целия* човек, трябва да го мислим като

съставен от всички посочени части. Тялото се изгражда от веществата на физическия свят така, че устройството му да служи на мислещия Аз. Жизнената сила прониква в него и го превръща в етерно тяло, или жизнено тяло.

Чрез сетивните органи то се отваря навън и така става душевно тяло. Сетивната душа прониква в душевното тяло и се съединява с него. Тя не само приема впечатленията от външния свят като усещания, но води и собствен живот, подхранван както от усещанията, така и от мисленето. Така Сетивната душа става Разсъдъчна душа. Това е възможно, защото душата се отваря нагоре към Интуициите, както надолу към усещанията. По този начин тя става Съзнателна душа. Духовният свят прави това възможно, като изгражда в душата органа на Интуицията, както физическото тяло изгражда сетивните ѝ органи. Както сетивата предават на душата усещанията чрез душевното тяло, така духът ѝ предава Интуициите чрез органа на Интуицията. Така Човекът-Дух образува единство със Съзнателната душа, както физическото тяло образува единство със Сетивната душа в душевното тяло. Съзнателната душа и Духът-Себе също образуват единство. В това единство Човекът-Дух *живее* като Дух-Живот, както етерното тяло образува телесната жизнена основа на душевното тяло. И както физическата кожа очертава границите на физическото тяло, така духовната обвивка очертава границите на Човека-Дух.

Така целият човек се състои от следните части:

A. Физическо тяло
B. Етерно тяло, или жизнено тяло
C. Душевно тяло
D. Сетивна душа
E. Разсъдъчна душа
F. Съзнателна душа
G. Дух-Себе
H. Дух-Живот
I. Човек-Дух.

В земното съществуване на човека душевното тяло (C) образува единство със Сетивната душа (D). Подобно единство образуват Съзнателната душа (F) и Духът-Себе (G). Така *седем*те съставни части[8] на човека в земното му

[8] Представеното тук разграничаване на съставните части на човешкото същество може да създаде впечатлението, че в единния душевен живот произволно се обособяват отделни части. За душевния живот това разграничаване обаче е сходно по значение с появата на седемте цвята на дъгата, когато светлината премине през призма. За да обясни светлинните явления, физикът изследва това преминаване и цветовете, които се появяват вследствие на него. По подобен начин изследователят на духовния свят изучава същността на душата.

Седемте части на душата не са просто разграничения, направени от абстрактния разсъдък – също както седемте цвята не са произволни разграничения, внесени от разсъдъка в светлината. И в двата случая различията се основават на вътрешната природа на самите неща. Разликата е само в начина, по който те стават видими: седемте цвята на светлината – чрез външно приспособление, а седемте части на душата – чрез духовно наблюдение, насочено към нейната същност.

Истинската същност на душата не може да бъде разбрана, без да се познава това разграничаване на съставните ѝ части. Чрез трите съставни части – физическо тяло, жизнено тяло и душевно тяло – душата принадлежи към преходния свят, а чрез останалите четири е вкоренена във вечното. В „единната душа“ преходното и вечното са свързани, без да са разграничени. Който не разбира това разграничаване, не може да разбере отношението на душата към света като цяло.

Да вземем и друго сравнение. Химикът разлага водата на водород и кислород. В „единната вода“ тези две вещества не могат да се наблюдават поотделно, но всяко от тях има собствена същност. И водородът, и кислородът образуват съединения с други вещества. По същия начин при смъртта трите „нисши съставни части на душата“ се свързват с преходната същност на света, а четирите висши се включват във вечното. Който отказва да се занимае с делението на душата на съставни части, прилича на химик, който отказва да разложи водата на водород и кислород.

съществуване са:

1. Физическото тяло
2. Етерното, или жизненото тяло
3. Сетивното душевно тяло
4. Разсъдъчната душа
5. Съзнателната душа, изпълнена с Дух
6. Дух-Живот
7. Човек-Дух.

В душата проблясва Азът. Той приема импулс от духа и така става носител на Човека-Дух. По този начин човек участва в „трите свята“ – физическия, душевния и духовния. Чрез физическото, етерното и душевното тяло той е вкоренен във физическия свят, а чрез Духа-Себе, Духа-Живот и Човека-Дух се извисява и разцъфтява в духовния свят. Но самата душа е *стволът*: от едната страна той пуска корени, а от другата цъфти.

Можем да представим човека и чрез по-просто деление, което е напълно в съгласие с изложеното дотук. Макар човешкият „Аз“ да проблясва в Съзнателната душа, той пронизва цялото душевно същество. Частите на душевното същество изобщо не са така рязко отделени една от друга, както частите на тялото; в един по-висш смисъл те проникват една в друга. Ако разглеждаме Разсъдъчната и Съзнателната душа като две взаимно свързани обвивки на Аза, а самия Аз – като тяхно ядро, у човека можем да разграничим физическо тяло, жизнено тяло, астрално тяло и Аз.

Тук с названието „астрално тяло“ означаваме душевното тяло и Сетивната душа, взети заедно. Този израз се среща в по-старата литература, а тук се употребява по-свободно и обозначава онова в човешката същност, което е недостъпно за сетивата. Макар силата на Аза в известно отношение да действа и в Сетивната душа, самата Сетивна душа е толкова тясно свързана с душевното тяло, че двете с право могат да носят общо название, когато се разглеждат като едно цяло.

Когато Азът се изпълни с Дух-Себе, душевното начало преобразява астралното тяло и тъкмо чрез това се проявява Дух-Себе. Първоначално в астралното тяло действат нагоните, желанията и страстите, доколкото човек ги изпитва. В него действат и сетивните възприятия. Сетивните възприятия възникват чрез душевното тяло – онази съставна част на човека, която той получава от външния свят. Нагоните, желанията, страстите и т.н. възникват в Сетивната душа под действието на вътрешните сили на човека, преди вътрешната му същност да се е отдала на Духа-Себе. Когато Азът се изпълни с Духа-Себе, душата на свой ред изпълва астралното тяло със силата на Духа-Себе. Тогава нагоните, желанията и страстите се изпълват със светлината на онова, което Азът е приел от Духа. Благодарение на участието си в духовния свят Азът вече е станал господар в света на нагоните, желанията и страстите.

Духът-Себе се проявява в астралното тяло дотолкова, доколкото Азът е овладял нагоните, желанията и страстите си. Така и самото астрално тяло се преобразява. Тогава то се проявява като двойствена същност: една негова част остава непреобразена, а друга вече е преобразена. Затова Духът-Себе, доколкото се проявява у човека, може да се нарече преобразено астрално тяло.

Нещо подобно става в човека, когато той приеме в своя Аз Духа-Живот. Тогава се преобразява жизненото тяло. Духът-Живот прониква в него и се проявява чрез настъпващата промяна. Затова можем да кажем и че Духът-Живот е преобразеното жизнено тяло. Когато пък Азът приеме в себе си Човека-Дух, той получава могъщата сила да изпълни с него физическото тяло. Естествено, преобразената по този начин част от физическото тяло е *недостъпна* за физическите сетива. Именно одухотворената част на физическото тяло е станала Човек-Дух. За сетивното възприятие тя остава нещо сетивно –

доколкото обаче е одухотворена, трябва да бъде възприемана чрез духовната възприемателна способност. Дори когато е проникнато от духа, физическото остава за външните сетива само нещо сетивно. Въз основа на всичко това можем да представим човека и по следния начин:

1. Физическо тяло
2. Жизнено тяло
3. Астрално тяло
4. Азът като ядро на душата
5. Дух-Себе като преобразено астрално тяло
6. Дух-Живот като преобразено жизнено тяло
7. Човек-Дух като преобразено физическо тяло.

Превъплъщение на духа и съдба

Между тялото и духа живее *душата*. Впечатленията, които тя получава чрез тялото, са преходни. Те съществуват само докато сетивните органи са отворени към външния свят. Окото ми възприема цвета на розата само докато тя е пред него и то е отворено. За да възникне впечатление, усещане или възприятие, е необходимо *присъствието* както на предмета във външния свят, така и на телесния орган.

Но *истината* за розата, която съм познал чрез духа, не изчезва, когато розата вече не е пред мен. Тя изобщо не зависи от мен и би била вярна дори ако никога не бях заставал пред розата. В една област на душевния си живот душата е свързана със съдържание, което принадлежи на самия свят и се разкрива в нея независимо от преходните ѝ телесни основи. Познанието ми чрез духа се корени именно в тази област. Тук не е важно дали онова, което се разкрива, е само по себе си непреходно.

Важно е дали при това разкриване определящо е не онова в *душата*, което зависи от преходното тяло, а онова, което е независимо от него. Щом осъзнаем, че има преживявания, които не се изчерпват с преходната си страна, можем да наблюдаваме и онова в *душата*, което е трайно. Въпросът също не е дали тези преживявания първоначално се осъзнават чрез преходни процеси в телесния организъм. Важното е, че тези преживявания съдържат *нещо*, което живее в душата, но чиято истинност не зависи от преходния процес на възприемане.

Понеже живее между тялото и духа, душата стои и между настоящето и трайността, които същевременно *свързва*. Тя съхранява настоящето в *спомена* и така го изтръгва от преходността и го прибавя към трайното в своя духовен живот. Освен това тя внася трайното в онова, което е преходно във времето: в живота си не само се отдава на мимолетните въздействия, а и сама се намесва в хода на нещата, като чрез делата си влага в тях собствената си същност. Чрез спомена душата запазва вчерашното, а чрез действието подготвя утрешното.

Ако душата ми не можеше да запази червеното на розата чрез спомена, би трябвало да го възприема отново и отново, за да присъства то в съзнанието ми. След като външното впечатление отмине, в душата остава нещо, което тя може да съхрани. По-късно съхраненото отново може да се превърне в *представа* независимо от първоначалното впечатление.

Благодарение на тази способност душата превръща външния свят в свой вътрешен свят, който съхранява чрез *паметта*, за да може да си го припомня. Така душата може да продължи да живее със запазеното в себе си, независимо от външните впечатления. По този начин душевният живот се превръща в *трайна последица* от преходните впечатления на външния свят.

Но и действието придобива трайност, щом веднъж

остави своя отпечатък във външния свят. Когато отрежа клон от дърво, с това действие душата ми изцяло променя по-нататъшния ход на събитията във външния свят. Ако не се бях намесил, с клона би станало нещо съвсем друго. Дал съм начало на редица последици, които не биха възникнали без моето присъствие. Извършеното *днес* продължава да съществува и *утре*. Чрез *делото* то придобива трайност, както чрез паметта вчерашните ми впечатления са придобили трайност за душата ми.

Обикновеното съзнание не си представя трайността на делото така, както си представя „паметта“ – трайното съхраняване на преживяване, породено от възприятие. Но човешкият Аз не е ли свързан с промяната, настъпила в света чрез неговото дело, също както е свързан със спомена, породен от впечатление? Азът преценява новите впечатления различно според това дали разполага с един или друг спомен, или изобщо няма такъв. По същия начин отношението на Аза към света се променя според това дали той е извършил едно или друго дело, или не. Ако с постъпката си съм оставил следа у друг човек, във връзката между света и моя Аз възниква нещо, което иначе не би съществувало.

След като съм въздействал върху обкръжението си, и самият аз вече съм друг в отношението си към света. Причината да не забелязваме това така ясно, както промяната на Аза при възникването на спомен, е само една: още с възникването си споменът се свързва с душевния живот, който винаги сме чувствали като свой. Последиците от делото, напротив, се развиват извън този душевен живот и продължават да действат независимо от онова, което пазим за делото в паметта си.

И все пак би трябвало да признаем, че след извършването на едно дело в света съществува нещо, което носи отпечатъка на Аза. Ако проследим тази мисъл докрай,

възниква въпросът: възможно ли е последиците от извършеното дело, носещи отпечатъка на Аза, да се насочат отново към него, както съхраненото в паметта впечатление оживява отново, когато възникне външен повод? Онова, което паметта е съхранила, очаква такъв повод. Не би ли могло и онова, което е останало във външния свят и носи отпечатъка на Аза, също да чака подходящ повод, за да достигне *отвън* до човешката душа, както споменът достига до нея отвътре?

Засега само поставяме този въпрос, защото, разбира се, възможно е никога да не възникне случай, при който последиците от едно дело, носещи отпечатъка на Аза, да се върнат към човешката душа. Но ако доведем тази мисъл докрай, се открива и друга възможност: тези последици да продължават да съществуват и чрез самото си съществуване да определят отношението на света към Аза. В следващите разсъждения ще изследваме дали в човешкия живот има нещо, което да показва, че тази „възможна“ представа отговаря на действителността.

* * *

Нека най-напред разгледаме паметта. Как възниква тя? Очевидно по съвсем различен начин от усещането или възприятието. Без око не мога да изпитам усещането за „синьо“. Самото око обаче още не поражда у мен спомен за „синьо“. То ми дава усещането за този цвят сега само когато пред него има син предмет. Ако при възприемането не протичаше и нещо друго, телесната природа би оставяла всички впечатления отново и отново да изчезват в нищото. Докато възприятието поражда *настоящата* представа, във взаимодействието между външния свят и душата протича и друг процес. Благодарение на този процес човек по-късно може отново да извика в съзнанието си онова, за което преди е

изградил представа под *външно* въздействие. Този път представата възниква чрез процеси в *самия него*.

Който се е упражнявал да наблюдава душевния живот, ще разбере колко неточно е да се твърди, че днес имаме една представа, а утре чрез паметта отново се появява *същата* представа, сякаш междувременно е била съхранявана някъде в човека. Не, *представата*, която имам *сега*, е явление, което отминава заедно със сегашния момент. Когато си спомням, в мен протича процес, който е следствие от нещо, случило се тогава между външния свят и мен наред с възникването на тогавашната представа.

Представата, породена при спомнянето, е нова, а *не* старата, която е била съхранена. Да си спомним означава *отново* да си представим нещо, а не старата представа да оживее. Но онова, което възниква *отново*, е не самата представа, а нещо различно от нея. (Отбелязваме това, защото в Духовната наука за някои неща трябва да си изграждаме *по-точни* представи, отколкото в обикновения живот и дори в обикновената наука.)

Когато си спомням, преживявам нещо, което вече не съществува. Свързвам минало преживяване с настоящия си живот. Така е при всяко спомняне. Да предположим, че срещам някого и го разпознавам, защото съм го срещнал вчера. Той би ми бил съвсем непознат, ако не можех да свържа образа, който съм си изградил вчера чрез възприятието, с днешното си впечатление от него. Днешния образ получавам чрез възприятието, тоест чрез сетивната си организация. Но кой извиква като по вълшебство вчерашния образ в душата ми? Това е същото същество в мен, което е присъствало и при вчерашното, и при днешното ми преживяване. В предходните разсъждения това същество беше наречено *душа*. Без тази вярна пазителка на миналото всяко външно впечатление всеки път би било съвсем ново за човека.

Несъмнено душата оставя в тялото нещо като отпечатък от процеса, чрез който нещо се превръща в спомен. Но именно *душата* трябва да остави този отпечатък, а после сама да го възприеме, както възприема нещо външно. Така тя е пазителката на спомена.

Като пазителка на миналото душата непрестанно събира съкровища за духа. Мога да различавам правилното от неправилното, защото като човек съм мислещо същество, способно да схваща истината в духа. Истината *е* вечна: тя би могла отново и отново да ми се разкрива в нещата дори ако всеки път губех от поглед миналото и всяко впечатление беше ново за мен. Духът в мен обаче не е ограничен само до впечатленията от настоящето. Душата разширява кръгозора му, като включва в него и миналото. Колкото по-голяма част от миналото душата включва в този кръгозор, толкова повече обогатява духа. Така тя предава на духа полученото от тялото. Затова във всеки миг от живота си човешкият дух носи в себе си две неща: първо, вечните закони на истинното и доброто; второ, спомена за миналите преживявания. Каквото и да върши, той го прави под влиянието на тези два фактора. Ето защо, ако искаме да разберем духа на един човек, трябва да знаем за него две неща: първо, колко от вечното му се е разкрило; и второ, колко съкровища от миналото носи в себе си.

Тези съкровища обаче не остават в духа непроменени. Впечатленията, които човек получава от преживяванията си, постепенно избледняват в паметта. Плодовете им обаче остават. Човек не помни всичко, което е преживял в детството си, докато се е учил да чете и пише. И все пак не би могъл да чете и пише, ако не беше преминал през тези преживявания и плодовете им не се бяха запазили като способности. Именно така духът преобразява съкровищата на паметта. Той оставя образите на отделните преживявания да избледнеят и извлича от тях само

силата, чрез която развива способностите си. Така нито едно преживяване не отминава без полза: душата го съхранява като спомен, а духът извлича от него онова, с което може да обогати способностите си и съдържанието на живота си. Човешкият дух *израства* чрез преработените преживявания. И макар да не откриваме в него миналите преживявания, съхранени сякаш в хранилище, откриваме *въздействията им* в способностите, които човек е придобил.

* * *

Досега разглеждахме духа и душата само в границите между раждането и смъртта. Но не можем да спрем дотук. Който поиска да остане в тези граници, ще прилича на човек, който разглежда и човешкото тяло само между раждането и смъртта. В тези граници несъмнено може да се открие много. Но *човешката форма* не може да се обясни само с онова, което се случва между раждането и смъртта. Тя не може да се изгради непосредствено само от физически вещества и сили. Може да произлезе само от подобна на нея форма, която на свой ред е възникнала чрез размножаване.

Физическите вещества и сили изграждат тялото през живота, докато силите на размножаването пораждат от него друго тяло със същата форма, тоест тяло, способно да носи жизнено тяло от същия вид. Всяко жизнено тяло е повторение на своя предшественик. Само *защото* представлява такова повторение, то приема не произволна форма, а наследената. Силите, които са направили възможна моята човешка форма, са се съдържали в моите предци.

Но и човешкият дух се проявява в определена форма; тук, разбира се, думата „форма“ е употребена в духовен смисъл. А духовните облици на отделните хора са

възможно най-различни. Няма двама души с еднакъв духовен облик. И тук трябва да наблюдаваме със същото спокойствие и обективност, както във физическата област. Не можем да твърдим, че духовните различия между хората произтичат единствено от различията в обкръжението, възпитанието и така нататък. Това съвсем не е така – при едни и същи въздействия на обкръжението и възпитанието двама души се развиват по напълно различен начин. Затова трябва да признаем, че те са поели по житейския си път със съвсем различни заложби.

Тук се натъкваме на важен факт, който хвърля светлина върху човешката същност, ако осъзнаем пълното му значение. Който иска да вижда само материалните процеси, би могъл, разбира се, да каже, че индивидуалните различия между хората произтичат от различното устройство на материалните зародиши. (В подкрепа на подобен възглед могат да се приведат много доводи, основани на законите на наследствеността, открити от Грегор Мендел и доразвити от други изследователи. Тези доводи му придават привидна основателност дори от научна гледна точка.)

Но който разсъждава така, показва само, че не разбира действителното отношение на човека към неговите преживявания. Точното наблюдение показва, че външните обстоятелства въздействат различно върху различните хора. Това въздействие се осъществява чрез нещо, което изобщо не влиза в *пряка* взаимовръзка с материалното развитие. При наистина точно изследване на тази област можем да разграничим онова, което произтича от материалните заложби, от онова, което възниква във взаимодействието на човека с преживяванията му. Възникващото в това взаимодействие обаче може да се оформи само защото в него участва самата *душа*. Тук ясно се вижда, че душата е свързана с нещо

във външния свят, което *по своята същност* не може да има връзка с материалните зародишни заложби.

По физическата си форма хората се различават от животните на Земята. Но тази форма остава сходна при всички хора, макар и само в определени граници. Съществува един-единствен човешки род. Колкото и големи да са различията между раси, племена, народи и отделни личности, във физическо отношение приликата между двама души е по-голяма от приликата между човека и представител на който и да било животински вид. Всичко, което се проявява в човешкия род, зависи от наследственото предаване от предците към потомците. По наследство се предава и самата човешка форма. Както лъвът може да наследи физическия си облик само от лъвски предци, така и човекът може да наследи облика си само от човешки предци.

Както физическата прилика между хората е ясно видима, така пред непредубедения духовен поглед се разкрива колко различни са духовните им форми. Най-ясно това различие личи от съществуването на човешката биография. Ако човекът беше само представител на вид, биография не би могла да съществува. Един лъв или гълъб ни интересува дотолкова, доколкото принадлежи към съответния вид. Щом опишем вида, разбираме същественото и за отделното животно. Няма особено значение дали става дума за бащата, сина или внука, защото интерес представлява общото и за трите животни. При човека обаче същественото започва там, където той вече не е просто представител на вид или род, а отделно, индивидуално същество. Ако съм описал бащата или сина на господин Шулце в Кревинкел, с това ни най-малко не съм разбрал същността на самия господин Шулце. За да я разбера, трябва да познавам собствената му биография.

Който се замисли какво представлява биографията,

осъзнава, че в духовно отношение *всеки човек представлява отделен вид сам по себе си*. Разбира се, ако под биография разбираме просто сбор от житейски събития, разглеждани само отвън, можем да твърдим, че в същия смисъл е възможно да се напише биография и на куче. Но когато една биография представя истинската индивидуалност на човека, в нея се разкрива нещо, което в животинското царство съответства на описанието на цял вид. Разбира се, и за животно, особено за умно животно, можем да разкажем житейска история, наподобяваща биография. Но това не е съществено.

Съществено е, че човешката биография съответства не на биографията на отделното животно, а на описанието на животинския вид. Винаги ще се възразява например, че хората, които отглеждат множество животни, добре познават индивидуалните различия между отделните животни от един и същ вид. Който разсъждава така, показва само, че не умее да различи индивидуалните особености на отделното животно от различията, които произтичат *само* от индивидуалността.

Както можем да разберем физическия вид или род само ако проследим наследствеността му, така и духовната същност можем да разберем единствено чрез подобна *духовна наследственост*. Имам човешката си физическа форма, защото произхождам от човешки предци. Но откъде произтича съдържанието на моята биография? Като физически човек повтарям формата на предците си. А като духовен човек – какво повтарям? Някой може да смята, че няма нужда да се обяснява как съм станал такъв, какъвто се разкривам в своята биография, а е достатъчно да се приеме, че съм такъв. Тогава със същото основание би могъл да твърди, че някъде е видял земна могила, върху която късове материя сами са се струпали и са образували жив човек.

Като физически човек произхождам от други физически хора, защото имам същата форма като целия

човешки род. Следователно родовите качества са могли да се придобият по наследство в рамките на самия род. Като духовен човек обаче имам своя собствена форма, както и своя собствена биография. Следователно тази форма не може да идва от никого другиго освен от самия мен. Идвам на света със съвсем определени душевни заложби. Тези заложби определят житейския ми път, който намира израз в биографията ми. Затова работата ми върху себе си не може да е започнала едва при раждането ми. Като духовен човек трябва да съм съществувал още преди раждането си. Това предишно мое съществуване не може да се търси в предците ми, защото като духовни хора те са различни от мен и моята биография не може да се обясни чрез техните. По-скоро като духовно същество трябва да съм повторна проява на такова духовно същество, чрез чиято биография може да се обясни моята.

Бихме могли *първоначално* да допуснем и друга възможност: че съдържанието на биографията ми се е оформило *единствено* благодарение на духовен живот *преди* раждането, съответно преди зачеването. Но бихме имали основание за такава представа само ако приемем, че въздействието на физическото обкръжение върху човешката душа е от същото естество като онова, което душата получава от един изцяло духовен свят.

Подобно допускане обаче противоречи на онова, което показва точното наблюдение. Защото онова от физическото обкръжение, което е определящо за човешката душа, действа така, както едно по-късно преживяване във физическия живот въздейства върху сходно поранно преживяване. За да наблюдаваме правилно тези отношения, трябва да се научим да разпознаваме определени впечатления в човешкия живот. Те въздействат върху душевните заложби така, както една предстояща задача ни кара да използваме вече упражнени във

физическия живот способности. Тези впечатления обаче въздействат не върху способности, упражнени в настоящия живот, а върху душевни заложби, които могат да бъдат повлияни също като способностите, развити чрез упражнение.

Който прозре тези отношения, стига до представата за земни животи, предхождали настоящия. Ако следва разсъждението докрай, той вече не може да се ограничи само с чисто духовни преживявания преди *този* земен живот. Физическия си облик Шилер наследи от своите предци. Но както този облик не може да е израснал от земята, така от земята не може да е израснала и духовната същност на Шилер. Той трябва да е повторение на друго духовно същество, чиято биография може да обясни неговата, както физическата човешка форма на Шилер се обяснява чрез човешкото размножаване. И както физическата форма на човека отново и отново повтаря и въплъщава общото за човешкия вид, така духовният човек трябва да бъде превъплъщение на *същия* духовен човек. Защото като духовен човек всеки представлява вид сам по себе си.

Срещу казаното тук може да се възрази, че то се основава само на мисловни разсъждения, и да се поискат външни доказателства от рода на онези, които сме свикнали да изискваме от обикновеното природознание. Но превъплъщението на духовния човек не е външен физически факт, а процес, който протича изцяло в духовната област. От *обичайните* ни духовни способности достъп до тази област има единствено *мисленето*. Който не иска да се довери на силата му, не може да си изясни висшите духовни факти. За човека с отворено духовно око изложените по-горе разсъждения са толкова убедителни, колкото и един процес, който се разиграва пред физическото му око. Някой може да смята едно така наречено „доказателство“, изведено по метода на обикновеното природонаучно познание, за по-убедително от

горните разсъждения върху значението на биографията. Такъв човек може да е голям учен в обичайния смисъл на думата, но е много далеч от пътищата на истинското *духовно* изследване.

Да обясняваме духовните качества на човека като наследени от бащата, майката или други предци е един от най-сериозните предразсъдъци. Който е подвластен на предразсъдъка, че например Гьоте е наследил от баща си и майка си онова, което съставлява неговата същност, отначало едва ли ще бъде разубеден с доводи, защото изпитва дълбока неприязън към непредубеденото наблюдение. Материалистичното внушение му пречи да види истинските връзки между явленията.

Подобни разсъждения създават предпоставките да проследим човешката същност отвъд раждането и смъртта. Между тези две граници човекът принадлежи към трите свята – телесния, душевния и духовния. Душата свързва тялото и духа: тя изпълва третата съставна част на тялото – душевното тяло – със способността за усещане, а като Съзнателна душа прониква в първата съставна част на духа – Дух-Себе. Така през живота тя участва и в тялото, и в духа. Цялото ѝ съществуване изразява това двойно участие.

От устройството на душевното тяло зависи как Сетивната душа може да разгърне способностите си. От живота на Съзнателната душа пък зависи доколко Духът-Себе ще може да се развие в нея. Колкото по-добре е изградено душевното тяло, толкова по-пълноценно Сетивната душа ще общува с външния свят. А колкото повече храна Съзнателната душа дава на Духа-Себе, толкова побогат и могъщ ще става той. Вече беше показано, че през живота Духът-Себе получава тази храна от преработените преживявания и техните плодове. Душата и духът могат да си взаимодействат по описания начин само там, където са съединени и взаимно се проникват – тоест в съединението на Духа-Себе и Съзнателната душа.

Нека най-напред разгледаме как си взаимодействат душевното тяло и Сетивната душа. Както стана ясно, душевното тяло е най-фино устроената част от телесната природа, но все пак принадлежи към нея и зависи от нея. Физическото тяло, етерното тяло и душевното тяло образуват в известно отношение едно цяло. Затова душевното тяло също се подчинява на законите на физическата наследственост, чрез които тялото получава своята форма. И понеже то е най-подвижната, сякаш най-нетрайната форма на телесната природа, проявите на наследствеността в него също трябва да бъдат най-изменчиви и най-нетрайни.

Затова физическото тяло показва най-малки различия – главно между раси, народи и племена; при етерното тяло различията между отделните хора са по-големи, макар сходството все още да преобладава. При душевното тяло обаче различията вече са много големи. В него се изразява онова, което възприемаме като *външна, лична особеност* на човека. Затова душевното тяло носи и онези черти на личното своеобразие, които се предават по наследство от родителите, дядовците, бабите и по-далечните предци на потомците.

Както вече беше изложено, сама по себе си душата води напълно самостоятелен живот; със своите склонности и антипатии, чувства и страсти тя се затваря в себе си. И все пак душата действа като единно цяло и тази цялост намира израз и в Сетивната душа. А понеже Сетивната душа прониква в душевното тяло и сякаш го изпълва, то се оформя според естеството на душата. Като носител на наследствеността душевното тяло може да предава от предците на потомците склонности, страсти и други подобни качества. На този факт се основават думите на Гьоте: „От баща си имам телосложението и сериозното отношение към живота, а от милата ми майка – веселия нрав и склонността да разказвам истории.“

Гениалността си, разбира се, той не е наследил от нито един от двамата. Така разбираме кои душевни качества могат – така да се каже – да се предават по линията на физическата наследственост.

Веществата и силите, от които е изградено физическото тяло, се срещат навсякъде във външната физическа природа. Тялото непрестанно ги приема от нея и отново ѝ ги отдава. За няколко години веществата, които изграждат нашето физическо тяло, се обновяват напълно. Тези вещества приемат формата на човешкото тяло и непрестанно се обновяват в него, защото етерното тяло ги поддържа като едно цяло.

Формата на етерното тяло обаче не се определя единствено от процесите между раждането – или зачеването – и смъртта. Тя зависи от законите на наследствеността, които се простират отвъд раждането и смъртта. По наследство могат да се предават и душевни качества и така във физическото унаследяване се вплита душевен елемент. Причината за това е, че Сетивната душа може да въздейства върху душевното тяло.

Как си взаимодействат душата и духът? През живота духът е свързан с душата по описания по-горе начин. От него тя получава дара да живее в истинното и доброто и така да изразява самия дух в собствения си живот – в своите склонности, влечения и страсти. Духът-Себе донася на Аза вечните закони на истинното и доброто от света на духа. Съзнателната душа свързва тези закони с преживяванията от своя самостоятелен душевен живот. Самите преживявания отминават, но плодовете им остават. Връзката на Духа-Себе с тези преживявания оставя в него трайна следа. Когато човешкият дух се изправи пред ново преживяване, подобно на преживяно порано, той открива в него нещо познато и се отнася към него различно, отколкото би се отнесъл, ако го срещаше за пръв път. На това се основава всяко учене, а неговите

плодове са придобитите способности. Така плодовете на преходния живот се отпечатват във вечния дух. И нима не забелязваме тези плодове?

На какво се дължат заложбите, описани по-горе като характерни за духовния човек, ако не на различните способности, които човек носи със себе си, когато поема по земния си житейски път? В известно отношение тези способности напълно приличат на онези, които можем да придобием и през живота.

Да вземем за пример гениалността на даден човек. За Моцарт се знае, че като момче е можел да запише по памет дълго музикално произведение, след като го е чул само веднъж. Това е било възможно единствено защото е умеел да обхване цялото произведение наведнъж. До известна степен човек може и през живота си да развива способността да обхваща цялото и да разбира взаимовръзките и така да придобива нови способности. Лесинг казва за себе си, че чрез способността си за проницателно наблюдение е придобил нещо, което се доближава до гениалността.

Ако не искаме да се удивляваме на подобни способности, заложени в човека, като на чудеса, трябва да ги смятаме за плодове на опита, натрупан от Духа-Себе чрез една душа. Тези плодове са се отпечатали в Духа-Себе. А щом способностите не са били заложени в този живот, те са били заложени в предишен. Човешкият дух е вид сам по себе си. Като физическо същество, принадлежащо към определен вид, човекът предава качествата си по наследство в рамките на този вид. По същия начин *духът* ги предава в рамките на *своя* вид, тоест в самия себе си. *Във всеки живот човешкият дух се явява като повторение на самия себе си заедно с плодовете на преживяното в предходните му животи.* Следователно този живот е повторение на други и носи онова, което Духът-Себе е придобил с усилията си в предишния

живот. Духът-Себе се изпълва с Дух-Живот, когато приема в себе си нещо, което може да се превърне в плод. Както жизненото тяло повтаря формата от поколение на поколение, така Духът-Живот повтаря душата от един живот в друг.

Предходните разсъждения ни дават основание за представата, че причината за определени процеси в човешкия живот трябва да се търси в повтарящи се земни животи. Вероятно обаче тази представа може да придобие пълния си смисъл само чрез наблюдение, основано на духовни прозрения. Такива прозрения се постигат по пътя на познанието, описан в края на книгата. Тук целта беше само да се покаже, че дори обикновеното наблюдение, когато мисленето го насочва правилно, води до тази представа. Отначало, разбира се, подобно наблюдение ще даде само общите очертания на тази представа. То няма да може напълно да я защити от възраженията, породени от неточно наблюдение, което мисленето насочва неправилно.

От друга страна, който си изгражда такава представа чрез обикновено наблюдение, насочвано от мисленето, действително се подготвя за свръхсетивното наблюдение. Така в известен смисъл развива в себе си нещо, което трябва да притежава, преди да може да наблюдава свръхсетивното – както за сетивното наблюдение трябва *предварително* да имаме око.

Някой може да възрази, че с изграждането на такава представа човек би могъл сам да си внуши, че наблюдава свръхсетивното. Но с това възражение той доказва само, че не е способен да подхожда към действителността със свободно мислене. Тъкмо *той по този начин* сам си внушава своите възражения.

* * *

Така душевните преживявания се запазват трайно не

само между раждането и смъртта, но и отвъд смъртта. Душата обаче оставя отпечатъка на своите преживявания не само в духа, който проблясва в нея. Чрез *действията си* тя го оставя и във външния свят, както беше показано по-рано. Извършеното вчера продължава да действа и днес. Сравнението между съня и смъртта представя образно тази връзка между причина и следствие. Сънят често е наричан по-младият брат на смъртта.

На сутринта ставам. Нощта е прекъснала дейността ми. При обичайни обстоятелства не е възможно сутрин да я подхвана отново по произволен начин. За да има ред и последователност в живота ми, трябва да продължа оттам, докъдето съм стигнал вчера. Вчерашните ми дела създават предпоставките за делата, които трябва да извърша днес. С извършеното вчера сам съм създал днешната си съдба. За известно време съм се отдръпнал от дейността си, но тя остава свързана с мен и след временното ми отдръпване отново ме привлича към себе си. Миналото ми остава свързано с мен, продължава да живее в настоящето ми и ще ме последва в бъдещето. Ако последиците от вчерашните ми дела не бяха днешната ми съдба, сутрин не бих могъл просто да *се събудя*, а би трябвало да бъда създаден наново от нищото. При нормални обстоятелства би било безсмислено да поръчам да ми построят къща, а после да не се нанеса в нея.

Както човек не се създава наново всяка сутрин, така и човешкият дух не се създава наново, когато поема по земния си житейски път. Нека си изясним какво става, когато човек поеме по този път. Появява се физическо тяло, чиято форма е определена от законите на наследствеността. То става носител на дух, който в нова форма повтаря един свой предишен живот. Между тях стои душата, която води самостоятелен, обособен живот. Нейните склонности и антипатии, желания и влечения

служат на този неин собствен живот; в негова служба тя поставя и мисленето. Като Сетивна душа тя приема впечатленията от външния свят и ги предава на духа, за да може той да извлече от тях трайните плодове. Това посредничество е нейната роля и щом го осъществи, задачата ѝ е изпълнена. Тялото оформя впечатленията, които достигат до душата; тя ги превръща в усещания, съхранява ги в паметта като представи и ги предава на духа, за да им придаде той трайност.

Всъщност душата свързва човека със земния му житейски път. Чрез тялото си той принадлежи във физическо отношение към човешкия род и е *член* на този род. С духа си живее в по-висш свят. Душата временно свързва тези два свята.

Но физическият свят, в който навлиза човешкият дух, не му е чужда сцена. В него са отпечатани следите от делата му. На тази сцена има нещо, което му принадлежи, носи отпечатъка на неговата същност и му е сродно. Някога душата е предавала на духа впечатленията от външния свят, за да придобият те трайност за него. По същия начин, като орган на духа, тя е превръщала способностите, които той ѝ е дал, в дела с трайни последици. Така в тези дела душата действително е вложила самата себе си. В последиците от делата на човека душата му продължава да води втори, самостоятелен живот.

Това може да ни подтикне да проследим как съдбовните събития навлизат в живота. На човека нещо му се „случва“. Отначало той е склонен да смята „случилото се“ за нещо, което е навлязло „случайно“ в живота му. Но може да осъзнае, че самият той е резултат от подобни „случайности“. Който на четиридесет години се вгледа в себе си и потърси душевната си същност, без да се задоволява с лишена от съдържание абстрактна представа за Аза, може да си каже: „Аз не съм нищо друго освен онова, в което съм се превърнал чрез всичко, което до

днес ме е „сполетяло“ като съдба. Нямаше ли да бъда друг, ако например на двадесет години бях имал определена поредица от преживявания вместо онези, които действително са ме сполетели?“

Тогава ще търси своя Аз не само в импулсите, които движат развитието му „отвътре“, но и в събитията, които се намесват в живота му „отвън“ и го оформят. Собствения си Аз ще разпознае и в това, което „му се случва“.

Приемем ли това познание без предубеждения, остава да направим само още една стъпка в задълбоченото наблюдение на живота. Тогава ще видим, че чрез определени съдбовни преживявания до нас достига нещо, което въздейства върху Аза отвън. По същия начин споменът действа отвътре, като кара едно минало преживяване отново да оживее. Така ще доловим как чрез съдбовното преживяване едно минало дело на душата достига до Аза, също както при спомнянето външният повод връща миналото преживяване като представа.

По-рано в книгата посочихме като „възможна“ представата, че *последиците от делото* могат отново да срещнат човешката душа. За някои последици от дела такава среща е изключена в рамките на същия земен живот, защото този земен живот е устроен така, че в него да бъде извършено самото дело. Тъкмо в извършването му се състои преживяването. В този живот определена последица от делото не може да достигне до душата, също както човек не може да си спомня преживяване, в което все още се намира. Следователно тук можем да говорим само за последици от дела, които Азът преживява вече с други заложби – различни от онези, които е имал в земния живот, когато е извършил делото. Затова можем да насочим погледа си само към последици от дела, извършени в други земни животи.

Съдбовното преживяване привидно ни „сполетява“. Но ако почувстваме, че то е свързано с Аза така, както

онова, което самият Аз поражда „отвътре“, можем да стигнем само до един извод: в това преживяване срещаме последици от дела в предишни земни животи. Така виждаме, че ако се стремим да разберем живота задълбочено и оставим мисленето да ни направлява, стигаме до допускането, парадоксално за обикновеното съзнание, че съдбовните преживявания в един земен живот са свързани с делата от предишни земни животи. И тук само свръхсетивното познание разкрива тази представа в цялата ѝ пълнота – без него тя остава само в общи очертания. Но дори когато е достигната по пътя на обикновеното съзнание, тя подготвя душата да *съзре* нейната истинност чрез действително свръхсетивно наблюдение.

Едната част от делото ми е във външния свят, а другата – в самия мен. Едно просто сравнение от природознанието може да изясни тази връзка между Аза и делото. Някога в пещерите на Кентъки са се заселили животни, които са имали зрение, но са го изгубили поради живота там. Заради тъмнината очите им са престанали да действат. В тях вече не протичат физическите и химическите процеси, които съпътстват зрението. Потокът от хранителни вещества, който по-рано е бил използван за тази дейност, сега се насочва към други органи. Тези животни вече *могат* да живеят само в тези пещери. Като са се заселили там, те сами са създали условията за по-нататъшния си живот. Заселването е станало част от съдбата им. Едно същество, което някога е действало, се е свързало с резултатите от делата си.

Така е и с човешкия дух. Душата е могла да му предаде определени способности само чрез собствената си дейност, а какви са тези способности, зависи от действията, които е извършила. Когато душата извърши едно действие, в нея възниква силна заложба да извърши друго действие, което е плод на първото. Тази заложба остава

в нея като вътрешна необходимост, докато второто действие не бъде извършено. Може да се каже и така: с всяко извършено действие в душата се отпечатва необходимостта да извърши онова действие, което произтича от него.

С делата си човешкият дух действително е подготвил своята съдба. В новия живот той се оказва свързан с онова, което е извършил в предишния. Но как е възможно това, след като при превъплъщението си човешкият дух все пак попада в съвсем различен свят от онзи, който някога е напуснал? Зад този въпрос стои прекалено едностранчива представа за връзките на съдбата, съсредоточена върху външната страна на живота.

Преместя ли дейността си от Европа в Америка, аз също се оказвам в съвсем нова среда. И все пак животът ми в Америка зависи изцяло от живота, който преди това съм водил в Европа. Ако в Европа съм станал механик, животът ми в Америка ще протече съвсем различно, отколкото ако бях станал банков служител. В първия случай в Америка вероятно ще бъда заобиколен от машини, а във втория – от банкови институции. И в двата случая предишният ми живот определя моето обкръжение: той сякаш привлича от всичко наоколо онова, с което е сроден. Така е и с Духа-Себе.

В новия живот Духът-Себе по необходимост се обгражда с онова, което е сродно с него вследствие на предишните животи.

Тъкмо затова сънят е подходящ образ на смъртта: докато спи, човекът е откъснат от сцената, на която го очаква неговата съдба. Събитията на тази сцена продължават да се развиват, докато спим, но известно време не можем да им влияем. И все пак животът ни през новия ден зависи от последиците от делата ни през предишния. Всяка сутрин личността ни действително се въплъщава наново в света на нашите дела. През деня онова, от

което сме били отделени през нощта, сякаш отново ни обкръжава. Същото важи и за делата от предишните въплъщения на човека. Те са свързани с него като негова съдба, както животът в тъмните пещери остава свързан с животните, които са изгубили зрението си поради заселването си там. Както тези животни могат да живеят само в средата, в която сами са се поставили, така човешкият дух *може* да живее само в обкръжението, което сам си е създал чрез своите дела.

Тъй като събитията следват непосредствено едно след друго, сутрин заварвам положението, което сам съм създал предишния ден. При превъплъщението си пък заварвам обкръжение, съответстващо на резултата от делата ми в предишния живот. Това се дължи на сродството между отново въплътения ми дух и нещата в околния свят.

Оттук можем да си изясним мястото на *душата* в човешката същност. Физическото тяло е подчинено на законите на наследствеността. Човешкият дух, напротив, трябва да се въплъщава отново и отново; той се подчинява на закона, според който пренася плодовете на предишните животи в следващите. Душата живее в настоящето, но този неин живот не е независим от предишните животи. Защото духът, който се въплъщава, носи със себе си своята съдба от предишните въплъщения.

Тази съдба определя живота. Какви впечатления ще може да приема душата, кои от желанията ѝ ще могат да се изпълнят, какви радости и страдания ще преживее, с кои хора ще се срещне – всичко това зависи от делата на духа в предишните му въплъщения. В един следващ живот душата ще трябва отново да срещне хората, с които е била свързана в предишния, защото делата им един спрямо друг трябва да имат своите последици. И тази душа, и свързаните с нея души ще се стремят да се превъплътят по едно и също време. Така животът на душата

е резултат от съдбата, която човешкият дух сам си е създал.

Три неща определят хода на човешкия живот между раждането и смъртта. Така той зависи по три начина от фактори, които се намират *отвъд* раждането и смъртта. Тялото е подчинено на закона на *наследствеността*; душата – на съдбата, която човекът сам си е създал. Старият израз за тази създадена от самия човек съдба е *карма*. Духът е подчинен на закона на *превъплъщението*, на повтарящите се земни животи. Отношението между дух, душа и тяло може да се изрази и така: духът е непреходен, а раждането и смъртта властват над телесното според законите на физическия свят. Подчиненият на съдбата душевен живот свързва духа и тялото през един земен живот. Всяко по-нататъшно познание за човешката същност изисква да познаваме самите „три свята“, към които принадлежи човекът. За тях ще стане дума по-нататък.

Мисленето *може* чрез самата логика да стигне до представата за повтарящите се земни животи и закона на съдбата, ако се вглежда в явленията на живота и не се бои да проследи докрай мислите, породени от живото наблюдение на тези явления. Вярно е, че пред ясновидеца с отворено „духовно око“ миналите животи се разкриват като *преживяване*, сякаш пред него се разтваря книга. Но също толкова вярно е, че разсъждаващият *разум* може да съзре *истината* за всичко това.

* * *

При изложението в този раздел трябва да имаме предвид следното. Тук авторът разсъждава върху самия човешки житейски път, без да се позовава на познанията от Духовната наука, изложени в останалите раздели.

Така той се опитва да разбере доколко самият човешки живот и неговата съдба сочат отвъд себе си към повтарящи се земни животи. Напълно естествено е тези представи да се сторят твърде съмнителни на онзи, който приема за „добре обосновани“ само обичайните представи, отнасящи се до отделния живот. Но трябва да помним и друго. С това изложение авторът се стреми да обоснове тъкмо следното: обичайният начин на мислене не може да ни даде познание за причините, които определят житейския път. Ето защо *трябва* да потърсим други представи, които *привидно* противоречат на обичайните.

Човек няма да стигне до тези представи, ако още отначало отказва да размишлява върху онова, което се случва в душата, със същата сериозност, с която разглежда процесите във физическия свят. Тогава той лесно може да пропусне една важна връзка: ударът на съдбата, който засяга Аза, се преживява по начин, подобен на този, по който едно ново преживяване, сродно с онова, което се припомня, може да събуди спомена за него.

Който обаче се опита да проследи как действително се преживява един удар на съдбата, може да разграничи *самото преживяване* от обясненията, до които неизбежно води чисто външният поглед към случилото се. При такъв поглед живата връзка между удара на съдбата и Аза естествено се губи и ударът изглежда или случайност, или наложено отвън предопределение.

Съществуват *и такива* удари на съдбата, които, така да се каже, за пръв път се намесват в човешкия живот, а последиците им се проявяват едва по-късно. Наличието на такива случаи още повече ни изкушава да приемем, че всички удари на съдбата са от този вид, и изобщо да не обърнем внимание на друга възможност.

Човек забелязва тази друга възможност едва когато

житейският опит насочи по определен начин способността му да изгражда представи – така, както виждаме у Кнебел, приятеля на Гьоте. В едно писмо той пише: „При по-внимателно наблюдение ще открием, че в живота на повечето хора има определен план, сякаш предварително начертан за тях от собствената им същност или от обстоятелствата, които ги направляват. Колкото и разнообразни и променливи да са житейските им обстоятелства, накрая все пак се разкрива едно цяло, в което се забелязва известна вътрешна съгласуваност...

Ясно се разпознава и ръката на определена съдба, колкото и скрито да действа тя, независимо дали я движи външно въздействие, или вътрешен подтик. Нещо повече, дори противоречащи си причини често следват нейната посока. Колкото и объркан да е ходът, винаги се вижда на какво се основава и накъде води.“

Срещу подобно наблюдение лесно могат да се повдигнат възражения, особено от хора, които не *искат* да се вгледат в душевните преживявания, върху които се основава такова наблюдение. Авторът на тази книга обаче смята, че в изложението за повтарящите се земни животи и съдбата е очертал точно границите, в които можем да си изградим представи за причините, които оформят човешкия живот. Той посочи, че тези представи дават само „общите очертания“ на възгледа, към който насочват, и че могат да служат единствено като *мисловна подготовка* за онова, което трябва да бъде открито чрез духовнонаучно изследване.

Но тази мисловна подготовка е вътрешна дейност на душата. Тази вътрешна дейност прави човека непредубеден и възприемчив към познания, които без подобна подготовка му изглеждат нелепи – при условие че обхватът на подготовката се преценява правилно и целта ѝ е не да „доказва“, а само да „упражнява“ душата.

Трите свята

I. Душевният свят

Когато разгледахме човека, видяхме, че той принадлежи към три свята. Веществата и силите, които изграждат тялото му, произхождат от света на физическите тела. Човекът познава този свят чрез възприятията на външните си физически сетива. Ако се доверява *единствено на тях* и развива само способността им за възприемане, той не може да придобие познание за останалите два свята – *душевния* и *духовния*. За да се убеди в действителното съществуване на даден предмет или същество, човек трябва да има съответния орган на възприятие – сетиво, с което да го възприеме.

Тук наричаме висшите органи за възприятие духовни *сетива*. Това, разбира се, лесно може да породи недоразумения. Щом говорим за *„сетива“*, неволно свързваме тази дума с представата за „физическото“, още повече че именно физическият свят, за разлика от „духовния“, се нарича и „сетивен“. За да избегнем подобни недоразумения, трябва да помним, че изразът „висши сетива“ се употребява тук само по аналогия, в преносен смисъл. Както физическите сетива възприемат физическото, така душевните и духовните сетива възприемат душевното и духовното. Тук думата „сетиво“ означава единствено „орган за възприятие“[9].

Без око, способно да възприема светлината, човек не би знаел нищо за светлината и цветовете; без ухо,

[9] По-нататък в тази книга (в глава „Пътят на познанието“) се спирам само накратко на „органите за духовно възприятие“. Подробно ги разглеждам в книгите си „Как се постигат познания за висшите светове?“ и „Въведение в Тайната наука“.

способно да възприема звуците, не би знаел нищо и за тях. В това отношение немският философ Лотце с пълно право казва: „Без око, което възприема светлината, и без ухо, което възприема звука, целият свят би бил тъмен и безмълвен. В него не би имало нито светлина, нито звук, така както без зъбен нерв, който усеща болката, не би имало и зъбобол."

За да разберем правилно тези думи, дори не е нужно да се замисляме колко различно трябва да се разкрива светът пред нисшите живи същества и пред човека. Тези същества разполагат само с нещо като сетиво за допир или усещане, което обхваща цялата повърхност на тялото им. Затова светлината, цветовете и звуците несъмнено не могат да съществуват за тях в същия смисъл, в който съществуват за съществата с очи и уши. Въздушните трептения, причинени от изстрел с пушка, могат да въздействат и върху тях, когато ги достигнат. Едва чрез ухото обаче тези трептения могат да се разкрият пред душата като гърмеж. По същия начин определени процеси във финото вещество, наречено етер, могат да се разкрият като светлина и цветове само чрез окото. Човек узнава нещо за дадено същество или предмет едва когато възприеме неговото *въздействие* чрез някой от органите си.

Гьоте точно изразява отношението на човека към действителността със следните думи: „Всъщност напразно се опитваме да изразим същността на едно нещо. Възприемаме *въздействията* му, а едно пълно проследяване на тези въздействия би могло в най-добрия случай да обхване същността на самото нещо. Напразно се мъчим да опишем характера на един човек; нека вместо това съберем постъпките и делата му и пред нас ще се очертае образът на неговия характер. Цветовете са дела на светлината, дела и страдания... Макар цветовете и светлината да са в най-тясна връзка помежду си, трябва

да имаме предвид, че и цветовете, и светлината принадлежат на цялата природа, защото тъкмо цялата природа иска чрез тях да се разкрие по особен начин пред зрението. По същия начин природата се разкрива и пред друго сетиво... Така природата се обръща и към *други сетива* – познати, *погрешно разбрани и непознати сетива; така* тя говори сама със себе си и ни говори чрез хиляди явления. *За внимателния наблюдател тя никъде не е нито мъртва, нито безмълвна.*“

Би било погрешно от тези думи на Гьоте да заключим, че той отрича възможността да разберем *същността* на нещата. Той не твърди, че възприемаме само въздействието на предмета и че същността му остава скрита зад това въздействие. Напротив, според него изобщо не бива да говорим за подобна „скрита същност“. Същността не се крие зад проявлението си, а се разкрива чрез него. Но често е толкова *богата*, че може да се разкрива и пред други сетива, и в още други форми. Онова, което се разкрива, принадлежи към същността на нещата, но поради ограничеността на сетивата не е *цялата* същност. Това схващане на Гьоте напълно съответства на възгледа на Духовната наука, изложен тук.

Както окото и ухото се развиват в тялото като сетивни органи за възприемане на физическите явления, така човек може да развие у себе си органи за душевно и духовно възприятие. Чрез тях пред него се разкриват душевният и духовният свят. За човек без такива висши сетива тези светове са „тъмни и безмълвни“, както физическият свят е „тъмен и безмълвен“ за същество без очи и уши. Но към висшите сетива човек има малко поразлично отношение, отколкото към физическите.

За пълното развитие на физическите сетива обикновено се грижи благата майка природа: те възникват без негово участие. Висшите си сетива обаче човек трябва да развие със собствени усилия. Ако иска да възприема

душевния и духовния свят, той трябва сам да развива душата и духа си – както природата е развила тялото му, за да може той да възприема физическото си обкръжение и да се ориентира в него.

Няма нищо противоестествено в това човек да развива висши органи, които природата все още не е развила в него: в *по-висш смисъл* всичко, което той върши, също е част от природата. Само онзи, който твърди, че човекът трябва да остане на степента на развитие, на която го оставя природата, би могъл да нарече развитието на висши сетива противоестествено. Именно той би „разбрал погрешно“ значението на тези органи – ако използваме израза от цитираните думи на Гьоте. Но тогава би трябвало да се противопостави и на всяко човешко възпитание, защото и то продължава делото на природата. И най-вече би трябвало да се обяви против хирургичното лечение на хората, родени слепи. Защото човекът, който пробужда висшите си сетива по начина, изложен в последната част на тази книга, преживява приблизително същото като слепия по рождение след операция.

Пред човека с пробудени висши сетива светът се разкрива с нови свойства, процеси и факти, недостъпни за физическите сетива. Той ясно съзнава, че чрез висшите органи не добавя произволно нищо към действителността. Без тях обаче съществената част от нея би останала *скрита* за него. Душевният и духовният свят не се намират нито *редом с* физическия свят, нито *извън* него – те не са отделени от него в пространството. За слепия по рождение дотогава тъмният свят засиява след операция в светлина и цветове. По същия начин пред душевно и духовно *пробудения* човек се разкриват душевните и духовните качества на нещата, които дотогава са му се явявали само във физическия си облик. Освен това този свят се изпълва с процеси и Същества, които остават

напълно непознати за човека, който още не се е пробудил душевно и духовно. (По-късно в тази книга ще разгледаме по-подробно развитието на душевните и духовните сетива. Тук най-напред ще опишем самите висши светове. Който отрича тези светове, с това заявява само, че още не е развил висшите си органи. Развитието на човечеството не завършва на никоя степен – то трябва да напредва непрестанно.)

Често неволно си представяме „висшите органи“ като твърде подобни на физическите. Трябва обаче да сме наясно, че по своята същност тези органи са духовни или душевни. Затова не бива да очакваме възприеманото във висшите светове да е просто разредена, подобна на мъгла материя. Докато *очакваме* подобно нещо, няма да можем да си съставим ясна представа какво всъщност означава тук изразът „висши светове“.

Отначало, разбира се, става дума само за най-основни познания за тези „висши светове“. За мнозина би било далеч по-лесно да ги придобият, ако не очакваха и там да възприемат нещо физическо, само че по-фино. Заради това очакване те обикновено изобщо не желаят да признаят онова, за което всъщност става дума. Смятат го за недействително, не го намират за удовлетворително и т.н. Несъмнено висшите степени на духовното развитие са труднодостъпни. Но не би било особено трудно човек да достигне до степента, на която може да опознае същността на духовния свят, ако най-напред пожелае да се освободи от предразсъдъка, че душевното и духовното са само по-фина разновидност на физическото. А това познание вече е много.

Както не познаваме напълно един човек, ако имаме представа само за физическата му външност, така не познаваме и заобикалящия ни свят, ако знаем за него само онова, което ни разкриват физическите сетива. Една фотография оживява и придобива смисъл за нас

едва когато се сближим със заснетия човек дотолкова, че да опознаем душата му. По същия начин можем истински да разберем физическия свят едва когато опознаем неговата душевна и духовна основа. Затова е уместно тук първо да говорим за висшите светове – душевния и духовния – и едва след това да разгледаме физическия свят от гледната точка на Духовната наука.

В настоящата културна епоха не е лесно да се говори за висшите светове, защото големите постижения на тази епоха са преди всичко в познанието и овладяването на физическия свят. Думите, с които разполагаме, първоначално са се оформили и са придобили значението си във връзка с този свят. Но трябва да си служим именно с тези широко използвани думи, за да се опрем на нещо познато. Затова казаното лесно може да породи множество недоразумения у онези, които искат да разчитат единствено на външните си сетива.

Отначало някои неща могат да се изразят и загатнат само чрез образни сравнения. Така и *трябва* да бъде, защото тези сравнения най-напред насочват човека към висшите светове и му помагат сам да се издигне до тях. (За това издигане ще стане дума в по-късна глава, където вниманието ще бъде насочено към развитието на органите за душевно и духовно възприятие. Първо човек *трябва* да придобие познание за висшите светове чрез сравнения – едва тогава може да помисли как сам да надникне в тях.)

От физическия свят произхождат веществата и силите, които изграждат и управляват органите ни – стомаха, сърцето, белите дробове, мозъка и т.н. По същия начин от душевния свят произхождат душевните ни качества – нагони, влечения, чувства, страсти, желания, усещания и т.н. Човешката душа е част от душевния свят, както тялото е част от света на физическите тела. Като първа разлика между физическия и душевния свят

можем да посочим, че всички неща и същества в душевния свят са много по-фини, по-подвижни и по-податливи на оформяне. Трябва обаче ясно да съзнаваме, че щом навлезем в душевния свят, се озоваваме в съвсем нов свят, различен от физическия. Затова, ако в този смисъл говорим за по-грубо и по-фино, трябва да помним, че това сравнение само *загатва* за нещо, което всъщност е коренно различно. Същото важи за всичко, което казваме за душевния свят с думи, заимствани от света на физическите тела. С тази уговорка можем да кажем: в душевния свят душевните субстанции изграждат формите и съществата, а душевните сили ги направляват – така както физическите вещества изграждат физическите форми, а физическите сили ги направляват.

Телесните форми се характеризират с това, че заемат пространство и се движат в него; душевните неща и същества – с възприемчивост към въздействия и с желание, породено от нагон. Затова душевният свят се нарича още свят на влеченията, желанията или „копнежа“. Тези названия са заимствани от света на човешката душа. Трябва обаче да помним, че нещата в душевния свят извън човешката душа се различават от душевните сили в нея. Разликата е толкова голяма, колкото между веществата и силите на външния физически свят и частите, изграждащи човешкото физическо тяло. (Нагон, желание и копнеж са названия за субстанциалната страна на душевния свят; нея ще наричаме „астрална“.

Ако насочим вниманието си повече към *силите* на душевния свят, можем да говорим за „същност на влечението“. Не бива обаче да забравяме, че тук „субстанция“ и „сила“ не могат да се разграничат толкова строго, колкото във физическия свят. Един и същ нагон може с еднакво основание да бъде наречен както „сила“, така и „субстанция“.)

Когато човек надникне за пръв път в душевния свят,

разликите между него и физическия свят го объркват. Подобно объркване настъпва и когато се пробуди физическо сетиво, което дотогава не е действало. Същото се случва и с човека, роден сляп: след операцията той трябва тепърва да се учи да се ориентира в света, който дотогава е познавал чрез осезанието. Отначало например вижда предметите в самото си око. След това започва да ги вижда извън себе си, но те все още му изглеждат като нарисувани върху плоска повърхност. Едва постепенно схваща дълбочината, разстоянията между нещата в пространството и т.н.

В душевния свят действат закони, съвсем различни от законите във физическия. Много от формите в душевния свят обаче са свързани с такива от другите светове. Човешката душа например е свързана както с физическото тяло на човека, така и с човешкия дух. Поради това върху процесите, които могат да се наблюдават в нея, едновременно влияят телесният и духовният свят. Когато наблюдаваме душевния свят, трябва да отчитаме тези влияния, за да не приемем за негови закони онова, което произтича от въздействието на друг свят. Когато например човек излъчва желание, то се основава на мисъл, на представа на духа, и следва законите на духа. Можем да установим законите на физическия свят, като оставим настрана например човешкото влияние върху процесите в него. По същия начин можем да установим и законите на душевния свят.

Една важна разлика между душевните и физическите процеси може да се формулира така: при душевните процеси взаимодействието се определя в много по-голяма степен *отвътре*. Във физическото пространство например действа законът на „сблъсъка“. Когато движеща се топка от слонова кост удари неподвижна топка, втората се задвижва в посока, която може да се изчисли според движението и еластичността на първата. Когато

обаче две форми се срещнат в душевното пространство, взаимодействието им зависи от техните вътрешни свойства. Ако са сродни, те проникват една в друга и сякаш се сраствят; ако са противоположни по своята същност, се отблъскват.

И зрението във физическото пространство се подчинява на определени закони. Поради перспективата отдалечените предмети изглеждат по-малки. По същата причина, когато гледаме по дължината на алея, по-далечните дървета ни се струват разположени по-нагъсто от близките. В душевното пространство обаче всичко – близко и далечно – се явява пред наблюдателя на разстояние, определено от вътрешната същност на наблюдаваното. Ето защо човек естествено изпада в най-различни заблуди, когато навлиза в душевното пространство и се опитва да се ориентира там по правила, пренесени от физическия свят.

За да се ориентира в душевния свят, човек трябва още в началото да се научи да различава видовете душевни форми, както във физическия свят различава твърди, течни и въздухообразни или газообразни тела. За целта трябва да познава двете основни сили, които имат особено значение тук. Можем да ги наречем *симпатия* и *антипатия*. Начинът, по който тези сили действат в една душевна форма, определя нейния вид. *Симпатия* наричаме силата, чрез която една душевна форма привлича други форми, стреми се да се слее с тях и проявява сродството си с тях. *Антипатия* наричаме силата, чрез която душевните форми взаимно се отблъскват и изключват и така отстояват своята обособеност. Ролята на една форма в душевния свят зависи от степента, в която тези две основни сили присъстват в нея.

Най-напред трябва да разграничим три вида душевни форми според начина, по който в тях действат симпатията и антипатията. Тези видове се различават помежду

си по съотношението между симпатията и антипатията, което е точно определено за всеки от тях. Във всеки вид обаче присъстват *и двете* сили.

Нека най-напред разгледаме форма от първия вид. Формата привлича други форми от обкръжението си чрез действащата в нея симпатия, а чрез антипатията отблъсква онова, което я заобикаля. Погледнато отвън, такава форма създава впечатлението, че в нея действа само антипатията. В действителност в нея действат и двете сили, но антипатията преобладава – тя надделява над симпатията. Формите от този вид се проявяват *себично* в душевното пространство: отблъскват голяма част от обкръжението си и с обич привличат към себе си само малка част от него. Затова се движат през душевното пространство, без да променят формата си.

Поради симпатията, която все пак действа в тях, те изглеждат *алчни*. Тази *алчност* обаче изглежда ненаситна, сякаш нищо не може да я задоволи. Причината е, че преобладаващата антипатия отблъсква толкова много от нещата, които се приближават към тези форми, че алчността им не може да бъде утолена. Ако потърсим аналогия във физическия свят, можем да сравним душевните форми от този вид с твърдите физически тела. Нека наречем тази област на душевната субстанция *огън на желанията*. Част от огъня на желанията е примесена в душите на животните и хората и определя нисшите им *сетивни нагони* – преобладаващите им егоистични инстинкти.

Във формите от втория вид двете основни сили са в равновесие: симпатията и антипатията действат еднакво силно. Затова формите от този вид се отнасят сравнително неутрално към останалите и проявяват сродство с тях, без особено да ги привличат или отблъскват. Сякаш не поставят твърда граница между себе си и обкръжението, а са непрестанно отворени за въздействието на другите форми около тях. В това отношение

могат да се сравнят с течните вещества във физическия свят. В начина, по който привличат към себе си други форми, няма нищо алчно. Такова привличане се проявява например, когато човешката душа усеща даден цвят. Когато усещам червения цвят, отначало до мен достига *неутрално* въздействие от обкръжението. Друго душевно въздействие се намесва едва когато към това неутрално въздействие се прибави и удоволствието ми от червения цвят.

Неутралното въздействие се дължи на душевни форми, в които симпатията и антипатията са в равновесие. Трябва да определим тази душевна субстанция като напълно пластична и течаща. За разлика от субстанцията от първия вид, тя се движи през душевното пространство, без да се затваря егоистично в себе си: възприема впечатления отвсякъде и проявява сродство с много от онова, което среща. Подходящо название за нея би било *течаща възприемчивост*.

Във формите от третата *степен* симпатията надделява над антипатията. Антипатията кара тези форми егоистично да се затварят в себе си, но стремежът им към заобикалящия ги свят е по-силен. Нека си представим подобна форма в душевното пространство. Тя се явява като център на притегателна сфера, която обхваща заобикалящите я неща. Именно този вид форми трябва да наречем *субстанция на желанията*. Това название е уместно, защото антипатията все още действа, макар и по-слабо от симпатията. Под действието на антипатията формата се стреми да включи привлечените неща в собствената си област. Така самата симпатия придобива егоистичен оттенък.

Субстанцията на желанията може да се сравни с газообразните или въздухообразните тела във физическия свят. Както газът се стреми да се разпростре във всички посоки, така и субстанцията на желанията се разпростира във всички посоки.

При по-висшите степени на душевната субстанция антипатията – едната от двете основни сили – напълно отстъпва, а единствената същински действаща сила остава симпатията. Отначало тя може да се прояви вътре в самата душевна форма: отделните ѝ части се привличат взаимно. Тази вътрешна проява на симпатията наричаме *удоволствие*, а всяко нейно отслабване е *неудоволствие*. Неудоволствието е само намалено удоволствие, както студът е само намалена топлина. Удоволствието и неудоволствието образуват у човека света на *чувствата* в тесния смисъл на думата. *Чувстването* е вътрешното движение на душевното. *Вътрешната удовлетвореност* на душата зависи от това как в нея се преплитат чувствата на удоволствие и неудоволствие.

Още по-висока степен заемат онези душевни форми, чиято симпатия не остава затворена в границите на собствения им живот. При тези форми, както и при формите от четвъртата степен, силата на симпатията не среща противодействие от антипатията. Това ги отличава от формите на трите по-ниски степени. Едва благодарение на тези по-висши видове душевна субстанция многообразието от душевни форми се обединява в общ душевен свят. Когато се намесва антипатията, душевната форма се стреми към друга заради собствения си живот – за да укрепи и обогати себе си чрез нея, а не заради другата форма сама по себе си. Там, където антипатията замлъква, другата душевна форма се възприема заради самата нея – като откровение, като проява.

В душевното пространство тази по-висша форма на душевна субстанция действа подобно на светлината във физическото пространство. Благодарение на тази субстанция една душевна форма сякаш поема в себе си съществуването и същността на другите форми заради самите тях, а не заради себе си. Иначе казано, тя се оставя да бъде осветена от тях.

Душевните същества се пробуждат за истински душевен живот само когато черпят от тези по-висши области. Тогава смътният им живот в мрака се разгръща навън, засиява и сам започва да излъчва светлина в душевното пространство. Когато действат само субстанциите от долните области, вътрешният живот остава вял и смътен и под въздействието на антипатията се стреми да се затвори в себе си. Под въздействието на по-висшите области обаче той се превръща в сила и активност, които извират отвътре и се изливат навън.

Течащата възприемчивост на втората област действа само когато формите се срещнат. Тогава едната действително прелива в другата, но за това е необходим *допир*. В по-висшите области обаче има свободно излъчване и изливане. (С основание наричаме същността на тази област „излъчване“: действието на проявяващата се тук симпатия може да се представи символично с този израз, заимстван от действието на светлината.)

Както растение в мазето линее, така линеят и душевните форми без оживотворяващите ги душевни субстанции от по-висшите области. Към тези области принадлежат *душевната светлина*, *душевната сила за действие* и същинският *душевен живот* в по-тесен смисъл; оттам те се предават на душевните същества.

Следователно в душевния свят трябва да различим три по-нисши и три по-висши области. Четвъртата област свързва тези две групи. Така се получава следното подразделение:

1. Област на огъня на желанията
2. Област на течащата възприемчивост
3. Област на желанията
4. Област на удоволствието и неудоволствието
5. Област на душевната светлина
6. Област на душевната сила за действие
7. Област на душевния живот.

В първите три области съотношението между антипатията и симпатията определя свойствата на душевните форми. В четвъртата област симпатията действа вътре в самите душевни форми, а в трите най-висши области силата ѝ става все по-свободна. Душевните субстанции на тези най-висши области се носят през душевното пространство, озаряват го и му вдъхват живот. Те пробуждат онова, което иначе – оставено само на себе си – неизбежно би се изгубило в собственото си обособено съществуване.

Би трябвало да е излишно, но за по-голяма яснота все пак ще подчертаем, че тези седем дяла на душевния свят не представляват отделени една от друга области. Както във физическия свят твърдото, течното и газообразното проникват едно в друго, така и в душевния свят огънят на желанията, течащата възприемчивост и силите на света на желанията проникват едни в други.

Удоволствието и неудоволствието действат в душевния свят така, както топлината прониква в телата във физическия свят. А душевната светлина действа така, както физическата светлина осветява телата. По сходен начин действат и душевната сила за действие, и същинският душевен живот.

II. Душата в душевния свят след смъртта

Душата е свързващото звено между духа на човека и неговото тяло. Съотношението между силите на симпатията и антипатията поражда душевните прояви – влечение, възприемчивост, желание, удоволствие, неудоволствие и т.н. Тези сили действат не само между отделните душевни форми, но се проявяват и в отношението на душата към същества от другите светове –

физическия и духовния. Докато обитава тялото, душата в известен смисъл участва във всичко, което става в него. Когато тялото функционира нормално, душата изпитва удоволствие и се чувства добре, а когато функциите му са нарушени – неудоволствие и болка. Душата участва и в дейността на духа: една мисъл я изпълва с радост, друга – с отвращение; правилната преценка намира одобрение у нея, а погрешната – неодобрение. Степента на човешкото развитие зависи именно от това към кое са насочени предимно склонностите на душата – към телесното или към духовното. Колкото по-силна е симпатията ѝ към проявите на духа, толкова по-съвършен е човекът. Колкото повече склонностите на душата се задоволяват чрез телесните функции, толкова по-несъвършен е човекът.

Духът е центърът на човека, а тялото – посредникът, чрез който духът наблюдава и опознава физическия свят и действа в него. Душата посредничи между духа и тялото. Въздушните трептения въздействат физически върху ухото, а душата превръща това въздействие в усещане за звук и изпитва *удоволствие* от него. Тя предава всичко това на духа и така той придобива *разбиране* за физическия свят. Душата превръща възникналата в духа мисъл в *желание* за нейното осъществяване. Едва тогава мисълта може да се превърне в *дело* с помощта на тялото като инструмент.

Човек може да изпълни предназначението си само ако остави духа да ръководи всичко, което върши. *Сама по себе си* душата може да насочва склонностите си както към физическото, така и към духовното. Тя сякаш протяга своите нишки на възприятие надолу към физическото и нагоре към духовното. Когато душата се потапя във физическия свят, неговата природа прониква в собствената ѝ същност и я оцветява. Но тъй като духът може да действа във физическия свят само чрез душата,

и самият той се насочва към физическото. Силите на душата привличат към физическия свят онова, което духът създава. Да вземем за пример човек, който още не е напреднал в развитието си. Душевните му склонности са свързани с функциите на тялото му. Той изпитва удоволствие единствено от впечатленията от физическия свят, които възприема чрез сетивата си. Така и духовният му живот се свежда изцяло до тази сфера. Мислите му служат само за удовлетворяване на физическите му потребности. Духът-Себе продължава живота си от едно въплъщение в друго и трябва все повече да се ръководи от духовното. Познанието му трябва да се ръководи от Духа на вечната истина, а действията му – от вечната доброта.

От гледна точка на физическия свят смъртта е промяна във функционирането на тялото. С настъпването ѝ устройството на тялото вече не му позволява да служи като посредник на душата и духа. От този момент нататък тялото и всички протичащи в него процеси са изцяло подчинени на физическия свят и неговите закони; то преминава в този свят и се разлага в него.

След смъртта чрез физическите сетива можем да наблюдаваме единствено тези процеси в тялото. Онова, което тогава става с душата и духа, остава недостъпно за сетивата. И приживе можем да наблюдаваме душата и духа със сетивата само чрез външните им прояви във физическите процеси. След смъртта *такъв* външен израз вече не е възможен. Затова наблюдението чрез физическите сетива и науката, която се основава на него, *не могат да разкрият* съдбата на душата и духа след смъртта. Тогава вече влиза в действие по-висше познание, основано върху наблюдението на процесите в душевния и духовния свят.

След отделянето си от тялото духът остава свързан с душата. Както през физическия живот тялото го е

приковавало към физическия свят, така сега душата го приковава към душевния. По самата си същност обаче духът не принадлежи на този душевен свят. Ролята на душевния свят е само да свързва духа с физическия свят – полето на неговата дейност. За да се появи в ново въплъщение в по-съвършена форма, духът трябва да почерпи от духовния свят сили, които да го укрепят. Но чрез душата той се е оказал вплетен във физическия свят. Душата, с която духът е свързан, е проникната от физическото и носи неговия отпечатък; чрез нея и самият дух е бил насочен към физическото. След смъртта душата вече не е свързана с тялото, а само с духа. Тогава тя живее в душевна среда и затова върху нея могат да действат единствено силите на душевния свят.

Отначало духът също остава свързан с живота на душата в този свят – така, както през физическото въплъщение е бил свързан с тялото. Кога ще умре тялото се определя от *собствените му* закони. Казано най-общо: душата и духът не напускат тялото, а го освобождават, когато силите му вече не могат да действат в съответствие с устройството на човешкия организъм. Същото важи и за връзката между душата и духа. Когато силите на душата вече не могат да действат по начин, съответстващ на нейното устройство, тя ще освободи духа и той ще премине в по-висшия, духовен свят. Духът ще бъде освободен в мига, когато душата остави да се разтвори всичко, което самата тя може да преживява единствено в тялото, и съхрани само онова, което може да продължи да живее с духа. Това, което остава, е преживяно в тялото, но може да се отпечата в духа като плод. Именно то свързва душата с духа в чисто духовния свят.

Следователно, за да разберем съдбата на душата след смъртта, трябва да проследим как протича разтварянето ѝ. Нейната задача е била да насочва духа към физическото. Щом изпълни *тази* задача, самата тя се обръща

към духовното. Поради естеството на задачата си душата всъщност би трябвало да действа само духовно веднага щом тялото се отдели от нея и тя вече не може да бъде *свързващо звено*. Така и би станало, ако през живота си в тялото душата не беше попаднала под влиянието на тялото и склонностите ѝ не се бяха насочили към телесното. Без този отпечатък от връзката с телесното душата би следвала единствено законите на духовно-душевния свят още щом се отдели от тялото. Тя вече не би проявявала склонност към сетивното.

Така би било, ако при смъртта човекът вече беше изгубил напълно всякакъв интерес към земния свят и ако вече бяха удовлетворени всички влечения, желания и т.н., свързани със съществуването, което е оставил зад себе си. Но доколкото това не е така, в душата остава нещо от тази привързаност към сетивното.

За да избегнем объркване, трябва ясно да разграничим два вида обвързаност. При първия човекът е обвързан със света по такъв начин, че последиците от тази обвързаност могат да бъдат уравновесени в следващо въплъщение. При втория той е обвързан с *едно* определено въплъщение – непосредствено предходното. Първата връзка се уравновесява чрез закона на съдбата – кармата, а от втората душата може да се освободи едва след смъртта.

След смъртта за човешкия дух настъпва период, през който душата отхвърля склонностите си към физическото съществуване, за да следва отново единствено законите на духовно-душевния свят и да освободи духа. Естествено, колкото по-силно душата е била обвързана с физическото, толкова по-дълго продължава този период. Той ще бъде кратък за човека, който е бил слабо привързан към физическия живот. Дълъг ще бъде за онзи, който е съсредоточил всичките си интереси върху този живот, така че при смъртта в душата му все още

живеят много влечения, желания и т.н. Най-лесно можем да си представим състоянието на душата непосредствено след смъртта, ако проследим следното разсъждение. Да вземем един доста краен пример – насладите на любителя на изисканата храна. Когато храната приятно дразни небцето му, той изпитва удоволствие. Разбира се, самата наслада се преживява не от тялото, а от душата. В душата живеят както удоволствието, така и влечението към него. За *удовлетворяването* на това влечение обаче са необходими съответните органи на тялото – небцето и т.н. След смъртта душата не изгубва веднага това влечение, но вече няма телесните органи, чрез които може да го удовлетвори.

Тогава човекът страда така, сякаш изпитва изгаряща жажда на място, където надлъж и нашир няма вода. Причините в двата случая са различни, но въздействието им е сходно, *макар* след смъртта да е много посилно. Душата изпитва пареща мъка, защото е лишена от удоволствието и вече няма телесния орган, чрез който да го преживее. Същото важи за всеки душевен стремеж, който може да бъде удовлетворен единствено чрез телесните органи. Това състояние на изгарящо лишение продължава, докато душата се научи вече да не изпитва желания, които могат да бъдат удовлетворени единствено чрез тялото. Условно можем да наречем периода, който душата прекарва в това състояние, пребиваване в „мястото на желанията“, макар че, разбира се, не става дума за действително място.

След смъртта душата навлиза в душевния свят и попада под въздействието на неговите закони. Те определят как ще бъде заличена склонността ѝ към физическото. Въздействието върху душата зависи от вида на душевните вещества и сили, в чиято област тя се намира. Всеки от тези видове я пречиства по свой начин. В хода на този процес силите на симпатията постепенно

надмогват всичко в душата, свързано с антипатията, а самата симпатия достига най-висшата си степен. Когато симпатията ѝ към целия останал душевен свят достигне тази степен, душата сякаш се разтваря в него и става едно с него – тогава егоизмът ѝ се изчерпва напълно. Тя престава да бъде същество, привързано към физическо-сетивното съществуване, и така освобождава духа. Затова душата се пречиства, като преминава през описаните по-горе области на душевния свят, докато в областта на съвършената симпатия стане едно с всеобщия душевен свят. Самият дух остава свързан с нея до последния миг, докато тя окончателно се освободи от привързаността си към физическото, защото съвместният им живот ги е свързал толкова тясно.

Това сродство е много по-силно от сродството му с тялото. С тялото духът е свързан косвено – чрез душата, а с нея – непосредствено. Самата душа е неговият собствен живот. Затова духът остава свързан не с разлагащото се тяло, а с постепенно освобождаващата се душа. Поради непосредствената си връзка с душата той може да се почувства свободен от нея едва когато тя самата стане едно с всеобщия душевен свят.

Непосредствено след смъртта човекът обитава душевния свят, затова този свят може да се нарече „място на желанията“. В различните религиозни системи, които са включили това разбиране в ученията си, „мястото на желанията“ е известно като „чистилище“, „пречистващ огън“ и т.н.

Най-нисшата област на душевния свят е областта на *огъня на желанията*. След смъртта именно тук в душата се заличават всички най-груби егоистични влечения, свързани с най-нисшия телесен живот. Тъкмо чрез тези влечения душата попада под въздействието на силите на тази област. Тези сили действат върху неудовлетворените влечения, останали от физическия живот.

Симпатията на такива души обхваща само онова, което може да подхранва егоистичната им природа. Антипатията им към всичко останало обаче далеч надделява над тази симпатия. Влеченията им обаче са насочени към физически наслади, а в душевния свят не могат да бъдат удовлетворени. Тази невъзможност усилва жаждата им до краен предел, но същевременно неизбежно води и до постепенното ѝ угасване. Изгарящите влечения малко по малко се изчерпват. Душата узнава от опит, че само като ги заличи, може да предотврати страданието, което неизбежно произтича от тях.

През физическия живот обаче влеченията отново и отново намират удовлетворение и така болката, породена от изгарящото желание, остава прикрита от нещо като илюзия. След смъртта, в „пречистващия огън“, тази болка се разкрива напълно. Тогава душите преживяват съответното чувство на лишение и изпадат в мрачно състояние. Разбира се, в това състояние могат да изпаднат *само* хората, чиито влечения през физическия живот са били насочени към най-грубите телесни удоволствия. Хората с малко такива влечения преминават през това състояние, без да го забележат, защото нямат сродство с него. Колкото по-сродни са станали душите с този огън на желанията през физическия си живот, толкова по-дълго остават под въздействието му и толкова по-необходимо е да бъдат пречистени в него.

В сетивния свят човек неизбежно би преживял нещо подобно само като страдание. Пречистването на душата обаче не бива да се нарича страдание в същия смисъл. След смъртта душата *се стреми* към собственото си пречистване, защото само чрез него може да се заличи несъвършенството, което още съществува в нея.

При втория вид процеси в душевния свят симпатията и антипатията са в равновесие. Ако след смъртта човешката душа се намира в същото състояние, тези процеси

известно време ѝ въздействат. Това състояние се поражда от увлечението по външната суета на живота и от радостта, която човек намира в мимолетните сетивни впечатления. Хората се намират в това състояние дотолкова, доколкото имат подобни душевни склонности. Те се поддават на влиянието на всяка всекидневна дреболия. Но понеже не изпитват силна симпатия към нищо, тези въздействия бързо отминават. Към всичко извън този свят на дреболиите те изпитват антипатия.

Ако след смъртта душата продължава да преживява това състояние, то постепенно трябва да угасне поради липсата на сетивно-физическите неща, необходими за удовлетворяването на тези склонности. Естествено, преди състоянието да угасне напълно, душата болезнено преживява това лишение. Именно това мъчително състояние е школата, в която се разрушава илюзията, обгръщала човека през физическия му живот.

На трето място трябва да разгледаме процесите в душевния свят, при които преобладава симпатията и водещи са желанията. Те въздействат върху душите чрез всичко, което и след смъртта поддържа атмосфера, наситена с желания. И тези желания постепенно угасват, защото не могат да бъдат удовлетворени.

Четвъртата област на душевния свят – описаната по-горе област на удоволствието и неудоволствието – подлага душата на особени изпитания. Докато обитава тялото, душата участва във всичко, което го засяга. Преплитането на удоволствието и неудоволствието е свързано с тялото. Самото тяло поражда в душата чувство за благополучие и доволство, но също и неудоволствие и неразположение. През физическия живот човек усеща тялото си като самия себе си. Върху това се основава онова, което наричаме *усещане за себе си*. Колкото посилна е склонността на хората към сетивното, толкова повече усещането им за самите себе си се свързва с

тялото. След смъртта обаче тялото, с което това усещане е било свързано, вече липсва. Затова душата, в която това усещане продължава да живее, се чувства сякаш *изпразнена отвътре*, сякаш е изгубила самата себе си. Това чувство продължава, докато тя осъзнае, че истинският човек не е физическото тяло. Ето защо въздействията на тази четвърта област разрушават илюзията, че тялото е самият човек. Душата се научава да не смята повече телесното за нещо съществено. Тя се освобождава и пречиства от привързаността към него. Така преодолява онова, което преди я е държало здраво прикована към физическия свят, и може напълно да разгърне насочените навън сили на симпатията. Образно казано, тя надмогва затвореността в себе си и вече е готова със съпричастност да се влее във всеобщия душевен свят.

Трябва да отбележим, че преживяванията в тази област са особено силни при самоубийците. При тях отделянето от физическото тяло не настъпва по естествен път, а е предизвикано от самите тях. Всички чувства, свързани с тялото, обаче остават непроменени. При естествената смърт разпадането на тялото е съпроводено и от частично угасване на свързаните с него чувства. При самоубийците обаче към мъчението, породено от усещането за внезапна вътрешна празнота, се прибавят и неудовлетворените влечения и желания, заради които са отнели живота си.

В петата степен на душевния свят – степента на *душевната светлина* – симпатията към другите неща и същества вече придобива голямо значение. Душите са толкова по-сродни с тази симпатия, колкото по-малко през физическия си живот са били погълнати от задоволяването на нисши потребности и колкото повече радост и удоволствие са намирали в света около себе си. Тук например се пречиства възторгът от природата, доколкото той е имал сетивен характер. *Този* вид възторг

от природата трябва ясно да разграничим от по-висшия духовен живот в общение с нея. В това общение човек търси Духа, проявяващ се в природните неща и процеси. Този по-висш усет към природата развива самия човешки дух и изгражда в него нещо трайно. От *този* подълбок усет към природата трябва да разграничим удоволствието от нея, което се корени в сетивата. Душата трябва да се пречисти от подобно удоволствие, както и от други склонности, основани единствено на физическото съществуване.

Мнозина смятат за своеобразен идеал такова устройство на живота, което осигурява сетивно благополучие, и такава възпитателна система, която поставя телесния комфорт на първо място. Не можем да твърдим, че тези хора се водят единствено от егоистични подтици. И все пак душите им са насочени към сетивния свят. В петата област господстващата там сила на симпатията постепенно освобождава душата от тази насоченост към сетивния свят, защото там вече липсват външните средства за сетивно удовлетворение. Постепенно душата разбира, че симпатията ѝ трябва да поеме по други пътища. Душата намира тези пътища, като се разлива в душевното пространство под въздействието на симпатията към заобикалящия я душевен свят.

Тук се пречистват и онези души, които очакват от религиозните си практики преди всичко по-голямо благополучие в сетивния живот. Независимо дали копнеят за земен или за небесен рай, те го намират в „света на душите“, но само за да осъзнаят, че той няма истинска стойност. Разбира се, това са само отделни примери за пречистванията в петата област. Могат да се приведат безброй други примери.

В шестата област – областта на *душевната сила за действие* – се пречиства онази част от душата, която жадува за действие. Тази част не е егоистична, но

подбудите ѝ все пак се коренят в сетивното удовлетворение, което ѝ носят самите действия. На пръв поглед хората с такава жажда за действие изглеждат идеалисти и готови на саможертва. В по-дълбок смисъл обаче те се стремят към по-силно сетивно удоволствие. Сред тях са много хора с художествена нагласа, както и онези, които се отдават на научна дейност, защото тя им доставя удоволствие. Към физическия свят ги приковава тъкмо убеждението, че изкуството и науката съществуват, за да доставят подобно удоволствие.

Седмата област – областта на същинския *душевен живот* – освобождава човека от последните му склонности към сетивно-физическия свят. Всяка от предходните области приема в себе си онова от душата, което ѝ е сродно. Единственото, което все още обвързва духа, е убеждението, че трябва да посвети цялата си дейност на сетивния свят. Има изключително надарени личности, които обаче размишляват почти единствено за процесите във физическия свят. Това убеждение може да се нарече материалистично и трябва да бъде преодоляно. Тъкмо това става в седмата област. Там душите виждат, че в истинската действителност няма нищо, което да съответства на материалистичния възглед.

Тук това убеждение на душата се стопява като лед на слънце. Душевното същество вече се е сляло напълно със своя свят, а духът е свободен от всички окови. Той се издига в областите, където живее само сред онова, което е сродно с неговата природа. Душата е изпълнила предишната си земна задача. След смъртта отпада и онова, което е останало от тази задача като окова за духа. След като е преодоляла последния остатък от земното, самата душа се връща в естествената си среда.

От това описание се вижда, че преживяванията в душевния свят и състоянията на душата след смъртта са толкова по-малко неприятни за нея, колкото повече човек още приживе се е освободил от привързаността си

към физическото тяло, останала у него от земната му връзка с тялото. В зависимост от предпоставките, създадени през физическия живот, душата остава по-дълго или по-кратко в една или друга област. Когато усеща сродство с дадена област, тя остава в нея, докато това сродство изчезне; когато такова сродство липсва, тя преминава през областта, без да усети възможните ѝ въздействия. Тук целта беше да се опишат само основните свойства на душевния свят и да се представи в общи линии как протича животът на душата в него.

Същото се отнася и до следващите описания на света на духовете. Ако разгледаме и други свойства на тези висши светове, бихме излезли извън рамките на тази книга. Онова във висшите светове, което може да се сравни с пространствените отношения и хода на времето във физическия свят, се различава напълно от тях. Затова за него може да се говори разбираемо само в съвсем подробно изложение. Моята книга „Въведение в Тайната наука“ съдържа някои важни сведения по тези въпроси.

III. Светът на духовете

Преди да проследим по-нататък духа *по пътя му*, трябва най-напред да разгледаме самата област, в която той навлиза – света на духа. Той е толкова различен от физическия свят, че човек, който иска да се осланя единствено на физическите си сетива, неизбежно ще сметне за фантазия всичко казано за този свят. За да опишем света на духа, трябва да прибягваме до сравнения. Казаното вече при разглеждането на света на душата тук важи с още по-голяма сила. Езикът ни е пригоден преди всичко за сетивната действителност и не разполага с много думи, с които непосредствено да се опише светът на духовете. Затова именно тук моля читателя да приема

някои от казаните неща само като *загатване*. Всичко, което описвам, е толкова различно от физическия свят, че може да бъде предадено единствено по този начин. Авторът на това изложение винаги съзнава колко слабо думите му могат да отразят действителното преживяване в тази област. Причината е в несъвършенството на езика ни, пригоден за физическия свят.

Преди всичко трябва да подчертаем, че светът на духа е изтъкан от същата материя, от която е изградена и човешката мисъл (разбира се, думата „материя“ тук е употребена в твърде условен смисъл). В човека обаче мисълта живее само като сянка, само като смътен образ на истинската си същност. Както сянката върху стената се отнася към действителния предмет, който я хвърля, така мисълта, която се проявява в човешката глава, се отнася към съответстващото ѝ същество в света на духовете.

Щом *духовното* сетиво на човека се пробуди, той действително възприема това мисловно същество така, както сетивното око възприема маса или стол. Той се движи сред мисловни същества. Физическото око вижда лъва, а насоченото към сетивния свят мислене схваща само мисълта за него – смътно очертание, образ, подобен на сянка. В света на духовете обаче тази мисъл е също толкова действителна за *духовното* око, колкото физическият лъв за сетивното.

И тук отново можем да се позовем на сравнението, използвано вече при описанието на света на душата. Когато човек, сляп по рождение, прогледне след операция, заобикалящият го свят изведнъж му се разкрива с непознати дотогава цветове и светлини. По същия начин, щом човек се научи да използва *духовното си око*, около него се разкрива нов свят – светът на *живите* мисли, или на *духовните същества*. В него човек найнапред вижда духовните *първообрази* на всички неща и същества, които съществуват във физическия и душевния свят. За да разберем какво означава понятието

първообраз, нека си представим образа в съзнанието на художника, преди той да го нарисува. За сравнението няма значение дали художникът носи такъв първообраз в ума си, преди да започне да рисува.

Първообразът може да възниква постепенно и да придобива завършен вид едва в хода на работата. В действителния свят на духа обаче за всички неща съществуват такива първообрази, а физическите неща и същества са *подобия* на тези първообрази.

Напълно разбираемо е човек, който се доверява единствено на външните си сетива, да отрича този свят на първообразите. Той твърди, че първообразите са само абстракции, до които разсъдъкът достига, като съпоставя помежду им предметите от сетивния свят. Такъв човек просто не може да възприеме нищо в този по-висш свят – за него мисловният свят е единствено смътна абстракция. Той не знае, че онзи, който вижда духовно, познава духовните същества също толкова добре, колкото обикновеният човек познава своето куче или котка. Не знае и че светът на първообразите е много по-реален от сетивно-физическия свят.

Първият досег със света на духовете обаче е още по-объркващ от този с душевния свят. В истинския си облик първообразите почти не приличат на своите сетивни подобия, нито на собствените си сенки – абстрактните мисли. В духовния свят всичко е в непрестанно движение и дейност, в непрекъснато творчество. Там няма покой и неподвижност[10], каквито познаваме тук във

[10] Би било погрешно да заключим, че в духовния свят цари непрестанно безпокойство само защото там няма „покой и неподвижност, каквито познаваме във физическия свят“. Там, където „първообразите са творящи същества“, наистина няма „покой на едно място“, но съществува духовен покой, съвместим с дейна подвижност. Този покой може да се сравни със спокойното удовлетворение на духа и с неговото блаженство, които се проявяват в действието, а не в бездействието.

физическия свят. Защото първообразите са *творящи същества*. Те са майсторите, които създават всичко, което възниква във физическия и душевния свят. Формите им бързо се менят и всеки първообраз може да приеме безброй различни форми.

Тези форми сякаш израстват една след друга от първообраза: едва е възникнала едната и той вече се готви да породи следващата. А първообразите са свързани помежду си с по-близко или по-далечно родство. Те не действат поотделно. За да твори, един първообраз се нуждае от помощта на друг. Често безброй първообрази действат заедно, за да възникне едно или друго същество в душевния или физическия свят.

В света на духовете наред с духовното виждане съществува и друг вид преживяване – духовното чуване. Щом ясновидецът се издигне от света на душата в света на духовете, първообразите, които възприема, започват и да *звучат*. Това звучене е чисто духовен процес – трябва да си го представяме, без да го свързваме с какъвто и да било физически тон. Наблюдателят се чувства така, сякаш се намира в море от тонове. Съществата на духовния свят се изразяват чрез тези тонове – чрез това духовно звучене. В съзвучията, хармониите, ритмите и мелодиите духовните същества изразяват първичните закони на своето съществуване, взаимните си отношения и родствени връзки. „Духовното ухо“ възприема като духовна музика онова, което разсъдъкът схваща във физическия свят като закономерност или идея. (Затова питагорейците наричаха това възприемане на духовния свят „музика на сферите“. За онзи, който притежава духовно ухо, тази „музика на сферите“ не е просто образ или алегория, а добре позната *духовна* действителност.)

За да добием представа за тази духовна музика, трябва само да се освободим от всички представи за сетивна музика, възприемана чрез телесното ухо. Тук

става дума именно за *духовно* възприятие – за нещо, което физическото ухо не може да чуе. За да не усложняваме следващите описания на света на духовете, няма всеки път да напомняме за тази духовна музика. Нужно е само да помним, че всичко, което описваме като „образ“ или „сияние“, същевременно и *звучи*. На всеки цвят и на всяко светлинно възприятие съответства духовен тон, а на всяко взаимодействие между цветовете – хармония, мелодия и така нататък. Трябва ясно да си даваме сметка, че дори когато звученето излиза на преден план, „духовното око“ не престава да възприема – към сиянието просто се прибавя и звукът. Следователно, когато по-нататък говорим за „първообрази“, трябва да имаме предвид и „първичните тонове“. Има и други възприятия, които по аналогия можем да наречем „духовно вкусване“ и така нататък. Тук обаче няма да разглеждаме тези процеси, защото целта е да добием представа за света на духовете чрез няколко вида възприятия, подбрани от цялото им многообразие.

Най-напред трябва да разграничим различните видове първообрази. За да се ориентираме в света на духовете, трябва да различаваме и няколко степени, или области. И тук, както в душевния свят, не бива да си представяме отделните области като пластове, разположени един над друг – те взаимно се проникват и преливат една в друга.

Първата област съдържа първообразите на неживата част от физическия свят. Тук се намират първообразите на минералите, както и на растенията. При растенията обаче разглеждаме само чисто физическата им страна, тоест не отчитаме живота в тях. Тук се срещат също физическите форми на животните и хората. Това са само няколко познати примера, които не изчерпват съдържанието на тази област. Тази област представлява основната структура на света на духовете. Можем да я

сравним със сушата на нашата физическа Земя. Тя е континенталната маса на „света на духовете“.

Отношението ѝ към света на физическите тела може да се представи само чрез сравнение. Нека си представим част от пространството, изпълнена с най-различни физически тела. А сега нека мислено отстраним тези тела и на тяхно място си представим кухини със същите форми. Нека си представим също, че празните дотогава пространства между телата са изпълнени с най-разнообразни форми, свързани по най-различни начини с отстранените тела. Приблизително така изглежда най-ниската област на света на първообразите.

Нещата и съществата, които във физическия свят приемат телесна форма, тук се явяват като кухини. В пространството между тях протича подвижната дейност на първообразите, съпроводена от духовната музика. При физическото въплъщаване тези кухини сякаш се изпълват с физическа материя. Ако човек можеше едновременно да вижда с физическо и с духовно око, би видял физическите тела, а между тях – подвижната дейност на творящите първообрази.

Втората област на света на духовете съдържа първообразите на живота. Тук обаче животът образува съвършено единство. Той преминава през света на духа като течаща стихия и пулсира като кръв във всичко. Можем да го сравним с моретата и водите на физическата Земя. По разпределението си обаче той наподобява повече кръвта в животинското тяло, отколкото моретата и реките. Тази втора степен на света на духовете бихме могли да опишем като струящ живот, изграден от същата материя като мисълта. В него се съдържат съзидателните първични сили, от които възниква всичко живо във физическата действителност. Тук се разкрива, че целият живот образува единство и че животът в човека е сроден с живота на всички останали създания.

Третата област на света на духовете съдържа първообразите на всичко душевно. Тук вече се намираме в много по-фина и разредена среда, отколкото в първите две области. По аналогия можем да я наречем *атмосферата* на света на духовете.

Всички душевни процеси в другите два свята имат тук свое духовно съответствие: усещанията, чувствата, инстинктите, страстите и така нататък също присъстват тук, но в духовна форма. Явленията в тази атмосфера съответстват на страданията и радостите на созданията в другите светове. Копнежът на човешката душа се проявява тук като лек повей, а избликът на страст – като бурен порив на вятъра. Който може да си изгради представа за описаното, може да долови въздишката на всяко създание в цялата ѝ дълбочина, щом насочи вниманието си към нея. Можем например да говорим за бури с проблясващи светкавици и грохот на гръмотевици. А ако изследваме тези бури по-задълбочено, ще открием, че в такива „духовни бури“ се изразяват страстите, които се разгарят в битка, водена на Земята.

Първообразите на *четвъртата* област нямат пряко отношение към другите светове. В известен смисъл те представляват същества, които направляват първообразите на трите по-ниски области и посредничат при съчетаването им. Затова те подреждат и групират тези подчинени първообрази. Така дейността на тази област има по-широк обхват от тази на по-ниските области.

Петата, шестата и *седмата* област се различават съществено от предходните. Съществата в тях дават *тласък* на дейността на първообразите от по-ниските области. Тук се намират силите, чрез които самите първообрази творят. Който е способен да се издигне до тези области, се запознава с *„намеренията“*[11], залегнали в

[11] Когато говорим за движещите сили на световното развитие, се налага да използваме думата „намерения“. Това обаче

основата на нашия свят.

Тук първообразите все още съществуват като живи зародиши, готови да приемат най-разнообразни форми на мисловни същества. Когато бъдат отведени в по-ниските области, тези зародиши сякаш се разрастват и приемат най-разнообразни форми. Идеите, чрез които човешкият дух твори във физическия свят, са отблясък и сянка на онези мисловни същества, които във висшия духовен свят съществуват още в зародиш.

Когато наблюдателят с духовно ухо се издига от по-ниските към тези по-висши области на света на духовете, той долавя как музикалното звучене се превръща в духовен език. Той започва да възприема духовното Слово[12]. Чрез него нещата и съществата вече изразяват своята същност не само с музика, но и с „думи“. Така те му казват своите *вечни имена* – както можем да се изразим в Духовната наука.

Трябва да си представяме, че тези зародишни мисловни същества са съставени от различни части. Само зародишната им обвивка е изградена, така да се каже, от елемента на мисловния свят. Тя обгръща същинското *жизнено ядро*. С него вече достигаме границата на трите

поражда изкушението да си представяме тези сили просто като човешки намерения. Можем да избегнем това изкушение само ако разбираме подобни думи – които неизбежно вземаме от човешкия свят – в по-широк смисъл, освободен от всичко тясно човешко. Такъв смисъл човек им придава, макар и само приблизително, в онези мигове от живота си, когато сякаш се издига над самия себе си.

От казаното за трудностите при изразяването с думи е очевидно, че и названия като „намерения“ се употребяват само като сравнения. Нямаме предвид възраждане на старото „учение за целесъобразността“.

[12] Повече за „духовното Слово“ може да се прочете в книгата ми „Въведение в Тайната наука“ (GA 13).

свята, защото самото *ядро* произхожда от още по-висши светове.

Когато в един от предходните раздели разглеждахме съставните части на човека, посочихме и това жизнено ядро: негови съставни части са Духът-Живот и Човекът-Дух. Подобни жизнени ядра имат и други същества във Вселената. Тези ядра произхождат от по-висши светове и се пренасят в трите посочени свята, за да изпълнят задачите си в тях.

Сега ще проследим по-нататъшния път на човешкия дух през света на духовете между две въплъщения, или инкарнации. В хода на изложението отново ясно ще се открояят условията и особеностите на този свят.

IV. Духът в света на духовете след смъртта

По пътя си между две въплъщения човешкият дух преминава през света на душите, а след това навлиза в света на духовете. Там остава, докато узрее за ново телесно съществуване. За да разберем смисъла на този престой, трябва правилно да схванем каква задача изпълнява човекът в хода на едно въплъщение. Докато е въплътен във физическото тяло, той действа и твори във физическия свят като духовно *същество*. Той влага във физическите форми, във веществата и силите на телесния свят онова, което духът му замисля и развива. Затова като пратеник на духовния свят човекът трябва да внася духа в света на телата. Само чрез въплъщението си може да действа в този свят. Той трябва да приеме физическото тяло като свой инструмент, за да може чрез него да въздейства върху телесния свят и на свой ред да изпитва въздействието на този свят. Но чрез физическото тяло на човека действа *духът*. От него идват

намеренията и насоките за действията във физическия свят.

Докато действа във физическото тяло, духът не може да живее в истинския си облик. Образно казано, той може само да прозира през *булото на физическото* съществуване. Това е така, защото мисловният живот на човека всъщност принадлежи към духовния свят. Във физическото съществуване обаче той не се проявява в истинския си облик. С други думи, докато човекът е във физическо тяло, мисловният му живот е само сянка, отражение на истинската духовна същност на човека.

Така през физическия живот духът взаимодейства със земния свят на телата чрез физическото тяло. Една от задачите на човешкия дух по пътя му от едно въплъщение към друго е да въздейства именно върху този свят. Но той в никакъв случай не би могъл да изпълни тази задача както трябва, ако животът му се изчерпваше с телесното съществуване. Причината е, че намеренията и целите, свързани със земната задача, не възникват и не се оформят в самото земно въплъщение – както планът на една къща не се създава на строителната площадка, където работят строителите. Както планът се разработва в офиса на архитекта, така и целите и намеренията на земното творчество се оформят в света на духовете.

Човешкият дух трябва отново и отново да живее в този свят между две въплъщения, за да може с придобитото там да пристъпи подготвен към работата във физическия живот. Архитектът изготвя в кабинета си плана на къщата, като се съобразява със законите на архитектурата и с другите приложими закони, без да работи лично с тухлите и хоросана. Духът, или висшето Себе, е архитектът на човешкото творчество. По същия начин той трябва да развие способностите си и да оформи целите си в света на духовете според законите на този свят, за да ги пренесе след това в земния свят. Само ако

човешкият дух отново и отново пребивава в собствената си област, той ще може и чрез инструментите на физическото тяло да внася духа в земния свят.

Човекът опознава свойствата и силите на физическия свят. Като твори в него, от опит научава какво изисква този свят от всеки, който иска да работи в него. Образно казано, той опознава свойствата на материала, в който желае да въплъти мислите и идеите си. Но тези мисли и идеи не може да извлече от самия материал. Затова земният свят е едновременно място за творчество и *учене*. В света на духовете всичко научено се превръща в жива способност на духа. Можем да доразвием сравнението с архитекта, за да си изясним това. Той изготвя план за къща, а след това къщата се построява по този план. При осъществяването на плана архитектът натрупва най-разнообразен опит и така развива способностите си. Когато изготвя следващия план, използва целия натрупан опит. В сравнение с първия план новият е обогатен с всичко, научено при осъществяването на предишния.

Същото важи и за последователните човешки животи. Между въплъщенията духът живее в собствената си област и може изцяло да се посвети на онова, което изисква животът в духовния свят. Освободен от физическото си тяло, той се развива всестранно и включва в развитието си плодовете от опита, придобит през предишните му животи. Погледът му остава неизменно насочен към Земята – сцената, на която изпълнява задачите си. Тъй като Земята е мястото на неговата дейност, духът непрестанно се стреми да бъде в съзвучие с необходимото развитие на Земята.

Той работи върху себе си, за да може при всяко въплъщение да допринася за земния живот съобразно тогавашното състояние на Земята. Разбира се, това е само *обща* картина на последователните човешки животи. Действителността никога не се покрива напълно с нея, а

ѝ съответства само в по-голяма или по-малка степен. Обстоятелствата могат да доведат дотам, че един по-късен живот на даден човек да е много по-несъвършен от някой негов по-ранен живот. В цялостната поредица от човешки животи обаче такива отклонения се уравновесяват взаимно, макар и само в определени граници.

Развитието на духа в света на духовете се осъществява, като човекът последователно се приобщава към различните области на този свят. Собственият му живот се слива с всяка от тях и за известно време той приема нейните свойства. Същността на всяка област прониква в цялото му същество и така го укрепва за дейността му в земния свят.

В първата област на света на духовете човекът се намира сред духовните първообрази на земните неща. Чрез мисълта си той опознава през земния живот само сенките на тези първообрази. Онова, което на Земята само се *мисли*, тук се *преживява*. Човекът се движи сред мисли, но те са *действителни същества*. Онова, което през земния си живот е възприемал със сетивата, сега му въздейства като мисловна форма.

Мисълта вече не се явява като сянка, скрита зад нещата, а като жива действителност, която поражда самите неща. Човекът сякаш се намира в работилницата на мисълта, където земните неща се изграждат и придобиват форма. Това е така, защото в света на духа всичко е жива дейност и движение. Тук мисловният свят се разкрива като свят на живи същества, които творят и придават форма. Човекът вижда как се *оформя* онова, което е преживял в земното съществуване. Докато е във физическото тяло, той преживява сетивните неща като действителни; сега, като дух, по същия начин преживява духовните сили, които оформят тези неща.

Сред тези мисловни същества се намира и мисълта за собственото му физическо тяло. Човекът се чувства

отделен от това тяло и вече усеща като своя единствено духовната си същност. Той възприема тялото, което е оставил, така, сякаш си го спомня: вече не го вижда като нещо физическо, а като мисловно същество. Самото съзерцание му разкрива, че тялото принадлежи към външния свят. Така се научава да го разглежда като част от този свят. Затова вече не възприема *собственото си* тяло като по-близко до Себето си и не го отделя от останалия външен свят. Той усеща целия външен свят, включително собствените си телесни въплъщения, като едно единно цяло. Тук собствените му въплъщения се сливат с останалия свят в това единство. Така той вижда първообразите на физическо-телесната действителност като едно цяло, към което и самият той е принадлежал. Чрез това съзерцание човекът постепенно осъзнава сродството и единството си със заобикалящия го свят. Научава се да си казва за заобикалящия го свят: „Онова, което се простира около теб, си бил самият ти.“

Това е една от основните мисли в древноиндийската мъдрост на Веданта. Още през земния си живот „мъдрецът“ усвоява онова, което човек иначе преживява след смъртта: достига до мисълта за своето сродство с всички неща – до мисълта „Това си ти“. В земния живот това е идеал, на който човек може да посвети мисловния си живот; в света на духовете обаче то е непосредствен факт, който духовният опит ни разкрива все по-ясно. Там човекът все повече осъзнава, че по самата си същност принадлежи към света на духовете. Той се възприема като дух сред духове и като един от първичните духове. В самия себе си ще почувства словото на Първичния Дух: „Аз съм Първичният Дух.“ (Мъдростта на Веданта казва: „Аз съм Брахман“, тоест аз съм част от Първичното Същество, от което произхождат всички същества.) Така става ясно, че в света на духовете човек непосредствено преживява онова, което през земния живот

може да схване само като бледа сянка в мисълта и към което се стреми цялата мъдрост. Нещо повече: през земния живот човек може да *мисли* за това само *защото* в духовното съществуване то е действителност.

Така през духовното си съществуване човекът наблюдава отношенията и фактите от земния си живот сякаш отвън, от по-висока гледна точка. В най-ниската област на света на духовете той преживява по този начин онези отношения от земния живот, които са непосредствено свързани с живота във физическо тяло.

На Земята човекът се ражда в определено семейство и народ и живее в определена страна. Условията на физическия свят определят с кого се сприятелява и с каква дейност се занимава. Всички тези отношения и обстоятелства оформят земния му живот. В първата област на света на духовете те отново се изправят пред него като *жива* мисловна действителност. В известен смисъл той ги преживява повторно, но вече откъм духовната им страна – откъм онова, което действа духовно в тях. Обичта към семейството и чувствата на приятелство, които е проявявал през физическия живот, отново оживяват в душата му, а способностите му в тази насока се развиват. Така в човешкия дух укрепва силата, която се проявява като обич към семейството и приятелите. Когато по-късно се завърне в земното съществуване, в това отношение той ще бъде по-съвършен човек.

В известен смисъл тъкмо в най-ниската област на света на духовете узряват плодовете на обичайните житейски връзки и обстоятелства. Онази част от човека, чиито интереси са били изцяло насочени към тези житейски връзки и обстоятелства, ще се чувства сродна с тази област най-дълго време през духовния живот между две въплъщения. В духовния свят той отново среща хората, с които е живял заедно във физическия свят. Душата се освобождава от всичко, което ѝ е било

присъщо поради физическото тяло. По същия начин връзката между две души, съществувала през физическия живот, се освобождава от условията, които имат сила и значение само във физическия свят. Всичко обаче, което тогава едната душа е означавала за другата, продължава да живее и след смъртта – вече в духовния свят. Разбира се, с думите, с които назоваваме отношенията във физическия свят, можем само приблизително да предадем онова, което се случва в духовния. Ако имаме това предвид, с пълно право можем да кажем, че душите, свързани през физическия живот, се срещат отново там, за да продължат съвместния си живот по начин, съответстващ на духовния свят.

В следващата област *общият живот* на земния свят протича като мисловна действителност, сякаш е течният елемент на света на духовете. Когато въплътеният във физическо тяло човек наблюдава света, животът изглежда свързан с отделните *живи същества*. В света на духовете животът е свободен от тази обвързаност и като жизнена кръв протича през целия този свят. Там той е живото единство, което присъства във всичко.

През земния си живот човекът възприема само отражението на това единство. Това отражение се проявява във всяка форма на преклонение пред целостта, единството и хармонията на света. От това отражение произтича *религиозният* живот на хората. Човекът осъзнава, че всеобхватният смисъл на съществуването не се крие в преходното и отделното. В преходното той вижда образ и подобие на Вечното – на хармоничното единство. С благоговение и преклонение насочва погледа си към това единство и чрез религиозните обреди изразява почитта си към него.

В света на духовете човекът вече възприема не отражението на това единство, а самото единство в истинския му облик – като жива мисловна същност. Тук той

наистина може да се съедини с единството, което е почитал на Земята. В тази област се проявяват плодовете на религиозния живот и на всичко, свързано с него. Духовният опит разкрива на човека, че не бива да отделя личната си съдба от общността, към която принадлежи. Тук у него се развива способността да се осъзнава като част от едно цяло. През голяма част от духовния живот между две въплъщения религиозните му чувства ще черпят сила от тази област. От нея ще черпят сила и всички стремежи към нравствена чистота и благородство, проявили се още през земния живот.

Когато се въплъти отново, способностите му в тази насока ще бъдат по-развити.

В първата област човекът се намира сред душите, с които е бил в най-близки отношения през предишния си физически живот. Във втората влиза в кръга на всички, с които се е чувствал единен в по-широк смисъл – чрез онова, което са почитали заедно, чрез общото им вероизповедание и така нататък. Трябва да подчертаем, че духовните преживявания от предходните области се запазват и в следващите. Ето защо във втората и по-горните области човекът *не* се откъсва от семейните, приятелските и другите подобни връзки. Областите на света на духовете не са отделени една от друга като обособени части, а проникват една в друга. Човекът усеща, че се намира в нова област, не защото е влязъл в нея отвън, а защото у него са се развили вътрешните способности да я възприема. Той и преди се е намирал в тази област, но не я е възприемал.

В третата област на света на духовете се намират първообразите на душевния свят. Всичко, което живее в душевния свят, присъства тук като жива мисловна действителност. Тук имат своите първообрази влеченията, желанията, чувствата и така нататък. В света на духовете обаче всичко душевно е напълно свободно от егоизъм.

Както целият живот във втората област образува единство, така в третата всички влечения и желания, всяко удоволствие и неудоволствие образуват едно цяло. Тук влеченията и желанията на другия не се различават от моите. Усещанията и чувствата на всички същества образуват общ свят, който обхваща и обгръща всичко останало, както физическата атмосфера обгръща Земята. Самата тази област е, така да се каже, атмосферата на света на духовете. Всичко, което човекът е извършил през земния си живот в служба на общността и с безкористна всеотдайност към другите хора, ще даде плод тук, защото чрез тази служба и всеотдайност той е живял в земното отражение на третата област на света на духовете. Великите благодетели на човечеството, всеотдайните хора и онези, които вършат значими дела в полза на човешките общности, са придобили именно тук способността за такива дела. В предишните си животи те вече са създали у себе си предпоставките за особено сродство с тази област.

От казаното става ясно, че трите описани области на света на духовете са свързани по определен начин с двата по-нисши свята – физическия и душевния. В тези три области се намират първообразите – живите мисловни същества, които във физическия и душевния свят приемат телесна или душевна форма. Едва четвъртата област е „чистият свят на духовете“. Но и за нея това название не е напълно точно. За разлика от четвъртата област трите по-ниски съдържат първообразите на онова, което човекът заварва вече съществуващо във физическия и душевния свят, преди сам да започне да внася в тези светове нещо свое.

Отношенията в ежедневния живот са свързани с нещата и съществата, които човекът заварва вече съществуващи в света. Преходните неща в *този* свят насочват погледа му към вечната основа, от която произлизат. И

живите същества, с които човекът споделя света и към които може да се отнася безкористно, не са плод на неговата собствена дейност.

Чрез човека обаче в света възникват оригиналните творения на неговия дух: създаденото в изкуството и науката, в техниката, в държавния живот и така нататък. Човекът въплъщава тези творения в света – без неговото участие нито едно от тях не би придобило физически образ.

Първообразите на тези чисто човешки творения се намират в четвъртата област на света на духовете. През земния живот човекът постига научни резултати, създава художествени идеи и форми, развива технически замисли. Всичко това дава плодовете си в тази четвърта област. Ето защо по време на престоя си в света на духовете творците, учените и великите изобретатели черпят импулси от тази област и доразвиват гения си, за да могат при следващото си въплъщение да дадат още по-голям принос за по-нататъшното развитие на човешката култура.

Не бива да смятаме, че четвъртата област на света на духовете има значение само за особено изтъкнати хора. Тя е значима за *всички*. В *тази* област е първоизточникът на всичко, което през физическия живот занимава човека отвъд всекидневието, всекидневните му желания и волеви стремежи. Ако между смъртта и новото раждане човекът не преминаваше през тази област, в следващия си живот нямаше да има интереси, които да го извеждат извън тесния кръг на личния му живот и да го насочват към общочовешкото. Както вече беше казано, и тази област не може да се нарече „чистият свят на духовете“ в *пълния* смисъл на думата. Причината е, че степента на културното развитие на Земята по времето, когато хората напускат земния живот, се отразява и върху духовното им съществуване. В света на духовете те могат

да се радват само на плодовете от онова, което са могли да постигнат според дарбите си и според степента на развитие на общностите, към които са принадлежали по рождение – народа, държавата и така нататък.

В още по-висшите области на света на духовете човешкият дух вече е свободен от всяка земна обвързаност. Той се издига в „чистия свят на духовете“, където преживява намеренията и целите, които духът си е поставил да осъществи чрез земния живот. Всичко, което вече е осъществено в света, е само повече или по-малко бледо подобие на най-висшите цели и намерения на духа. Всеки кристал, всяко дърво, всяко животно, както и всяко човешко творение, е само подобие на онова, което духът възнамерява да осъществи. По време на въплъщенията си човекът може да се опира единствено на тези несъвършени подобия на съвършените намерения и цели. Затова и в рамките на едно въплъщение самият той може да бъде само подобие на онова, което е замислено за него в царството на духа.

Истинската духовна същност на човека се разкрива едва в петата област на света на духовете, която той достига в междинното състояние между две въплъщения. Тук човекът наистина е самият себе си. Различните му въплъщения са външни проявления именно на неговото Себе. В тази област истинското Себе може да се разгърне свободно и всестранно. Именно то се проявява отново при всяко въплъщение – винаги едно и също. Себето носи способностите, развити в по-нисшите области на света на духовете, и така пренася плодовете на предишните си животи в следващите. То е носител на резултатите от предишните въплъщения.

Следователно в петата област на света на духовете Себето пребивава в царството на намеренията и целите. Архитектът се учи от разкрилите се несъвършенства и включва в новите си планове само онова, което е успял

да доведе до съвършенство. По същия начин Себето отстранява от придобитото в предишните си животи всичко, което е свързано с несъвършенствата на по-нисшите светове. Тук то вече живее сред намеренията на света на духовете и ги обогатява с резултатите от тези животи. Колко сила ще почерпи Себето от тази област, зависи от това каква част от постигнатото през въплъщението му може да бъде приета в света на намеренията. Себето ще придобие значителни предпоставки за сродство с тази област, ако през земното си съществуване се е стремяло да осъществява намеренията на духа чрез активен мисловен живот или чрез мъдра любов в делата си.

Себето, което е било изцяло погълнато от всекидневните отношения и е било обърнато единствено към преходното, не е посяло семена, които могат да допринесат за осъществяването на вечните цели, заложени в развитието на света. В тези по-високи области на света на духовете плод може да даде само малкото, което такъв човек е извършил извън кръга на всекидневните си интереси. Не бива обаче да мислим, че тук най-важно е онова, което носи „земна слава“ или нещо подобно. Значение има тъкмо онова, което дори в най-тесните рамки на всекидневния живот кара човека да осъзнае, че всяко отделно нещо има значение за вечното развитие на битието.

Трябва да свикнем с мисълта, че в тази област човекът преценява нещата по различен начин, отколкото когато е потопен във физическия живот. Ако например е развил у себе си твърде малко от онова, което го сродява с петата област, в него възниква стремеж да заложи в себе си импулс за следващия физически живот. Този импулс насочва живота му така, че в неговата *съдба* (кармата) да се прояви съответната *последица* от този недостиг. В тази област на света на духовете човекът осъзнава като

безусловно необходимо за себе си онова, което в следващия земен живот му изглежда като изпълнена със страдание съдба и за което може дълбоко да скърби.

В петата област човекът живее в същинското си Себе. Затова тук е свободен от всичко, което произхожда от по-нисшите светове и го обгръща по време на въплъщенията. Тук той е такъв, какъвто винаги е бил и винаги ще бъде през поредицата от своите въплъщения. Тук той живее с намеренията, които трябва да осъществи чрез тези въплъщения, и ги приема в собственото си Себе. Когато погледне назад, усеща, че всичко преживяно в миналото ще стане част от намеренията, които трябва да осъществи в бъдеще. В него проблясва своеобразна памет за предишните му животи, а заедно с нея – и пророчески поглед към бъдещите му животи. Така става ясно, че Духът-Себе, както е наречен в тази книга, живее тук в присъщата му действителност – дотолкова, доколкото е развит. Той продължава да се развива и се подготвя, за да може при ново въплъщение да осъществи духовните намерения в земната действителност.

Ако след поредица от престои в света на духовете Духът-Себе се е развил дотам, че може напълно свободно да се движи в този свят, той все повече ще търси именно тук истинската си родина. Животът в духовния свят ще му стане толкова близък, колкото за земния човек е животът във физическата действителност. От този момент нататък Духът-Себе започва да се ръководи от гледните точки на духовния свят. За следващите си земни животи той ги възприема като свои – било повече или по-малко съзнателно, било несъзнателно. Себето може да се почувства част от божествения ред на света. Ограниченията и законите на земния живот не засягат най-дълбоката му същност. От духовния свят Себето черпи силата за всичко, което върши. Духовният свят е единство. Който живее в него, знае как Вечното е оформяло

миналото. Като изхожда от Вечното[13], той може да определя посоката на бъдещето си. Погледът към миналото се разширява, докато го обхване в пълнота.

След като достигне тази степен, човекът сам си поставя целите, които трябва да осъществи при следващото си въплъщение. От света на духовете той въздейства върху бъдещето си така, че то да се развива в хармония с истинното и духовното. Между две въплъщения човекът се намира сред всички онези възвишени Същества, пред чиито погледи божествената мъдрост е напълно разкрита. Това е възможно, защото човекът се е издигнал дотам, че вече може да я разбере. В шестата област на света на духовете всяко негово действие ще съответства напълно на *истинската същност на света*, защото там човекът не може да търси личната си изгода, а

[13] Думите „... като изхожда от Вечното, той може да определя посоката на бъдещето си“ се отнасят до особеното състояние на човешката душа през съответния период между смъртта и новото раждане. В състоянието си през този земен живот душата може да възприема удара на съдбата, сполетял човека във физическия свят, като нещо, което напълно противоречи на неговата воля. В живота между смъртта и раждането обаче в душата действа подобна на волята сила, която насочва човека към преживяването на този удар.

Душата сякаш вижда, че носи в себе си несъвършенство от предишни земни животи – несъвършенство, породено от неблагородна постъпка или мисъл. Между смъртта и раждането у нея се поражда подобен на волята импулс да уравновеси това несъвършенство. Затова душата придобива склонност сама да си навлече нещастие през следващия земен живот, за да го изстрада и така да постигне уравновесяване.

Вече въплътена във физическо тяло, душата не подозира, че в чисто духовния живот преди раждането сама е определила пътя си към сполетелия я удар на съдбата. Онова, което от земна гледна точка изглежда напълно нежелано, е желано от душата в свръхсетивния свят. „Като изхожда от Вечното, той може да определя посоката на бъдещето си.“

единствено онова, което трябва да стане според правилния ход на световното развитие.

Седмата област на света на духовете отвежда човека до границата на трите свята. Тук той се изправя пред „жизнените ядра“ на съществата. Тези духовни ядра идват от по-висши светове и се пренасят в трите описани свята, за да изпълнят задачите си в тях. На тази граница човекът разпознава и самия себе си в собственото си „жизнено ядро“. Следователно за него загадките и на трите свята вече трябва да са разгадани. Така той обхваща с поглед целия живот на трите свята.

При обичайните условия на физическия живот човекът не съзнава способностите на душата, чрез които тя има описаните тук преживявания в духовния свят. В несъзнаваните дълбини на душата тези способности въздействат върху телесните органи, чрез които човек осъзнава физическия свят. Тъкмо затова самите душевни способности не могат да бъдат възприети в *този* свят. По същия начин и окото не вижда *самото себе си,* защото в него действат силите, чрез които всичко останало става видимо.

Не можем да преценим доколко животът на човека между раждането и смъртта може да е резултат от предишни земни животи, ако го разглеждаме от гледната точка на самия земен живот. Първоначално обаче неизбежно изхождаме именно от нея. От тази гледна точка земният живот може например да ни изглежда изпълнен със страдание, белязан от несъвършенство и така нататък. Ако обаче го разгледаме от гледна точка *извън* самия земен живот, тъкмо *този* негов облик – със страданието и несъвършенството – трябва да ни се разкрие като резултат от предишни животи. Душата се освобождава от условията на телесния живот, когато поеме по пътя на познанието, който ще бъде описан в една от следващите глави. Тогава може да възприема в *образи*

преживяванията, през които преминава между смъртта и новото раждане. Такова възприятие ни позволява да опишем в общи линии процесите в света на духовете, както направихме тук. Ще разберем правилно даденото тук описание само ако не забравяме, че цялостното състояние на душата във физическото тяло е различно от състоянието ѝ при чисто духовното преживяване.

V. Физическият свят и връзката му с душевния свят и със света на духовете

Формите на душевния свят и на света на духовете не могат да се възприемат чрез външните сетива. Наред с тези два свята съществува и трети – светът на предметите, достъпни за сетивно възприятие. През телесния си живот човекът живее едновременно и в трите свята. Той възприема нещата от сетивния свят и действа върху тях. Върху него въздействат и формите на душевния свят – чрез силите си на симпатия и антипатия. На свой ред собствената му душа поражда вълни в душевния свят със своите склонности и антипатии, желания и влечения. Духовната същност на нещата пък се отразява в мисловния му свят. Като мислещо духовно същество самият човек е гражданин на света на духовете и е свързан с всичко живо в тази област.

Така става ясно, че сетивният свят е само част от всичко, което заобикаля човека. От общия свят, който заобикаля човека, тази част се откроява с известна самостоятелност, защото сетивата могат да възприемат нея, но оставят извън внимание душевното и духовното, които също принадлежат към този свят.

Парче лед, което плава във вода, е от същото вещество като водата около него, но се отличава от нея по определени свойства. Същото важи и за нещата, достъпни за

сетивата: по своята субстанция те не се различават от двата заобикалящи ги свята – душевния свят и света на духовете. Различават се от тях по свойствата, които ги правят сетивно възприемаеми. Казано донякъде образно, сетивните неща са сгъстени духовни и душевни форми – именно това сгъстяване ги прави достъпни за сетивното възприятие. Както ледът е само една от формите, в които съществува водата, така сетивните неща са само една от формите, в които съществуват душевните и духовните същества. Който е разбрал това, разбира и следното: както водата може да се превърне в лед, така светът на духовете може да премине в душевния свят, а душевният свят – в сетивния.

От тази гледна точка става ясно и защо човек може да мисли за сетивните неща. Всеки мислещ човек би трябвало да се запита: каква е връзката между мисълта за един камък и самия камък? Този въпрос се очертава с пълна яснота пред духовния поглед на хората, които вникват особено дълбоко във външната природа. Те усещат съзвучие между човешкия мисловен свят и строежа и устройството на природата. Великият астроном Кеплер например говори с прекрасни думи за тази хармония:

„Истина е, че божественият зов, който призовава хората да изучават астрономия, е записан в самия свят – не с думи и срички, а по същество, чрез съответствието на човешките понятия и сетива с взаимната обвързаност на небесните тела и техните състояния."

Човек може да разбере сетивните неща чрез мисленето си само защото те не са нищо друго освен сгъстени духовни същества, до които се издига с мислите си. Сетивните неща произхождат от света на духовете и са само друга *форма* на духовните същества. Когато мисли за тях, човек отвръща вътрешния си поглед от сетивната им форма и го насочва към духовните им първообрази.

Разбирането на едно нещо чрез мисленето прилича на процеса, при който химикът първо разтопява твърдо тяло чрез нагряване, а след това го изследва в течно състояние.

Духовните първообрази на сетивния свят се разкриват в различните области на света на духовете. В петата, шестата и седмата област те все още съществуват като живи зародиши, а в четирите по-нисши се оформят като духовни форми. Когато чрез мисленето се стреми да разбере сетивните неща, човешкият дух възприема тези духовни форми като отражения, подобни на сенки. А който се стреми към духовно разбиране на заобикалящия го свят, се пита как от сгъстяването на тези форми е възникнал сетивният свят.

Човешките сетива най-напред различават в околния свят четири ясно разграничени степени: минерална, растителна, животинска и човешка. Минералното царство възприемаме със сетивата, а разбираме чрез мисленето. Когато мислим за минерално тяло, пред нас са две неща: сетивният предмет и мисълта за него. Затова трябва да си представим самия сетивен предмет като сгъстено мисловно същество. Минералите си въздействат отвън: един се сблъсква с друг, привежда го в движение, нагрява го, осветява го, разтваря го и т.н. Човек може да изрази това външно въздействие чрез мисли. Той проследява с мисълта си как минералите закономерно си въздействат отвън. Така от отделните му мисли се изгражда мисловен образ на целия минерален свят. Този образ е отражение на първообраза на целия минерален сетивен свят. Този първообраз съществува *като едно цяло* в духовния свят.

В растителното царство към външното взаимодействие между нещата се прибавят растежът и размножаването. Растението расте и поражда от себе си същества от своя вид. Към онова, което човек среща в минералното

царство, тук се прибавя *животът*. Един прост размисъл върху този факт показва, че растението носи в себе си силата да изгражда собствената си *жива форма* и да я възпроизвежда в друго същество от своя вид. В газовете, течностите и т.н. минералните вещества са безформени. Формите на кристалите заемат междинно място между това безформено състояние и живата форма на растителния свят. В кристалите трябва да търсим прехода от безформения минерален свят към живата способност на растителното царство да образува форми.

И в минералното, и в растителното царство сетивата възприемат процес на оформяне. В него трябва да разпознаем чисто духовен процес, достигнал чрез сгъстяване до сетивна проява. Той протича, когато духовните зародиши от трите висши области на света на духовете се оформят като духовни форми в по-нисшите му области. В духовния свят първообразът на кристализацията е преходът от безформен духовен зародиш към *оформена* духовна форма. Когато този преход се сгъсти дотам, че резултатът му стане достъпен за сетивата, той се проявява в сетивния свят като процес на минерална кристализация.

И в растителния живот има оформен духовен зародиш. Но тук вече оформеното същество запазва живата способност да образува форми. При кристала духовният зародиш губи тази способност в самия процес на оформянето си. Той изчерпва цялата си формообразуваща сила в създадената форма. Растението, напротив, има не само форма, но и способност да образува форми. В неговия живот е запазена формообразуващата способност на духовните зародиши от висшите области на света на духовете. Следователно, подобно на кристала, растението е форма, но същевременно и формообразуваща сила. Освен формата, която първичните духовни същества са придобили в растението, върху него действа и друга

форма, носеща отпечатъка на духовните същества от висшите области.

Сетивата възприемат в растението само онова, което се проявява в завършения му облик. Формообразуващите същества, които придават жизненост на този облик, присъстват в растителното царство, но остават недостъпни за сетивата. Днес физическото око вижда малката лилия, а след време – порасналата. Но формообразуващата сила, която изгражда порасналата лилия от малката, остава невидима за него. Съществото, което носи тази сила, е дейната и невидима за сетивата част от растителния свят.

Духовните зародиши са слезли с една степен, за да действат в царството на формите. В Духовната наука можем да говорим за елементарни царства. Първичните форми, които още не са придобили облик, можем да наречем *първо елементарно царство*. Тогава към *второто елементарно царство* принадлежат невидимите за сетивата същества, действащи като формообразуващи сили. Те са майсторите, които осъществяват растежа на растенията.

В животинския свят към способностите за растеж и размножаване се прибавят усещането и нагонът. Те са прояви на *душевния свят*. Същество, надарено с тях, принадлежи към този свят: получава впечатления от душевния свят и на свой ред въздейства върху него. Всяко усещане и всеки нагон у животното възникват от дълбините на животинската му душа. Формата на животното е по-трайна от усещането или нагона.

Можем да кажем: променящата се форма на растението се отнася към неизменната форма на кристала така, както животът на усещанията у животното – към неговата по-трайна жива форма. Сякаш цялото съществуване на растението се изчерпва с действието на формообразуващата сила: през живота си то прибавя към себе

си все нови форми. Най-напред образува корена, после листните форми, а след тях – цветовете и т.н. Животното завършва изграждането си, като придобива цялостна форма, и в нея развива променливия живот на усещанията и нагоните. Този живот съществува в душевния свят.

Както растението е същество, което расте и се размножава, така животното е същество, което усеща и развива своите нагони. За животното усещанията и нагоните са безформеното, което се развива във все нови форми. В крайна сметка процесите, които са първообрази на усещанията и нагоните, протичат в най-висшите области на света на духовете. Но самите усещания и нагони действат в душевния свят. В животинския свят растежът и размножаването се направляват от същества, които действат като невидими за сетивата сили. Към тях се присъединяват други същества, слезли с още една степен – в душевния свят. В животинското царство тези безформени същества се обличат в душевни обвивки и като майстори пораждат усещанията и нагоните. Те са истинските строители на животинските форми. В Духовната наука областта, към която принадлежат, може да се нарече *трето елементарно царство*.

Освен способностите, посочени при растенията и животните, човекът има и способността да преработва усещанията си в представи и мисли и чрез мисленето да управлява нагоните си. Мисълта, която в растението се проявява като форма, а в животното – като душевна сила, при човека се проявява в собствената си форма – като мисъл. Животното е душа, човекът е дух. Духовното същество е слязло с още една степен: при животното то изгражда душата, а при човека е навлязло в самия материален свят, достъпен за сетивата.

Духът присъства в сетивното тяло на човека. Понеже обаче се явява в сетивна обвивка, духът може да се разкрие само като мисъл. Тя е отражение на духовното

същество и наподобява сянка. В човека духът се проявява при условията, зададени от физическото устройство на мозъка. Но затова пък духът е станал и вътрешната същност на човека. Безформената духовна същност се проявява в човека под формата на мисъл, в растението – като облик, а в животното – като душа.

Ето защо като мислещо същество човекът няма извън себе си елементарно царство, което да го изгражда. При човека това елементарно царство действа вътре в сетивното му тяло. Върху човека въздействат и елементарни същества от същия вид като онези, които действат върху растенията и животните. Въздействието им върху него засяга само формата му и способността му да усеща. Мисловният му организъм обаче се изгражда изцяло отвътре, в самото физическо тяло. В телесния организъм, чрез който духът се проявява у човека – в неговата нервна система, развила се до напълно оформен мозък, – виждаме със сетивата онова, което в растенията и животните действа като невидима за сетивата сила.

Поради това животното има усещане за себе си, а човекът – самосъзнание. В животното духът усеща себе си като душа, но все още не се осъзнава като дух. В човека духът познава себе си като дух, макар че поради физическите условия се проявява само като сенчесто отражение на духа – като мисъл.

В този смисъл тройственият свят се подразделя на следните царства:

1. Царство на първообразните безформени същества (първо елементарно царство).

2. Царство на формообразуващите същества (второ елементарно царство).

3. Царство на душевните същества (трето елементарно царство).

4. Царство на създадените форми (кристални форми).

5. Растително царство: то се проявява във форми,

достъпни за сетивата, но върху него действат формообразуващите същества.

6. Животинско царство: то се проявява във форми, достъпни за сетивата, но върху него действат както формообразуващите същества, така и съществата, които се проявяват в душевния живот.

7. Човешко царство: неговите форми са достъпни за сетивата; върху него действат както формообразуващите същества, така и съществата, които се проявяват в душевния живот. В него самият дух приема формата на мисъл в сетивния свят.

Оттук става ясно как основните съставни части на човека, докато той живее в тяло, са свързани с духовния свят. Физическото тяло, етерното тяло, сетивното тяло и Разсъдъчната душа трябва да разбираме като първообрази от света на духовете, сгъстени в сетивния свят. Когато човешкият първообраз се сгъсти до сетивна проява, възниква физическото тяло. Затова физическото тяло може да се нарече същество от първото елементарно царство, сгъстено дотам, че да стане достъпно за сетивата.

Етерното тяло възниква под действието на същество, което поддържа така получената форма подвижна. Това същество действа и в сетивното царство, но самото то остава недостъпно за сетивата. За да опишем това същество напълно, трябва да добавим, че то произхожда от най-висшите области на света на духовете. След това във втората област на този свят се оформя като първообраз на живота и като такъв действа в сетивния свят. Съществото, което изгражда сетивното тяло, също произхожда от най-висшите области на света на духовете. В третата област на този свят се оформя като първообраз на душевния свят и като такъв действа в сетивния свят. Разсъдъчната душа се образува по следния начин: в четвъртата област на света на духовете първообразът на

мислещия човек приема формата на мисъл. Когато тази мисъл действа непосредствено в сетивния свят, тя се проявява като мислещ човек.

Така човекът се намира в сетивния свят; така духът действа върху физическото, етерното и сетивното тяло на човека, а в Разсъдъчната душа се проявява самият дух. Първообразите действат върху трите нисши съставни части като същества, които в известен смисъл се намират извън човека. В Разсъдъчната душа обаче самият човек започва съзнателно да работи върху *себе си*. Същите същества, които работят върху физическото му тяло, изграждат и минералната природа. Върху етерното му тяло действат същества от същия вид като онези, които живеят в растителното царство, а върху сетивното му тяло – същества от същия вид като онези, които живеят в животинското царство. И двата вида същества остават невидими за сетивата, но действат и в съответните царства.

Така различните светове си взаимодействат. Светът, в който живее човекът, изразява тяхното взаимодействие.

* * *

Ако схванем сетивния свят по този начин, ще ни станат понятни и Същества, различни по вид от обитателите на четирите споменати природни царства. Такова Същество е Духът на народа. Той не се разкрива пряко на сетивата, а се проявява в общите за даден народ усещания, чувства, склонности и т.н. Не се въплъщава във форма, достъпна за сетивата. Както човекът придава на тялото си форма, достъпна за сетивата, така Духът на народа изгражда своето тяло от субстанцията на душевния свят. Това душевно тяло е като облак, в който живеят хората от този народ. Въздействията на това душевно тяло се проявяват в душите на членовете на народа, но самото

тяло не произлиза от тези души. Без тази представа Духът на народа остава за човека смътен мисловен образ, лишен от действително съществуване и живот – празна абстракция. Същото важи и за онова, което наричаме Дух на времето.

Нещо повече: така духовният поглед се разширява и обхваща множество други същества – както по-нисши, така и по-висши. Те живеят около човека, но остават недостъпни за сетивата му. Хората, способни на духовно съзерцание, ги възприемат и могат да ги опишат. Към по-нисшите видове спадат всички същества, които наблюдателите на духовния свят описват като саламандри, силфи, ундини и гноми.

Едва ли е нужно да се уточнява, че подобни описания не могат да се приемат за *точни образи* на духовната действителност, която стои зад тях. Ако бяха такива образи, светът, който представят, нямаше да бъде духовен, а грубо сетивен. Те служат за онагледяване на духовна действителност, която може да бъде представена само по този начин – чрез сравнения.

Напълно разбираемо е човек, който признава единствено сетивното възприятие, да смята такива същества за плод на разюздано въображение и суеверие. Разбира се, човек никога не може да ги види със сетивните си очи, защото тези същества нямат сетивно тяло. Да приемаме тези същества за действителни не е суеверие. Суеверие е да вярваме, че тези същества могат да се възприемат със сетивата.

Такива същества участват в изграждането на света и човек ги среща веднага щом навлезе във висшите области на света, недостъпни за телесните сетива. Суеверни са не онези, които виждат в подобни описания образи на духовни действителности, а онези, които приемат самите образи за сетивна действителност, както и онези, които отхвърлят духа, защото смятат, че трябва

да отхвърлят сетивния образ. Трябва да спомена и съществата, които не слизат до душевния свят. Обвивката им е образувана единствено от форми, принадлежащи на света на духовете. Щом отвори духовното си око и духовното си ухо за тези същества, човек ги възприема и общува с тях. Тогава разбира много неща, които иначе би могъл само да наблюдава, без да ги проумява. Светът около него се прояснява: той вижда причините за онова, което в сетивния свят се проявява като следствия. Той разбира и онова, което без духовното си око би отрекъл изцяло или за което би трябвало да се задоволи с думите: „Има повече неща на небето и земята, отколкото вашата ученост може да си представи."

Хората с по-фино духовно усещане изпитват безпокойство, когато смътно долавят около себе си свят, различен от сетивния. Налага им се да се лутат в него като слепци сред видими предмети. Само ясното познание за тези висши области на съществуването – задълбоченото разбиране на онова, което става в тях – може действително да укрепи човека и да го отведе към истинското му предназначение. Когато прозре онова, което е скрито за сетивата, човек разширява собственото си същество. Тогава започва да възприема живота си *преди* това разширяване като „сън за света".

VI. За мисловните форми и човешката аура

Както вече посочихме, човек може да възприеме формите в някой от трите свята като действителни само ако притежава необходимите за това способности или органи. Така например само добре развитото око му позволява да възприема определени процеси в пространството като светлинни явления. Каква част от действителността се разкрива пред едно същество, зависи от неговата възприемчивост. Затова човек никога не бива да

твърди, че действително съществува само онова, което сам е способен да възприеме. Много неща могат да бъдат действителни, макар да му липсват органите, чрез които да ги възприеме. Душевният свят и светът на духовете са също толкова действителни, колкото сетивният свят – дори са действителни в много по-висш смисъл. Сетивното око наистина не вижда чувствата и представите, но това не ги прави по-малко действителни.

Както чрез външните си сетива човек възприема телесния свят, така чрез духовните си органи възприема чувствата, влеченията, инстинктите, мислите и тъй нататък. И както сетивното око вижда процесите в пространството като цветови явления, така вътрешните сетива възприемат споменатите душевни и духовни явления по начин, сходен с възприемането на сетивните цветове. Какво точно означава това, може да разбере напълно само онзи, който е извървял описания в следващата глава път на познанието и така е развил вътрешните си сетива.

Човекът с развити вътрешни сетива възприема свръхсетивно както душевните явления в обкръжаващия го душевен свят, така и духовните явления в духовната област. Чувствата, които долавя у други същества, се излъчват от тях като светлинни явления, а мислите, към които насочва вниманието си, се разпространяват в духовното пространство. Когато един човек насочи мисъл към друг, тя се разкрива пред духовното възприятие като реално явление. Съдържанието ѝ живее единствено в душата на мислещия, но поражда въздействия в духовния свят – тъкмо *тези* въздействия духовното око възприема като явление. Мисълта действително се излъчва от едно човешко същество и се насочва към друго. Духовно виждащият възприема въздействието ѝ върху другия човек като процес в духовния свят. Затова човекът с отворени духовни сетива възприема физическия

човек само като част от цялостното човешко същество – като център на душевни и духовни излъчвания.

Тук можем само да загатнем за богатия и многообразен свят, който се разкрива пред духовно виждащия. Една човешка мисъл, която иначе слушателят схваща само чрез мисленето си, се явява например като духовно възприемаемо цветово явление. Цветът ѝ съответства на нейния характер. Цветът на мисълта, породена от сетивно влечение, се различава от цвета на мисълта, която служи на чистото познание, на благородната Красота или на вечното Добро.

Породените от сетивния живот мисли преминават през душевния свят в червени цветови оттенъци. Мисълта, чрез която мислещият се издига до по-висше познание, се явява в красив светложълт цвят, а породената от всеотдайна любов сияе във великолепно розово-червено. В свръхсетивната си форма мисълта изразява и своето съдържание, и степента на своята яснота и точност. Ясната и точно оформена мисъл се явява като отчетливо очертана форма, а неясната и объркана представа – като размита, облакоподобна форма.

Така душевно-духовната същност на човека се разкрива като свръхсетивната част от *цялостното* му същество.

Когато духовното око наблюдава физическия човек в действие, то вижда как от него струят цветови излъчвания и го обгръщат като облак с приблизително яйцевидна форма. Тези излъчвания образуват *човешката аура*. Големината ѝ е различна при отделните хора. Средно *целият* човек с аурата си изглежда приблизително два пъти по-висок и четири пъти по-широк от физическия човек.

В аурата преливат най-различни цветови оттенъци. Това преливане е точен образ на вътрешния живот на човека. Както се мени този вътрешен живот, така се

менят и отделните цветови оттенъци. Някои трайни качества – дарби, навици и черти на характера – обаче се изразяват в постоянни основни цветови оттенъци.

Хората могат погрешно да разберат какво тук се нарича „аура“, ако все още нямат собствен опит с „пътя на познанието“, описан в една от следващите глави на тази книга. Те могат да си представят, че описаните тук „цветове“ се явяват пред душата по същия начин, по който физическият цвят се явява пред окото. Но такъв „душевен цвят“ би бил просто халюцинация. Духовната наука няма ни най-малко общо с подобни халюцинации и тук изобщо не става дума за *такива впечатления*.

За да си съставим правилна представа, трябва да имаме предвид следното. *Душата* не само възприема *физическия цвят* чрез сетивата, но и го *преживява вътрешно*. Когато окото възприема жълта повърхност, душевното преживяване е едно, а когато възприема синя – друго. Нека наречем тези две преживявания „преживяване на жълтото“ и „преживяване на синьото“. Душата, поела по пътя на познанието, изпитва същото „преживяване на жълтото“, когато възприема проявите на душевна активност у други същества. А когато възприема състоянията им на душевна всеотдайност, изпитва „преживяване на синьото“.

Когато духовно виждащият възприема някаква представа в душата на друг човек, той не вижда същото „синьо“, което вижда във физическия свят. Съществено е друго: преживяването му дава основание да нарече тази представа „синя“, както човекът във физическия свят нарича например една завеса „синя“. Също толкова *съществено* е духовно виждащият да съзнава, че преживяването му е независимо от тялото. Така той може да говори за стойността и значението на душевния живот в един свят, който не се възприема чрез човешкото тяло. Макар че този смисъл на изложението непременно

трябва да се има предвид, за духовно виждащия все пак е напълно естествено да говори за „синьо“, „жълто“, „зелено“ и така нататък в аурата.

Обликът на аурата се изменя значително според темперамента и душевните заложби на човека, както и според степента на духовното му развитие. Аурата на човек, който изцяло се отдава на животинските си влечения, е съвсем различна от аурата на онзи, чийто живот е наситен с мисли. Не по-малка е разликата между аурата на религиозно настроения човек и аурата на онзи, който е погълнат от дребните преживявания на всекидневието. В аурата се изразяват и всички променливи настроения, склонности, радости и болки.

За да разберем значението на различните цветови оттенъци, трябва да сравняваме аурата при различни душевни преживявания. Нека най-напред разгледаме онези, в които афектите са силно изразени. Тези преживявания могат да се разделят на два вида. При първия вид афектите в душата се пораждат предимно от животинската природа. При втория те приемат по-фина форма и са, така да се каже, силно повлияни от размисъла. При преживяванията от първия вид през определени части на аурата преминават потоци от кафяви и червено-жълти цветове в най-различни оттенъци.

При по-финитe афекти на същите места се появяват по-светли червено-жълти и зелени тонове. Забелязва се, че колкото по-развита е интелигентността, толкова по-често се срещат зелените тонове. Но и много умни хора, изцяло погълнати от задоволяването на животинските си влечения, имат много зелено в аурата си. Това зелено обаче винаги е примесено в по-голяма или по-малка степен с кафяво или кафяво-червено. През голяма част от аурата на хората с ниска интелигентност преминават огненочервени или дори тъмни кървавочервени потоци.

Когато душата спокойно преценява и размишлява,

аурата изглежда съвсем различно, отколкото при състояния на афект. При такова спокойно душевно състояние кафеникавите и червеникавите тонове отстъпват, а различните оттенъци на зеленото изпъкват. При напрегнато мислене аурата има приятен основен зелен тон. Такава аура имат предимно хората, за които може да се каже, че умеят да се справят във всякакви житейски обстоятелства.

Сините цветови оттенъци се появяват при душевни състояния на всеотдайност. Колкото повече човек се посвещава на дадено дело, толкова по-силно изпъкват сините оттенъци. И тук се срещат два съвсем различни типа хора. Едните не са свикнали да развиват силата на мисълта си. Това са пасивни души, които сякаш могат да допринесат за хода на световните събития единствено със своето „добросърдечие“. Аурата им свети меко в красиво синьо. Така изглежда и аурата на много всеотдайни и религиозни хора. Подобна аура имат състрадателните души и онези, които с радост се отдават на живот, изпълнен с добри дела. Ако тези хора са и интелигентни, зелените и сините потоци се редуват или самото синьо придобива зеленикав оттенък.

При активните души, за разлика от пасивните, синьото в аурата се изпълва отвътре със светли оттенъци. Изобретателните хора – онези, които имат плодотворни мисли – сякаш излъчват светли оттенъци от някакъв вътрешен център. В най-висока степен това важи за личностите, които наричаме „мъдри“, и особено за онези, които са изпълнени с плодотворни идеи. Изобщо всичко, което свидетелства за духовна активност, се проявява по-скоро като лъчи, разпростиращи се отвътре. Онова, което произлиза от животинската природа, напротив, преминава през аурата във вид на облаци с неправилни очертания.

Окраската на тези форми в аурата зависи от това дали

представите, породени от душевната дейност, служат на собствените животински влечения на човека, или на идеални, надлични интереси. В аурата на човек с изобретателен ум, който насочва всичките си мисли към задоволяването на сетивните си страсти, се появяват тъмни синьо-червени оттенъци. При онзи, който безкористно поставя мислите си в служба на дадено дело, се явяват светли червено-сини тонове. Духовният живот, съчетан с благородна всеотдайност и способност за саможертва, се изразява в розово-червени или светловиолетови цветове.

Не само основното състояние на душата, но и преходните афекти, настроения и други вътрешни преживявания се проявяват в аурата чрез цветови преливания. Внезапният пристъп на силен гняв поражда червени преливания. Когато засегнатото чувство за достойнство се прояви във внезапен изблик, в аурата могат да се видят тъмнозелени облаци. Цветовите явления обаче невинаги имат неправилна, облакоподобна форма – те могат да приемат и правилни, ясно очертани форми. Ако например забележим у някого пристъп на страх, виждаме този страх в аурата като вълнообразни сини ивици със синьо-червеникав отблясък, които се простират отгоре надолу. При човек, който напрегнато очаква определено събитие, могат да се видят червено-сини ивици, които непрестанно преминават лъчеобразно през аурата отвътре навън.

Чрез точно духовно възприятие може да се долови всяко усещане, породено у човека от външно въздействие. В аурата на хората, които се вълнуват силно от всяко външно впечатление, непрестанно проблясват малки синьо-червени точки и петънца. При хората, у които външните впечатления не пораждат толкова силни усещания, тези петънца имат оранжево-жълта или красива жълта окраска. Така наречената „разсеяност“ се

проявява като синкави петна със зеленикав оттенък, чиято форма се мени в по-голяма или по-малка степен.

Когато духовното виждане е по-високо развито, в „аурата“, която обгръща човека и сияе около него, могат да се различат три вида цветови явления.

Цветовете от първия вид са повече или по-малко непрозрачни и матови. В сравнение с цветовете, които вижда физическото око, те, разбира се, изглеждат ефирни и прозрачни. В самия свръхсетивен свят обаче те изпълват пространството като мъгливи форми и го правят сравнително непрозрачно. Цветовете от втория вид сякаш се състоят изцяло от светлина. Те озаряват пространството, което изпълват, и го превръщат в пространство от светлина.

Съвсем различни са цветовите явления от третия вид. Те сияят, искрят и блещукат. Те не просто осветяват пространството, което изпълват, а го изпълват и пронизват със сияние. В тях има нещо дейно и вътрешно подвижно. В първите два вида има нещо спокойно и лишено от блясък. Цветовете от третия, напротив, сякаш непрестанно се раждат от самите себе си. Първите два вида изпълват пространството като фина течност, която остава неподвижна в него, а третият го изпълва с непрестанно разгарящ се живот и неспирно движение.

Тези три вида цветове в човешката аура не са просто разположени един до друг в отделни части на пространството. Те проникват един в друг по най-разнообразни начини. На едно и също място в аурата може да се наблюдава как и трите вида преливат един в друг – както едно физическо тяло, например камбана, може едновременно да се вижда и да се чува. Затова аурата е изключително сложно явление: може да се каже, че в нея има три аури, разположени една в друга и взаимно проникващи се. Можем да ги разграничим ясно, ако насочваме вниманието си ту към едната, ту към другата аура.

При свръхсетивното наблюдение постъпваме така, както при сетивното, когато например затваряме очи, за да се отдадем изцяло на впечатлението от музикално произведение.

За всеки от трите вида цветове духовно виждащият разполага, така да се каже, с отделен вид органи. За да наблюдава без смущения, той може да отвори органите от единия вид за впечатленията, а останалите да затвори. В началото у него може да са развити само органите за възприемане на първия вид цветове. Тогава той може да вижда само едната аура, а другите две остават невидими за него. По същия начин някой може да е възприемчив към първите два вида цветове, но не и към третия. Дарбата за духовно виждане достига по-висока степен, когато човек може да наблюдава и трите аури и при изучаването им да насочва вниманието си последователно към всяка от тях.

При свръхсетивното възприятие тройната аура се разкрива като видим израз на човешката същност. В нея стават видими трите съставни части на човека: тяло, душа и дух.

Първата аура отразява като в огледало въздействието на тялото върху човешката душа. Втората отразява самостоятелния живот на душата, която вече се е издигнала над непосредствените сетивни въздействия, но още не служи на Вечното. Третата показва доколко вечният дух е придобил власт над преходния човек.

Когато се описва аурата, трябва изрично да се подчертае, че тези явления са трудни не само за наблюдение, но преди всичко за описание. Ето защо подобни изложения трябва *да се приемат единствено като подтик*. За духовно виждащия особеностите на душевния живот се изразяват в начина, по който е устроена аурата.

Когато духовно виждащият наблюдава човек, отдаден изцяло на изпитваните в момента сетивни влечения и

желания, както и на моментните външни дразнения, първата аура се разкрива пред него в най-крещящи цветови оттенъци. Втората е едва развита и в нея се виждат само оскъдни цветови форми, а третата е едва загатната: тук-там проблясва малка цветна искра. Тази искра показва, че дори при такава душевна нагласа Вечното живее у човека като заложба, но въздействието на сетивното, описано тук, го изтласква на заден план.

Колкото повече човек се освобождава от властта на влеченията си, толкова по-ненатрапчива става първата част на аурата. Втората постепенно се разширява, а сияйната ѝ сила все повече изпълва цветната обвивка, която обгръща физическия човек. Колкото повече човек се проявява като служител на Вечното, толкова по-ясно се разкрива великолепната трета аура – онази част, която показва доколко той е гражданин на духовния свят.

Чрез тази част на човешката аура Божественото Себе се излъчва в земния свят. Доколкото тази аура се проявява у хората, те са пламъци, чрез които Богът озарява света. Тази част на аурата показва доколко хората умеят да живеят не за себе си, а за вечната Истина, благородната Красота и Доброто. Тя показва и доколко са надмогнали собствените си тесни граници, за да се принесат в жертва на олтара на великото световно дело.

Така аурата изразява онова, което човек е направил от себе си в хода на своите въплъщения.

И трите части на аурата съдържат цветове с най-различни оттенъци, но характерът им се изменя според степента на човешкото развитие. В първата част на аурата влеченията в своя неразвит вид могат да се видят във всички оттенъци от червено до синьо – тук всички тези цветове са мътни и неясни. Натрапчивите червени оттенъци говорят за сетивни желания, плътски наслади и страст към удоволствията на небцето и стомаха.

Зелените оттенъци, изглежда, се срещат най-вече у

хора с нисша природа, склонни към душевна притъпеност и безразличие. Такива хора лакомо се отдават на всяко удоволствие, но избягват усилията, необходими, за да го постигнат. Когато страстите пораждат у човека силен стремеж към някаква цел, за чието постигане придобитите му способности не са достатъчни, се появяват кафеникавозелени и жълтеникавозелени цветове в аурата. Някои съвременни начини на живот направо пораждат аури от този вид.

Когато чувството за собствения Аз се корени изцяло в нисши склонности и затова представлява най-ниската степен на егоизма, то се проявява в цветови оттенъци от мътножълто до кафяво. Ясно е, че животинските влечения могат да придобият и положителен характер. Съществува чисто природна способност за саможертва, силно развита още в животинското царство. В естествената майчина любов подобно животинско влечение достига най-красивото си проявление. В първата аура такива безкористни природни влечения се проявяват в оттенъци от светлочервеникаво до розово-червено. Страхливостта и склонността лесно да се стряскаме от сетивни въздействия се проявяват като кафяво-сини или сиво-сини цветове в аурата.

И във втората аура се срещат най-различни цветови оттенъци. Силно развитото самочувствие, гордостта и честолюбието се проявяват в кафяви и оранжеви форми. Любопитството също се проявява като червено-жълти петна. Светложълтото показва ясно мислене и интелигентност, а зеленото – разбиране на живота и света. Децата, които схващат лесно, имат много зелено в тази част на аурата си. Добрата памет, както изглежда, се проявява във втората аура чрез зелено-жълт цвят. Розово-червеното говори за доброжелателна и любяща природа, а синьото е знак за религиозна отдаденост. Колкото повече тази отдаденост се доближава до

религиозна пламенност, толкова повече синьото преминава във виолетово. Идеализмът и сериозното отношение към живота, разбирани в по-висш смисъл, се виждат като индиговосиньо.

Основните цветове на третата аура са жълто, зелено и синьо. *Светложълто* се появява, когато възвишени и всеобхватни идеи изпълват мисленето и човек разбира отделното като част от цялостния божествен ред на света. Когато мисленето е интуитивно и напълно свободно от сетивни представи, жълтото придобива златист блясък. *Зеленото* изразява любовта към всички същества, а *синьото* – безкористната способност на човека да се жертва за всички същества.

Ако тази способност за саможертва прерасне в силна воля, която дейно служи на света, синьото изсветлява до светловиолетово. Ако душевната същност е достигнала по-висока степен на развитие, но в нея все още има гордост и честолюбие като последни остатъци от личния егоизъм, наред с жълтите оттенъци се появяват и такива, които преливат към оранжево. Трябва обаче да се отбележи, че цветовете в *тази* част на аурата значително се различават от оттенъците, които човек е свикнал да вижда в сетивния свят. Тук духовно виждащият съзира красота и възвишеност, с които нищо в обикновения свят не може да се сравни.

За да разберем правилно това описание на аурата, преди всичко трябва да имаме предвид, че *виждането на аурата* означава *разширяване* и *обогатяване* на онова, което възприемаме във физическия свят. Целта на това разширяване е да се познае онази страна на душевния живот, която има духовна действителност отвъд сетивния свят. Цялото това изложение няма *нищо общо* с разгадаването на характера или мислите на човека по някакви видения на аурата, които са само халюцинации. Целта е да разширим познанието си така, че то да

обхване и духовния свят, а не да се занимаваме със съмнителното изкуство да съдим за човешките души по техните аури.

* * *

Вероятно именно тази глава от книгата най-лесно може да породи недоразумения. Тъкмо тези разяснения дават на недоброжелателно настроените най-удобните поводи за възражения. Напълно естествено е например да се поиска твърденията на духовно виждащия в тази област да бъдат доказани чрез опити, съобразени с природонаучния начин на мислене. Може да се поиска няколко души, които твърдят, че виждат духовното в аурата, да застанат пред други хора и да оставят аурите на тези хора да им въздействат. След това нека духовно виждащите кажат какви мисли, усещания и тъй нататък възприемат в тези аури. Ако сведенията на духовно виждащите съвпаднат и се установи, че наблюдаваните хора действително са имали описаните усещания, мисли и така нататък, човек би бил готов да повярва в съществуването на аурата. Подобно разсъждение несъмнено е напълно в духа на природните науки. Тук обаче трябва да се има предвид следното.

Духовният изследовател работи върху собствената си душа с една цел: *именно да придобие способността за духовно виждане*. Дали след това в отделен случай ще възприеме нещо в духовния свят и *какво* ще възприеме, не зависи от него. Възприятието идва при него *като дар* от духовния свят. Той не може насила да предизвика подобно възприятие, а трябва да изчака то да му бъде дадено. *Намерението му* да предизвика възприятието никога не може да стане причина то да възникне. Природонаучният начин на мислене обаче изисква за експеримента тъкмо *това намерение*. На духовния свят не може да се заповядва. За да се осъществи подобен опит,

инициативата би трябвало да дойде от духовния свят. Едно Същество *в духовния свят* би трябвало да има намерението да разкрие мислите на един или повече хора пред един или повече духовно виждащи. Тогава тези духовно виждащи би трябвало по „духовен подтик“ да бъдат събрани, за да извършат наблюдението. В такъв случай сведенията им със сигурност биха съвпаднали. Колкото и парадоксално да изглежда всичко това за чисто природонаучното мислене, то е така. Духовните експерименти не могат да се провеждат по същия начин като физическите.

Духовно виждащият не може просто да си постави за цел да наблюдава аурата на непознат посетител. Тя се разкрива пред него, когато в духовния свят има основание за това. Тези няколко думи целят само да посочат кое в споменатото по-горе възражение може да породи недоразумение.

Задачата на Духовната наука е да покаже пътя, по който човек стига до виждането на аурата и така може от собствен опит да се убеди в нейното съществуване. Затова на онзи, който търси познание, тя може да отговори само: създай в собствената си душа условията за духовно виждане и ще видиш. Разбира се, би било по-удобно, ако можеше да се изпълни споменатото по-горе изискване за експеримент, съобразен с природонаучния начин на мислене. Но който отправя подобно изискване, показва, че не се е запознал истински дори с най-първите резултати на Духовната наука.

Описанието на човешката аура в тази книга няма за цел да задоволява жаждата за сензации, насочена към свръхсетивното. Когато става дума за духовния свят, жадуващият за сензации е удовлетворен само ако му бъде показано като „дух“ нещо, което в представата му не се различава от сетивните неща. Това му позволява удобно да остане с представите си в пределите на сетивното.

Казаното за особения начин, по който трябва да си представяме цвета на аурата, все пак би могло да предпази от подобно погрешно разбиране. Но който се стреми към правилно разбиране в тази област, трябва да проумее и друго: когато човешката душа *преживява* духовното и душевното, тя по необходимост изгражда пред себе си духовен, а не сетивен *образ* на аурата. Без такъв *образ* преживяването остава в несъзнаваното. Не бива да смесваме този образ със самото преживяване. Но трябва да сме наясно и че в този образ преживяването намира напълно точен израз. Този израз не е произволно създаден от съзерцаващата душа, а се *изгражда сам* в свръхсетивното възприемане.

Днес ще простят на природоизследователя, ако се почувства подтикнат да говори за някакъв вид човешка аура, както прави професор д-р Мориц Бенедикт в книгата си „Учение за багетата и махалото“:

„Има хора, макар и малцина, които са „приспособени към тъмнината“. По-голямата част от това малцинство вижда в тъмното много предмети *без* цветове, а само малко от тях виждат предметите и цветно... По-голям брой учени и лекари бяха изследвани в моята тъмна стая от двамата ми най-типични „приспособени към тъмнината“ наблюдатели... и у изследваните не можеше да остане основателно съмнение в правилността на наблюдението и описанието... „Приспособените към тъмнината“, които възприемат цветове, виждат отпред челото и темето сини, останалата дясна половина също синя, а лявата – червена или при някои... оранжево-жълта. Отзад се наблюдават същото разделение и същото оцветяване.“ Но ако духовният изследовател говори за аура, няма да му простят толкова лесно.

Тук няма да се произнасяме по разясненията на Бенедикт, които са сред най-интересните в съвременното природознание. Няма и да се възползваме от удобния

повод, за да „оправдаем“ Духовната наука чрез природознанието, както мнозина охотно правят.

Целта ни беше единствено да покажем как в конкретен случай един природоизследовател може да стигне до твърдения, които донякъде напомнят твърденията на Духовната наука. Трябва обаче ясно да подчертаем, че аурата, за която говорим в тази книга и която е достъпна за духовно възприятие, е съвсем различна от аурата, описана от Бенедикт и достъпна за изследване с физически средства. Човек изпада в груба заблуда, ако смята, че духовната аура може да бъде изследвана с външни природонаучни средства. Тя е достъпна единствено за духовно виждане, което човек развива, като следва пътя на познанието, описан в последната глава на тази книга. Недоразумение е и да се изисква духовно възприемаемото да се доказва като действително по същия начин, както сетивно възприемаемото.

Пътят на познанието

Всеки човек може сам да придобие познанието на Духовната наука, за която става дума в тази книга. Изложения като дадените тук изграждат мисловен образ на висшите светове. В известно отношение те са и първата стъпка към това човек сам да съзерцава висшите светове. Като мислещо същество човек може да намери своя път на познанието само ако тръгне от мисленето. Поднесена на човешкия разсъдък, такава картина въздейства плодотворно дори ако засега човек я възприема само като разказ за висши факти, които още не е съзрял сам. Защото възприетите мисли сами по себе си са сила и продължават да действат в мисловния му свят. Тази сила ще продължи да действа у него и ще пробуди дремещите му заложби. Затова се заблуждава онзи, който

смята, че е излишно да се задълбочава в подобна мисловна картина. Защото в мисълта той вижда само нещо лишено от реалност, нещо абстрактно. Но в основата на мисълта стои жива сила. За онзи, който има познание, мисълта е непосредствен израз на онова, което е съзрял в Духа. Предадена на друг човек, тя действа у него като *зародиш*, от който израства плодът на познанието.

Който се стреми към висше познание, но иска да избегне мисловния труд, като се опре на други свои способности, не разбира, че в сетивния свят тъкмо мисленето е най-висшата способност на човека. Затова на въпроса „Как сам да придобия висшите познания на Духовната наука?“ трябва да се отговори: „Най-напред се запознай с тях чрез онова, което са съобщили други.“ Ако възрази: „Искам сам да виждам; не искам да зная какво са видели други“, отговорът е: „Тъкмо усвояването на онова, което други са съобщили, е първото стъпало към собственото познание.“

Търсещият може да възрази: „Но така отначало съм принуден да вярвам сляпо.“ При подобно съобщение обаче не става дума за вяра или неверие, а единствено за непредубедено възприемане на чутото. Истинският духовен изследовател никога не говори с очакването, че ще му повярват сляпо. Той казва само: „Преживях това в духовните области на битието и разказвам за преживяното.“ Същевременно знае, че когато другият възприеме разказа за споделените преживявания и го превърне в предмет на собствените си мисли, у слушателя се пораждат живи сили за духовно развитие.

Казаното тук ще разбере правилно само онзи, който има предвид, че в дълбините на човешката душа се съдържа цялото знание за душевните и духовните светове. По „пътя на познанието“ човек може да изведе това знание наяве. Той може „да разбере“ не само онова, което сам е извлякъл от душата си, но и онова, което друг е

извлякъл от своята. Това е възможно дори ако самият той досега изобщо не се е подготвял да поеме по пътя на познанието. Когато душата не е замъглена от предразсъдъци, истинското духовно прозрение събужда способността ѝ да разбира. Несъзнаваното знание в нея откликва на духовния факт, открит от друг човек. Този отклик не е сляпа вяра, а правилна проява на здравия човешки разум.

Именно това разбиране, основано на здравия разум, трябва да се смята за много по-добра отправна точка и за самостоятелното познание на духовния свят, отколкото съмнителните мистични „вглъбявания“ и други подобни състояния. В тях човек често смята, че притежава нещо по-ценно от онова, което истинското духовно изследване представя на здравия човешки разум и което този разум е способен да признае.

Трябва възможно най-настойчиво да се подчертае: който иска да развие способностите си за висше познание, трябва да полага сериозни мисловни усилия. Това е особено важно, защото мнозина, които искат да станат „ясновидци“, подценяват именно този сериозен и изискващ самодисциплина труд. Те казват: „Мисленето не може да ми помогне; важни са усещането, чувството или нещо подобно.“ Отговорът е, че *никой* не може да стане „ясновидец“ във висшия, тоест истинския смисъл, ако преди това не е полагал упорит труд, за да навлезе в живота на мисълта.

Тук на мнозина пречи известна вътрешна леност. Те не я осъзнават, защото тя се прикрива зад презрение към „абстрактното мислене“, „безплодното умуване“ и така нататък. Но не разбираме мисленето, ако го отъждествяваме с безплодно трупане на отвлечени мисли. Подобно „абстрактно мислене“ лесно може да убие свръхсетивното познание; живото мислене, напротив, може да стане негова основа. Разбира се, много по-

удобно би било висшата дарба за ясновидство да се придобива без мисловен труд – тъкмо това желаят мнозина. За висшето ясновидство обаче са необходими вътрешна устойчивост и душевна увереност, а до тях може да доведе единствено мисленето. Иначе се стига само до безсъдържателно мяркане на образи – до объркваща игра на душевни явления, която може да доставя удоволствие на някого, но няма нищо общо с действителното проникване във висшите светове.

Ако вникнем и в чисто духовните преживявания на човека, който действително е навлязъл във висшия свят, ще видим и другата страна на въпроса. За да бъде „ясновидец“, човек трябва да има напълно *здрав* душевен живот. Нищо не пази това здраве по-добре от истинското мислене. Нещо повече, упражненията за висше развитие могат сериозно да увредят душевното здраве, ако не се основават на мисленето.

Вярно е, че ясновидската дарба ще направи човека със здраво и правилно мислене още по-здрав и по-способен да се справя с живота, отколкото е без нея. Но също толкова сигурно е, че всеки стремеж към развитие, съчетан със страх от мисловното усилие, както и всяко мечтателство в тази област подхранват фантазьорството и погрешното отношение към живота. Който се стреми към висше познание и спазва казаното тук, няма от какво да се страхува. Но човек трябва да се стреми към такова познание само при посоченото условие. *Това* условие се отнася единствено до душата и духа на човека; ако то е спазено, всякакви твърдения за вредно въздействие върху телесното здраве са абсурдни.

Неоснователното неверие обаче е вредно. У човека, който възприема съобщеното, това неверие действа като отблъскваща сила и не му позволява да приеме плодотворните мисли. За да се отворят висшите сетива, човек трябва не да вярва сляпо, а да приеме в себе си

мисловния свят на Духовната наука. Духовният изследовател иска от ученика си следното: „*Не вярвай* на онова, което ти казвам, а *мисли върху него* и го превърни в съдържание на собствения си мисловен свят. Тогава самите ми мисли ще породят у теб познанието за тяхната истина.“ Такава е нагласата на духовния изследовател. Той дава подтика, а човекът, който възприема мислите му, намира в собствените си дълбини силата да признае тяхната истинност.

Към възгледите на Духовната наука трябва да се подхожда именно с такава нагласа. Който преодолее вътрешната си съпротива и се вглъби мисловно в тях, може да бъде сигурен, че след по-кратко или по-дълго време те ще го доведат до собствено съзерцание.

Казаното дотук вече очертава първото качество, което трябва да развие онзи, който иска сам да вижда висшите факти: *безрезервната, непредубедена възприемчивост* към онова, което разкриват човешкият живот или светът извън човека. Ако човек пристъпва към даден факт от действителността с предварителна преценка, изградена от досегашния му опит, той сам се затваря за спокойното и всестранно въздействие на този факт.

Във всеки миг ученикът трябва да умее да се превърне в съвършено празен съд, в който външният свят да се влее. Познанието е възможно само в миговете, когато замлъкнат всички породени от самите нас преценки и критики. Когато например срещнем някого, няма никакво значение дали сме по-мъдри от него. Дори дете с крайно ограничено разбиране има какво да разкрие и на най-великия мъдрец. Ако обаче мъдрецът пристъпи към детето с готовата си преценка, колкото и мъдра да е тя, собствената му мъдрост ще застане като мътно стъкло между него и онова, което детето има да му разкрие.[14]

[14] Тъкмо от казаното ясно личи, че изискването за „безрезервна отдаденост“ не означава отказ от собствената преценка

Отдадеността на онова, което разкрива външният свят, изисква и пълна вътрешна безкористност. Ако човек провери доколко му е присъща тази отдаденост, ще направи удивителни открития за самия себе си. Ако иска да поеме по пътя на висшето познание, трябва да се упражнява във всеки момент да оставя настрана самия себе си заедно с всичките си предразсъдъци.

Докато успява да остави себе си настрана, онова, което е извън него, се влива в душата му. Едва когато достигне висока степен на подобна безкористна отдаденост, човек става способен да възприема висшите духовни факти, които го обкръжават отвсякъде. Тази способност може да се развива целенасочено. Нека например човек се опита да се въздържа от всяка преценка за хората около себе си. Нека остави настрана обичайното си мерило за привлекателно и отблъскващо, за глупаво и умно и без него да се опита да разбере хората такива, каквито са сами по себе си. Упражненията са най-плодотворни, когато ги прилагаме в отношението си към хора, които будят у нас отвращение. Нека с всички сили потиснем това отвращение и оставим всичко, което те правят, да ни въздейства без предубеждения от наша страна. Същото важи и когато се намираме в среда, която предизвиква у нас една или друга преценка: нека я потиснем и приемем впечатленията непредубедено.[15]

Нека оставим нещата и събитията повече да ни говорят, отколкото самите ние да говорим за тях. Нека прилагаме това и към своя мисловен свят. Нека потискаме онова у *себе си*, което поражда една или друга мисъл, и

или отдаване на сляпа вяра. Подобно изискване към дете би било безсмислено.

[15] Тази непредубедена възприемчивост няма нищо общо със „сляпата вяра“. Смисълът не е човек да вярва сляпо в нещо, а да не заменя живото впечатление със „сляпа преценка“.

да оставяме единствено външния свят да поражда мислите ни. Тези упражнения водят човека към висшата цел на познанието само ако той ги изпълнява с постоянство и се отнася към тях с най-дълбока сериозност, като към нещо свято. Който ги подценява, не знае нищо за стойността им. Който обаче има опит в такива неща, знае, че отдадеността и непредубедеността действително пораждат сили. Както подадената към парния котел топлина се превръща в сила, която задвижва локомотива, така упражненията в безкористна духовна възприемчивост се превръщат у човека в сила, която му позволява да вижда духовните светове.

Това упражнение прави човека възприемчив към всичко, което го заобикаля. Но към възприемчивостта трябва да се прибави и способността да оценява правилно. Докато е склонен да надценява себе си за сметка на заобикалящия го свят, човек сам си преграждa достъпа до висшето познание. Ако се отдава на удоволствието или болката, които всяко нещо или събитие в света поражда *у него*, той остава в плен на самонадценяването си. Защото чрез *своето* удоволствие и *своята* болка не научава нищо за нещата, а само за себе си.

Ако изпитвам симпатия към някого, отначало усещам само *собственото си* отношение към него. Ако оставя това чувство на удоволствие, тази симпатия, да ръководи преценките и поведението ми, извеждам на преден план собствената си индивидуалност. Вместо да приема света непредубедено и да му позволя да се прояви според действащите в него сили, му натрапвам себе си такъв, какъвто съм. С други думи, проявявам търпимост само към онова, което съответства на собствената ми индивидуалност, и отблъсквам всичко останало.

Докато остава пленник на сетивния свят, човек особено силно отблъсква всички въздействия, които не идват от сетивата. Ученикът трябва да се научи да се отнася

към нещата и хората според това, което са сами по себе си, и да признава стойността и значението на всяко от тях. Симпатията и антипатията, удоволствието и неудоволствието трябва да започнат да играят съвсем нова роля. Това не означава човек да ги изкорени и да стане нечувствителен към симпатията и антипатията. Напротив, колкото повече се учи да не превръща веднага всяка симпатия или антипатия в преценка или постъпка, толкова по-фина става чувствителността му. Той ще открие, че симпатията и антипатията приемат по-висша форма, когато овладее досегашните им прояви.

Дори онова, което отначало ни е най-несимпатично, има скрити качества. То ги разкрива пред човека, който не оставя егоистичните си чувства да определят поведението му. Който се е развил в тази посока, възприема всичко по-фино и всестранно от другите, защото не позволява на собствената си природа да притъпява възприемчивостта му. Всяка склонност, която следваме сляпо, притъпява способността ни да виждаме нещата около себе си в истинската им светлина. Когато следваме склонностите си, сякаш си пробиваме път през заобикалящия ни свят, вместо да се оставим на въздействието му и да почувстваме неговата стойност.

Когато удоволствието и болката, симпатията и антипатията вече не предизвикват у човека егоистични реакции и постъпки, той става независим от *променливите* впечатления на външния свят. Удоволствието, което човек изпитва от нещо, веднага го прави зависим от него. Той се изгубва в самото нещо. А който под въздействието на сменящите се впечатления се губи ту в удоволствието, ту в болката, не може да върви по пътя на духовното познание. Той трябва да приема удоволствието и болката със *спокойствие*. Тогава престава да се изгубва в тях и започва да ги разбира. В мига, в който се отдам на удоволствието, то поглъща цялото ми същество. Аз обаче

трябва да го използвам единствено за да разбера онова, което го поражда. За мен не бива да е важно, че дадено нещо ми носи удоволствие. Трябва да преживея това удоволствие и чрез него да позная *същността* на нещото. Удоволствието трябва единствено да ми покаже, *че* нещото притежава свойство, което може да поражда удоволствие. Именно това свойство трябва да се науча да разпознавам. Ако се спра на самото удоволствие и му се отдам изцяло, изживявам единствено себе си.

Ако обаче удоволствието е само *възможност* да изживея някое качество на нещото, чрез това преживяване обогатявам вътрешния си свят. За изследователя удоволствието и неудоволствието, радостта и болката трябва да бъдат възможност да се учи от нещата. Така той не става безчувствен към удоволствието и болката, а се издига над тях и им позволява да му разкриват природата на нещата.

Който се развива в тази посока, ще се научи да разбира какви учители са удоволствието и болката. Чрез съпреживяване той ще възприема онова, което всяко същество разкрива от вътрешния си свят. Духовният изследовател никога не си казва само: „О, колко страдам! Колко се радвам!“, а винаги се пита: „*Как* говори страданието? Как говори радостта?“ Той оставя удоволствието и болката, които идват отвън, да му въздействат и така изгражда съвсем ново отношение към нещата. По-рано впечатленията са го подтиквали към различни действия само защото са го радвали или са му причинявали неудоволствие. Сега обаче той превръща удоволствието и неудоволствието в органи, чрез които нещата му разкриват своята същност.

Удоволствието и болката вече не са само чувства *у него*, а се превръщат в сетивни органи, чрез които възприема външния свят. Когато вижда нещо, окото не предприема действие, а оставя това на ръката.

По същия начин, когато духовният изследовател използва удоволствието и болката като средства за познание, те самите не предизвикват действие, а възприемат впечатления. Действието му произтича от онова, което е узнал чрез удоволствието и неудоволствието. Тъкмо удоволствието и неудоволствието изграждат в душата на човека същинските органи, чрез които му се разкрива душевният свят. Това става, когато човек се упражнява да приема чрез тях впечатленията от външния свят, вместо просто да се отдава на самото удоволствие или неудоволствие. Окото служи на тялото само защото през него преминават сетивните впечатления. Удоволствието и болката ще станат *душевни очи*, когато престанат да бъдат важни сами по себе си и започнат да разкриват душата на другото същество пред собствената душа на човека.

Тези качества позволяват на познаващия да приема въздействието на действително съществуващото около него, без личните му особености да пречат. Но и той самият трябва по правилния начин да намери мястото си в духовното обкръжение. Като мислещо същество човек е гражданин на духовния свят. Истински гражданин на този свят обаче е само ако в познанието си за него подрежда мислите си според вечните закони на истината – законите на света на духовете. Само тогава духовният свят може да му въздейства и да му разкрива фактите си. Човек не достига до истината, ако просто се оставя на мислите, които непрестанно преминават през неговия Аз. Тогава мислите следват ход, наложен им от телесната природа, в която възникват.

Ако човек просто се остави на мисловния поток, който първоначално е обусловен от телесния мозък, мисловният му свят остава безреден и хаотичен. Една мисъл възниква и се прекъсва, а друга я измества. Който внимателно се вслуша в разговора на двама души или

наблюдава самия себе си без предубеждение, добива представа за това множество мисли, проблясващи като блуждаещи огньове.

Докато човек е зает единствено със задачите на сетивния живот, фактите от действителността непрестанно поправят объркания ход на мислите му. Колкото и объркано да мисля, всекидневието ме принуждава да съобразявам действията си със законите на действителността. Мога да имам и най-объркана представа за даден град, но ако искам да намеря пътя си в него, трябва да се съобразя с действителното му устройство. В главата на механика може да се вихрят най-разбъркани представи, когато влиза в работилницата си, но законите, по които работят машините му, го насочват към правилните действия. В сетивния свят фактите непрестанно коригират мисленето. Ако си създам погрешна представа за физическо явление или за облика на някое растение, самата действителност ще я опровергае и така ще поправи мисленето ми.

С висшите области на битието е съвсем различно. Те ми се разкриват само ако навляза в тях с мислене, което вече е строго подредено. Тук мисленето трябва да ми посочи вярната и сигурна посока – без него няма да намеря пътищата към тези области.

Духовните закони, които действат в тези светове, не са се уплътнили дотам, че да станат достъпни за физическите сетива, и затова не ми налагат същата принуда, за която стана дума. Мога да ги следвам само ако в собственото ми мислене действат закони, сродни с тях. Тук трябва сам да си бъда сигурен водач. Ето защо човекът, който се стреми към познание, трябва да въведе строг вътрешен ред в мисленето си. Мислите му постепенно трябва напълно да престанат да следват обичайния си всекидневен ход и цялото им протичане да придобие вътрешния характер на духовния свят. Той трябва да

умее да следи себе си в това отношение и да държи мисленето си под контрол. Мислите му не бива да се нижат произволно една след друга, а единствено в строго съответствие със съдържанието на мисловния свят.

Всеки преход от една представа към друга трябва да съответства на строгите закони на мисленето. Мисленето му трябва непрестанно да бъде отражение на тези закони. В хода на представите си не бива да допуска нищо, което не произтича от тях. Ако в този ход се намеси мисъл, към която е особено привързан, той трябва да я отхвърли, щом тя нарушава вътрешно подредения ход на мисленето. Ако лично чувство се опита да наложи на мислите му посока, която не произтича от самите тях, той трябва да го потисне.

Платон е изисквал от желаещите да постъпят в школата му най-напред да преминат курс по математика. Тъкмо защото строгите ѝ закони не следват всекидневния ход на сетивните явления, математиката действително е добра подготовка за търсещия познание. За да напредне в нея, той трябва да се освободи от всяко лично своеволие и от всичко, което му пречи.

Търсещият познание се подготвя за задачата си, като със съзнателно усилие на волята овладява произволния ход на мисленето, който иначе протича от само себе си. Така се приучва да следва единствено това, което изисква самата мисъл. По същия начин трябва да постъпва винаги, когато мисленето му служи за познаване на духовния свят. Самият му мисловен живот трябва да следва образеца на математическото мислене, при което човек разсъждава последователно и стига до изводи, без да се влияе от странични фактори. Той трябва да се стреми да мисли по този начин навсякъде и по всяко време. Тогава в него проникват закономерностите на духовния свят. Ако мисленето му запази всекидневния си оборкан характер, тези закономерности ще преминат и покрай

него, и през него, без да оставят следа. Подреденото мислене го води от надеждни отправни точки до най-скритите истини. Тези указания обаче не бива да се разбират едностранчиво. Макар математиката добре да дисциплинира мисленето, човек може да достигне до чисто, здраво и живо мислене и без да се занимава с нея.

И в действията си търсещият познание трябва да се стреми към същото, към което се стреми в мисленето. В постъпките си той трябва да следва законите на благородната красота и вечната истина, без собствената му личност да внася смущения. Тези закони трябва да го ръководят. Ако започне да върши нещо, което е преценил като правилно, но не изпитва лично удовлетворение от него, не бива *заради това* да се отклонява от поетия път. И обратно, ако установи, че онова, което върши, не е в съгласие със законите на вечната красота и истина, не бива да го продължава само защото му носи радост.

Във всекидневието хората се водят от онова, което лично ги удовлетворява и е от полза *за тях*. Така те се стремят да насочват хода на събитията в света според собствените си желания и интереси. Те не осъществяват истинното, предначертано в законите на духовния свят, а онова, което изисква собственото им своеволие. Едва когато следва единствено законите на духовния свят, човек действа в съгласие с него.

От постъпките, продиктувани само от личността, не възникват сили, които могат да станат основа за духовно познание. Търсещият познание не може да пита единствено: „Какво ще даде плод за мен? С какво ще постигна успех?“, а трябва да умее да попита и: „Какво съм осъзнал като добро?“ Той трябва да превърне в строги свои закони отказа да търси лична полза от действията си и отказа от всяко своеволие. Тогава върви по пътищата на духовния свят и неговите закони проникват в цялото му

същество. Освобождава се от всяка принуда на сетивния свят: Човекът-Дух в него излиза от сетивната обвивка. Така напредва в духовното си развитие и одухотворява самия себе си.

Срещу това не може да се възрази: „Каква полза има от всичките ми намерения да следвам единствено законите на истината, ако може би се заблуждавам за *самата истина*?“ Значение имат стремежът и вътрешната нагласа. Дори когато човек се заблуждава, в стремежа му към истината действа сила, която го извежда от погрешния път. Попадне ли в заблуда, тъкмо тази сила го завладява и го насочва към верния път.

Самото възражение „Мога и да греша“ вече е неверие, което му пречи. То показва, че човек не се доверява на силата на истината. Защото съществено е тъкмо това: човек да не определя самонадеяно целите си според своята егоистична гледна точка, а безкористно да се отдава и да оставя Духа да го насочва. Егоистичната човешка воля не може да предписва на истината свои правила. Самата истина трябва да господства в човека, да проникне в цялото му същество и да го превърне в образ на вечните закони на света на духовете. Той трябва дотолкова да се изпълни с тези вечни закони, че чрез него те да се вливат в живота.

Търсещият познание трябва строго да владее и мисленето, и волята си. Така, с пълна скромност и без никаква самонадеяност, той става вестител на света на истината и красотата. По този начин се издига, става участник в духовния свят и преминава от една степен на развитие към друга. Защото духовният живот не се постига само чрез съзерцание; човек достига до него, като го изживява.

Ако търсещият познание спазва изложените закони, душевните му преживявания, свързани с духовния свят, ще придобият съвсем нов облик. Той вече няма просто

да живее в тях. Те вече няма да имат значение единствено за личния му живот, а ще се превърнат във възприятия на душата за висшия свят. В душата му чувствата – удоволствието и неудоволствието, радостта и болката – ще се развият в душевни органи. Подобно на телесните очи и уши, те няма да съществуват само заради себе си, а безкористно ще оставят външните впечатления да преминават през тях. Така търсещият познание придобива *спокойствието* и *сигурността* на душата, които са му необходими, за да изследва духовния свят.

Силното удоволствие вече не само ще го кара да ликува; то ще може да му разкрива и свойства на света, които преди са му убягвали. Той ще запазва спокойствие, а в това спокойствие ще му се разкриват характерните черти на същества, които пораждат удоволствието. Болката вече не само ще го изпълва със скръб; тя ще може да му показва и какви свойства притежава същество, което я причинява. Както окото не желае нищо за себе си, а показва на човека накъде трябва да върви, така удоволствието и болката ще водят сигурно душата по нейния път. Това е състоянието на душевно равновесие, до което търсещият познание трябва да достигне.

Колкото по-малко удоволствието и болката се изчерпват с вълненията, които пораждат във вътрешния му живот, толкова повече ще се превръщат в очи за свръхсетивния свят. Докато човек живее погълнат от удоволствието и страданието, той не достига до познание чрез тях. Когато се научи да живее чрез удоволствието и страданието, вместо да е погълнат от тях, и оттегли от тях усещането за собствения си Аз, тези чувства стават негови органи на възприятие. Тогава чрез тях той вижда и достига до познание. Погрешно е да се смята, че човекът, достигнал до такова познание, ще стане сух и хладен, лишен от удоволствие и страдание. Те продължават да присъстват в него, но когато изследва духовния свят,

са преобразени: превърнали са се в „очи и уши“.

Докато възприемаме света от лична гледна точка, нещата ни разкриват само онова у себе си, което ги свързва с личността ни – а тъкмо то е преходно. Ако обаче се отдръпнем от преходното у себе си и престанем да отъждествяваме своя Аз с него, а го свържем с онова, което е трайно в нас, преходните страни на собственото ни същество се превръщат в посредници. Чрез тях ни се разкрива непреходното, вечното в нещата. Човекът, стремящ се към познание, трябва да изгради тази връзка между *собствената си* вечна същност и вечното в нещата. Той трябва да насочва вниманието си към непреходното както преди да пристъпи към останалите описани упражнения, така и докато ги изпълнява. Когато наблюдавам камък, растение, животно или човек, трябва да помня, че във всяко от тях се изразява нещо вечно. Трябва да мога да се запитам: „Какво трайно има в камъка и в човека отвъд тяхната преходност? Какво ще надживее временното сетивно явление?“

Не бива да мислим, че когато насочим духа си към вечното, ще изгубим способността да се вглеждаме всеотдайно, както и усета си за особеностите на всекидневния живот, или че ще се отчуждим от непосредствената действителност. Напротив, всяко листо и всяко бръмбарче ще ни разкрият безброй тайни, ако насочим към тях не само *окото* си, а *чрез окото* – и духа си. Всеки блясък, всеки цветови нюанс и всяка интонация ще останат живи и ясно доловими за сетивата ни. Нищо няма да изгубим, а само ще придобием нов, безграничен живот. Който обаче не умее да наблюдава с очите си дори най-малкото, ще стигне само до бледи, безжизнени мисли, но не и до духовно виждане. Всичко зависи от *вътрешната нагласа*, която изграждаме, а докъде ще стигнем – от способностите ни. Нужно е само да вършим онова, което е правилно, а всичко останало да оставим

на развитието. В началото трябва да ни е достатъчно да насочваме вниманието си към трайното, защото *тъкмо така* пред нас ще се разкрие познанието за него. Трябва търпеливо да чакаме то да ни бъде дадено. Когато настъпи подходящият момент, това познание ще бъде дадено на всеки, който търпеливо чака – и работи.

При такива упражнения човек скоро забелязва каква огромна промяна настъпва в него. Научава се да преценява значението на всяко нещо единствено според връзката му с трайното и вечното. Започва да съди за света и да го оценява различно отпреди; по нов начин усеща и всичко около себе си. Преходното вече не го привлича само по себе си, както преди, а се превръща за него в част и в образ на вечното. Той се научава да обича вечното, което живее във всички неща; то му става толкова близко, колкото по-рано му е било близко преходното.

Това не го отчуждава от живота, а само го учи да оценява всяко нещо според истинското му значение. Дори незначителни неща в живота няма да отминават покрай него, без да оставят следа. Но в стремежа си към духовното той вече няма да се изгубва в тях, а ще осъзнае ограничената им стойност и ще ги види в истинската им светлина. Зле познава света онзи, който би искал само да се рее сред облаците и така би изгубил връзката с живота. Онзи, който действително познава света, ще умее от достигнатата висота да постави всяко нещо на мястото му с ясен поглед и верен усет.

Така стремящият се към познание придобива способността да не се оставя да го водят единствено непредвидимите въздействия на външния сетивен свят, които насочват волята му ту в една, ту в друга посока. Чрез познанието той е съзрял вечната същност на нещата, а с преобразяването на вътрешния си свят е придобил способността да я възприема. Оттук нататък особено значение за него придобиват следните мисли.

Когато действията му произтичат от самия него, той съзнава, че те произтичат от вечната същност на нещата. Защото в него самите неща изразяват тази своя същност. Затова, когато черпи насоката за постъпките си от вечното, което живее в него, той действа в съгласие с вечния порядък на света. Вече не се чувства просто тласкан от нещата – знае, че сам ги направлява според вложените в тях закони, които са станали закони и на собственото му същество.

Такова действие, извиращо отвътре, може да бъде само идеал, към който човек се стреми. Целта все още е далеч, но търсещият познание трябва да има волята ясно да вижда пътя към нея. Това е неговата *воля за свобода*. Защото свободата означава да действаш отвътре – от собствената си същност. А така може да действа само онзи, който черпи подбудите си от вечното. Същество, което не прави това, действа по подбуди, различни от вложените в самите неща. Такова същество влиза в противоречие с порядъка на света, който неизбежно налага своите закони. Това означава, че в крайна сметка не може да се осъществи онова, което съществото е намислило да постигне чрез волята си. То не може да стане свободно. Своеволието на отделното същество се обезсилва чрез последиците от действията на това същество.

* * *

Който може по този начин да въздейства върху вътрешния си живот, напредва към все по-високи степени в познанието на духовния свят. Упражненията му ще дадат плод: чрез духовното си възприятие той ще достигне до определени прозрения за свръхсетивния свят. Ще се научи как трябва да разбира истините за този свят, а собственият му опит ще ги потвърди. Когато достигне тази степен, той преживява нещо, до което води единствено

този път. Той получава от „великите духовни ръководители на човечеството“ така нареченото Посвещение (инициация) по начин, чието значение едва сега може да му стане ясно. Така става „ученик на мъдростта“. Колкото по-малко си представяме това Посвещение като външна връзка между хора, толкова по-правилно ще го разбираме.

Тук можем само да загатнем какво се случва с търсещия познание, след като е достигнал описаната степен. Той придобива нова родина и става съзнателен жител на свръхсетивния свят. Духовното прозрение вече струи към него от по-висш извор. Светлината на познанието вече не идва към него отвън; самият той вече е поставен там, откъдето извира тази светлина.

В него загадките, които светът поставя, се разкриват в нова светлина. Оттук нататък той разговаря не с оформените от Духа неща, а със самия Дух, който ги оформя. Тогава в миговете на духовно познание собственият живот на личността съществува единствено като съзнателен образ на вечното. Съмненията относно Духа, които дотогава са могли да възникват у него, изчезват, защото може да се съмнява само онзи, у когото нещата създават погрешна представа за действащия в тях Дух. А тъй като „ученикът на мъдростта“ може да разговаря със самия Дух, изчезва и всеки погрешен образ, в който преди си го е представял. Погрешната представа за Духа е суеверие. Посветеният е надмогнал суеверието, защото знае какъв е истинският образ на Духа.

Свободата от предразсъдъците на личността, от съмнението и от суеверието отличава онзи, който по пътя на познанието е достигнал степента на ученичеството. Това единение на личността с всеобхватния духовен живот не бива да се бърка с разтваряне във „Всеобщия Дух“, при което личността се унищожава. При истинско развитие

на личността подобно „изчезване“ не настъпва. Във връзката си с духовния свят тя остава личност. Не става дума за преодоляване на личността, а за нейното повисше развитие. Ако търсим образ за съединяването на отделния дух с Всеобщия Дух, не бива да си представяме отделни кръгове, които се сливат в един, за да изчезнат в него. Трябва да си представим множество кръгове, *всеки* със свой съвсем определен цветови нюанс. Те се наслагват един върху друг, но в цялото всеки отделен нюанс запазва своята същност. Нито един от кръговете не губи пълнотата на собствените си сили.

Тук няма да продължавам описанието на този „път“. Доколкото подобно описание е възможно, съм го изложил в моята книга „Въведение в Тайната наука“ – продължение на тази книга.

Ако бъде разбрано погрешно, казаното тук за пътя на духовното познание твърде лесно може да се възприеме като препоръка за душевни нагласи, които откъсват човека от непосредственото, радостно и дейно преживяване на битието. Трябва обаче ясно да се подчертае, че нагласата, която позволява на душата непосредствено да преживява действителността на Духа, не може да се превърне в общо изискване към целия живот.

Духовният изследовател може да се научи да оттегля душата си от сетивно възприемаемата действителност, доколкото това е необходимо за изследването, без като цяло да се отчуждава от света. От друга страна, трябва да се разбере, че познанието за духовния свят води и до повисоко нравствено равнище в живота, до истинно познание за сетивното битие, до увереност в живота и до вътрешно здраве на душата. Това важи не само когато човек достига до познание на духовния свят, следвайки този път, но и когато разбира истините на Духовната наука със здрав разум, свободен от предразсъдъци.

Мили приятели,

Ако имате интерес към езотеричното християнство, на редовните срещи с нас из България можете да получите екземпляри от тази или много други ценни книги, които подготвихме за вас.

Всички книги **се разпространяват безплатно** благодарение на даренията на много добри хора, за да помогнем Божественото учение да пусне корени сред българския народ, предопределен за велика мисия.

За повече информация:
ISTINA.BG (Виртуална библиотека)

Ако желаете да подкрепите безплатното разпространение на пробуждаща духовна литература, **можете да ни помогнете** със скромно дарение:

По банков път:
Теодор Бранимиров Николов
IBAN: BG45STSA 9300 1528 0217 53
BIC: STSA BGSF
Основание: Дарение за книги

ePay/EasyPay: микросметка с КИН номер: 1947061192

Revolut: @istinabg

PayPal: https://paypal.me/istinabg

Благодарим ви от сърце за подадената ръка!

С най-чиста братска любов,

Теодор и Ванина

Нашата история не започва с раждането и не завършва със смъртта.

Откъде идват дарбите, с които се раждаме? Защо понякога срещаме някого и сякаш го познаваме отдавна? Какво носим със себе си от един живот в следващия?

Рудолф Щайнер представя човека като тяло, душа и дух и проследява пътя му през земните животи и духовните светове. Прераждането и кармата свързват миналото с бъдещето: натрупаният опит се превръща в способности, постъпките оформят съдбата, а любовта свързва душите и след смъртта.

Тази книга не призовава към сляпа вяра, а към будно и самостоятелно мислене. Тя ни кани да погледнем живота с нови очи и да осъзнаем, че нищо от преживяното не се губи.
С мислите, делата и любовта си изграждаме своето бъдеще.

РАЗПРОСТРАНЯВА СЕ БЕЗПЛАТНО